

TARTALOM

Radnóti Miklós levele Komlós Aladárhoz	3
POMOGÁTS Béla: A költészet, mint a szellem önvédelme	4
ALBERT Zsuzsa: ...erről ismertek meg engem... ..	8
KÓSA Csaba: Sziromzuhogás	11
SZIGETI Lajos: Radnóti (vers)	13
CSOKONAI Attila: Istenhegyi strófák; Költők találkozása (versek)	14
ÁCS Jenő: Mit kezdjünk ama égi fénnel?; Nyúlánk a fény (versek)	17
DUPKA György: Utóhang a razglednicákhoz (vers)	18
BENKE László: Radnótihoz (vers)	19
VASS Tibor: Halszállka (vers)	20
VIDECZ Ferenc: Der springt noch auf (vers)	22
VARGA István: Radnóti, Takáts Gyula és a harmadik nemzedék	23
BOKOR Péter: A megszállás	27

KRITIKAI MOZAIK

(Pomogáts Béla összeállítása)	35
-------------------------------------	----

TORNAI József: „Nekem is volt egy életem”; Ámuldozásod réműletei; Ha félek; Mátyásmadár; A kozmosz dúvad fénye; Göncölszekér (versek) ...	48
SZÖLLŐSI Zoltán: Nélkülünk is; Fehér számok; Szatmárcseke (versek)	52
FÉSŰS Éva: Ennyire fáj; Jövőkép (versek)	55
KERÉK Imre: Hat Krúdy-etűd; Hommage a Krúdy Gyula (versek)	56
VATHY Zsuzsa: Játékaink III. (elbeszélés)	58
SZIRMAI Péter: Irodalmi bűncselekmények osztálya (elbeszélés)	65
POMOGÁTS Béla: A búcsú fájdalmában	69
VARGA István: Szívünkben is óra jár	70
LÁSZLÓFFY Aladár: Zselic-expressz (vers)	71
VERESS Miklós: LA (vers)	72
VERESS Miklós: Hinta a Meseházban	73
MARAFKÓ László: Kései búcsúztató	75
ALBERT Gábor: Az „Ismeretlenből érkezett vendég” üzenete	77
MADARÁSZ Imre: József Attila – kifordítva	79

*E számunkat a Hadtörténeti Intézet és Múzeum archív képeivel
illetve Kósa Csaba fotóival illusztráltuk*

Radnóti Miklós az 1940-es évek elején

Radnóti Miklós levele Komlós Aladárhoz

...A szobám falán három „családi kép” van, három fényképmásolat. Barabás egyik meglehetősen ismeretlen Arany-festményének másolata, ugyanerről a festményről külön a fej, és Simó Ferenc egy nemrégiben fölfedezett festményének másolata az öreg Kazinczyról. A Kazinczy-képről csaknem mindegyik „nem bennfentes” látogatóm, de az Aranyról is sokan (nem a közismert, népivé stilizált arc) megkérdezik: „a nagybátyád?” vagy „a rokonod?” Igen, felelem ilyenkor, Arany és Kazinczy. S valóban nagy-, vagy dédnagybátyáim ők. S rokonom a hitévtáltó Balassa, az evangélikus Berzsenyi és Petőfi, a kálvinista Kölcsey, a katolikus Vörösmarty, vagy Babits, avagy a zsidó Szép Ernő, vagy Füst Milán, hogy közelebb jöjjenek. S az ősök? A Berzsenyi szemével látott Horatius éppúgy, mint a zsidó Salamon, a zsoldáros Dávid király, Ésaías, vagy Jézus, Máté vagy János; stb. rengeteg rokonom van. De semmi esetre sem *csak* Salamon, Dávid, Ésaías, Szép Ernő vagy Füst! Vannak távolabbi és közelebbi rokonaim. Nem mondtam ezzel újat Neked, azt hiszem. Ezt így érzem, és ezen a „belső valóság” nem változtathatnak törvények.

Zsidóságomat soha sem tagadtam meg, „zsidó felekezeti” vagyok ma is (majd később megmagyarázom, miért), de nem érzem zsidónak magam, a vallásra nem neveltek, nem szükségletem, nem gyakorlom, a fajt, a vérrögöt, a talajgyökért, az idegekben remegő ősi bánatot baromságnak tartom és nem „szellemiségem” és „lelkiségem” és „költőségem” meghatározójának. Még szociálisan is csupán botcsinálta közösségnek ismerem a zsidóságot. Ilyenek a tapasztalataim. Lehet, hogy nincs így, én így érzem, és nem tudnék hazugságban élni. A zsidóságom „életproblémám”, mert azzá tették a körülmények, a törvények, a világ. Kényszerből probléma. Különben magyar költő vagyok, rokonaimat felsoroltam s nem érdekel (csak gyakorlatilag, „életileg”), hogy mi a véleménye erről a mindenkori miniszterelnöknek, Maróthy-Meizlernek, Féjának, vagy Sós Endrének. Ezek kitagadhatnak, befogadhatnak, az én „nemzetem” nem kiabál le a könyvespolcra, hogy mars büdös zsidó, hazám tájai kinyílnak előttem, a bokor nem tép rajtam külön nagyobbat, mint más, a fa nem ágaskodik lábujjhegyre, hogy ne érjem el gyümölcsét. Ha ilyesmit tapasztalnék, megölném magam, mert másként, mint élek, élni nem tudok, s mást hinni és másképp gondolkodni sem. Így érzem ezt ma is, 1942-ben is, háromhónapi munkaszolgálat és tizennégy napos büntetőtábor után is, (ne nevesse ki, tudom, hogy megjárta a háborút, de *az* más volt, nem volt megalázó) kiszorítva az irodalomból, ahol sarkamig nem érő költőcskének futkosnak, használhatatlan és használatlan tanári oklevéllel a zsebemben, az elkövetkező napok, hónapok, évek tudatában is. S ha megölnék? Ezen ez sem változtat...

(1942. május 17.)

Részlet a levélből

A költészet, mint a szellem önvédelme

Radnóti Miklósról

Radnóti Miklós mindig veszélyek és fenyegetések között élt, nemcsak életének utolsó éveiben, midőn sorsa lett az üldöztetés, és végzete az erőszakos halál. E fenyegetettségben nem vértette rang és hivatal, nem óvta hatalom, saját fegyvereivel kellett védekeznie. Oltalmat keresett a szerelemben, szelíd idillt szőtt egy őszi kert köré, versekben talált menedéket és igazolást. Az irodalomban próbálta megszerezni mindazt, amit mostoha kora megtagadott tőle: a biztonságot, a nyugalmat, a rendezett életet. Az önmegvalósítás ügye az irodalom fogalma köré épült, az élet rendjét és menetét az irodalom eszméje hatott át. A költői vállalkozásokat a klasszikusok mértéket adó igényessége szabta meg. A pontosan, tisztán végzett munka a mesterség tökéletes ismerete biztonságot szerzett, valósággal a személyes üdvösség forrása lett. Az irodalom ebben a felfogásban életformát és normatív rendszert jelentett, amely lehetővé tette a védekezést és az ellenszegülést, amely a humánus élet eszményét hirdette a barbár világ fenyegetései között.

Az irodalom fogalma morális hangoltságot kapott, a morális hangoltságú irodalom pedig életforma lett. Radnóti az irodalomban, mint sajátos életformában találta meg a szellemi ellenállás lehetőségét. A mesterség művelése révén tartotta fenn, őrizte meg a humánus értékeket. Az irodalom az értelmes rend és a fegyelmezett alkotás példájául szolgált, művészi és emberi minőséget kívánt, erkölcsi mértéket szabott. Az irodalom fogalma ebben az értelmezésben túlnőtt hagyományos határain. Nem pusztán önkifejezést vagy szolgálatot jelentett, hanem erkölcsöt, emberi tartást, a humánus élet egy lehetőségét, sőt egyetlen körét, amelyben a veszélyeztetett szellem megőrizhette szabadságát és önmagát. Radnóti Miklós számára pedig szinte mindent az irodalom jelentett: a menedéket, a hivatástudatot, az etikát, végül az ellenállás fegyverét.

Az embert, a polgárt meg lehetett fosztani a köznapi örömeitől, munkájától, attól, hogy betöltse tanári hivatását, amelyre hosszú évek egyetemi tanulmányaival készült, végül meg lehetett fosztani szabadságától és életétől. Az író azonban nem lehetett sem megalázni, sem kifosztani: amit elraboltak tőle, azt visszazerezte egy másik közegben: az irodalomban. A műhely és a vers lett legbiztosabb tulajdona. Vajon véletlen-e, hogy az emberi személyiség ilyen körülmények között az irodalomban keresett beteljesülést? Radnóti fiatal költőként egy bukolikus tájban, később egy budai kertben találta meg otthonát. Az a békés és boldog Árkádia, amelyre a költőnek, viharok között, oly nagy szüksége volt, végül az irodalomban épült fel. Radnóti a költészetben kereste az igazabb élet esélyét, és találta meg önmagát, a költészetben lelta meg azt a szabadságot és emberi méltóságot, amelyre különben hiába vágyakozott. Képzeletében és vágyaiban építette fel Árkádiát.

Az irodalom menedéket adott, ezt a menedéket mindjobban veszélyezteték a külvilág barbár rohamai: az árkádiai béke inkább nosztalgikus lett, mint

idillikus. A költő léte törékeny, biztonsága veszélyeztetett volt, hiszen az erőszak elszabadult, és a költészet mit tehetett volna ezzel az erőszakkal szemben? Radnóti sohasem a birtokon belüliek nyugodt illetékességével szólt az irodalomról, mint életformáról és a kulturális értékek foglalatáról, hanem erős nosztalgiával, amelyet áthatott a szorongó érzés, vajon meddig ad menedéket ez az irodalmi életforma, az emberi méltóságnak ez a védtelen, apró szigete? A 19. század elejének nagy újító szellemét: Kazinczy Ferencet idézve sem pusztán a szellemi ellenállás klasszikus példája lebegett a szeme előtt, hanem egy nosztalgikus fényben megidézett műhely, amely igazából minden külső erőszakkal szemben védve volt. Bekerítve, veszélyek között nosztalgikus érzéssel kellett visszagondolnia a magányba vonult remete nyugalmas évtizedeire.

A költészet Árkádia és menedék volt Radnóti számára, amellet hivatás, amely a mesterség fölényes ismeretét és áldozatos szolgálatát kívánta. Cserébe az írástudó méltóságát adta, öntudatot, amelyre különösen nagy szükség volt a megaláztatások idején. Radnóti Miklós felelősséggel és nagy biztonsággal vállalta ezt a hivatást. Tudatos munkával készült rá, hatalmas erudícióval sajátította el a mesterséget, a technikát, az eszközöket. Alkotóműhelyében érezte igazán otthon magát. A modern költőknek ahhoz a fajtájához tartozott, amely állandóan új ismereteket szerez, mindig kísérletezik, hogy igazságait minél tisztábban és pontosabban fogalmazhassa meg. Ilyen költő volt Appolinaire, Aragon, Stefan George, az olaszok közül Montale és Quasimodo, a magyar irodalomban Babits Mihály, József Attila, Szabó Lőrinc és Weöres Sándor. E költők tudatos tevékenységnek tartották a versírást, nem pusztán a tehetség megnyilatkozásának. A költő szerintük nemcsak alkot, hanem kutat és kísérletezik is. Appolinaire egyenesen a feltalálóval vetette össze: „csak azt nevezhetjük költőnek – hirdette –, aki feltalál, aki terem”.

Új költészettan született valójában, az intellektuális alkotó művészetelmélete. Szemben a romantika és az avantgárd teóriáival, amelyek a teremtő ösztönt és képzeletet állították az alkotó tevékenység fókuszába, a század intellektuális költészete a felkészülésnek, a kísérletnek, a rendező értelemnek adott teljesebb szerepet. A költő tartalmas műhelymunkával készült az alkotásra, ötleteket és metaforákat gyűjtött, régebbi mestereket tanulmányozott, tudományosan képezte magát. Gondos művességgel, belső fegyellemmel öntötte végső formájába a szöveget. A formának szinte világnézeti szerepe volt, noha erősen eltérő, akár ellentétes világnézeteket is kifejezhetett, mint Appolinaire és Aragon, Babits és József Attila esetében. A műgond és a művészi fegyelem mindig a gondolkodás és az alkotó folyamat belső rendjére, racionális igényére utalt.

Radnóti Miklós költészetét is mindinkább a fegyelmezett, intellektuális költészettan alakította. Az ő formáinak is világnézeti jelentése volt, az általános zűrzavarban a zárt és tiszta forma eleve protestált, a józan értelemhez fellebbezett, a klasszikus humanizmus követelményeit fejezte ki. Az ésszerű rendet, a belső fegyelmet állította szembe azokkal a zavaros eszmékkel, amelyeket a politikai szélsőjobboldal hirdetett külföldön és idehaza. A tökéletes kifejezést kereste, azt az alakot, amelyhez sem hozzátenni, sem belőle elvenni nem lehet.

Nem írt sok verset, távol állott tőle az a gyakorlat, amely a tegnapi élményből mai költeményt csinál. De ami műhelyéből kikerült, az egyre hiánytalanabb formában és egyre tökéletesebb zengéssel fejezte ki sorsát és tapasztalatát. Hónapokig javította, csiszolta a szöveget, nemegyszer átdolgozta elkészült verseit. Áldozatos műgondját tanúsítja, ahogy megjelenő könyveinek nyomdai megformálásával foglalkozott. Gyakran maga ügyelt fel a tipográfiára és a szedésre, a korrektúrát mindig aggályos gonddal végezte. A nyomdászok, akik maguk is megbecsülték a mesterségbeli tudást, a lelkiismeretes munkát, örömmel fogadták a költőt, szívesen vállalták vele az együttműködést.

Igazi „poeta doctus” módjára dolgozott. Műhelymunkája, fordításai, költészetéről szóló esszéi nyomán nemesedett és gazdagodott költői nyelve és stílusa. Ő maga is vállalta a „tudós költő” szerepét. „Poeta doctus?”- jegyezte fel naplójába. – Nem tudom, mindenki mást ért rajta. Ha Csokonai s Arany poeta doctus, ha az anyag természetének és törvényeinek tudományos ismeretére és a tudatosságra gondol, akkor szeretnék az lenni. De ez talán minden igaz művészet feltétele.” Radnóti szívesen tanulmányozta anyagának: a nyelvnek a természetét, és jól ismerte törvényeit. A költői műhelyben igaz hivatást talált, amely nem kis mértékben a lelkiismerettel és felelősséggel végzett munkából nyerte erkölcsi erejét.

Mert az irodalom fogalma Radnóti Miklós eszmei szótárában mindinkább erkölcsi értelmet kapott. A költészet kezdetben otthonkereső vágyának beteljesülését jelentette, bukolikus idillt, amely derűs fénnel vonta be fiatal életét. Aztán a lázadás eszköze és formája lett, következetesebb módon a politikai szándékokat követő ember lehetősége arra, hogy a tömeghez szóljon és megfogalmazza a maga közéleti követeléseit. Végül a morális tartás támaszává és látható alakjává vált. A költészet a felelősségvállalás, a tiszta erkölcs, az ép emberség eszményét fejezte ki. Szinte egyetlen lehetősége volt annak, hogy a költő kinyilvánítsa morális elveit és megítélje korát. Radnóti Miklós erkölcsi követelményként fogta fel, hogy tiszta és rendezett művet kell hátrahagynia, amely formájának klasszikus rendjével is igényességről, magas fokú morálról tanúskodik, és amely a maga esztétikai rendjével fejez ki etikai eszményeket.

Esztétika és etika a legszorosabban összefüggött Radnótinál, sohasem választotta el őket egymástól, meggyőződéssel vallotta kölcsönösségüket. Nem tett különbséget az ember és a költő között, és ahogy a költőtől művészi tehetséget és tudatosságot követelt, az embertől is elvárta, hogy ép erkölcsi érzéke és következetes morálja legyen. Élet és művészet egységének elvét pontosan fogalmazta meg abban az esszéjében, amelyet Listius Lászlóról, a tizenhetedik század kalandorköltőjéről írt. „Listius életformája, büntettei – olvassuk – szép bizonyítékai annak a régi igazságnak, hogy egy művész élete és művészete nem függetleníthető egymástól, az igazi művész mögött ott áll a művész a maga erkölcsiségevel, s ha nem áll ott – mint Listiusnál történt - , akkor a különben nagyra hivatott költőt megöli az ember, s költészete nem fejlődhet ki, nem haladhatja túl a középszerűt, más szóval nem lehet művész, csak ügyeskedő tollforgató.”

Az irodalom magas fokú erkölcsi tudatosságában, élet és költészet szerves egységének eszméjében Radnóti Miklós védelemre és méltóságra talált. Tudta,

hogy nem alázkodhat meg az erőszak előtt, mindig konok hittel fogalmazta meg a tiszta élet és a tiszta erkölcs követelményeit. Érett férfikorának verseit belső feszültség hatja át, a szöveg a világ és a lélek, a félelem és a morális biztonság ellentmondását tárja fel. Odakünn a világban minden erőszakra, veszélyről árulkodott, és a veszély szorongó rémületet, halálfélelmet okozott. A költészet morális küldetésének hangsúlyozása folytán vállalta Radnóti Miklós azt a szerepet, amelyet korának terminológiája a „homo moralis” fogalma jelölt. A „homo moralis” a klasszikus humanista erkölcsöt képviselte szemben a kor általános züllésével és erkölcsi káoszával. Radnóti ezért őrhelynek tekintette a költészetet, amelynek nemes eszményeket, humanista hagyományokat kell hirdetnie.

Ebben az erkölcsi értelmű szellemi ellenállásban, a „homo moralis” magasrendű értékrendjének érvényesítésében találta meg Radnóti Miklós a maga költői hivatását. Hivatást, amelyet üldözötként, a munkaszolgálat nehéz robotjában, a szerbiai munkatáborban és az „erőltetett menet” poklában mindvégig, erőszakos haláláig betöltött. Emberi és költői sorsa így példázattá vált: egy magyar költő szólítja meg általa Európát és az emberi egyetemességet, kifejezve azt a meggyőződését, hogy a szellemnek mindig erősebbnek kell lennie az erőszagnál, és a költőt meg lehet ölni, de legyőzni nem lehet.

Varga Imre Radnóti-szobra Óbudán

...erről ismertek meg engem...

Radnóti verseit olvasom, Radnótiról olvasok. Egyetlen napon az egész élet verseit, a huszonegy éves útját kereső ifjú, a háborúba sodródás veszélyét minden idegszálával tapintó férfi és a szakadék szélén tanúságtevő járkáló halálraírt verseit.

„Megbűnhődte már e nép...” „Hisz bűnösök vagyunk, akár a többi nép” – írja Kölcsey és Radnóti. A gátör háza mellett hajtják le az ártérbe a *Nem tudhatom* halálra fáradt, sebesült, beteg munkaszolgálatosait. Bakterházról volt látomása június 17-én, november 8-án sem a kórház, sem az iskolai szükségkórház nem fogadja be őket. Mert túlszűfoltak. Ők már nem férnek bele ebbe a világba. Adminisztrálni kellene őket, el kellene számolni velük. Halottakkal akkoriban nem kellett elszámolni. Eltűntek. Csak úgy.

1936 óta nem bibelődik a versformával. Modernség, népiség, Kassák a múlté, írja, ahogy anyanyelve, és a magyar költői hagyomány diktálja. Az igazat, a lényegeset. „hű voltál hozzá, s hozzád az kegyetlen, de megtanul majd, s többé nem felejt el” – írja Dési Huber István emlékére.

A klasszikus Görögország pusztulását Thukydidéstől ismerjük. A francia forradalom, a magyar, az orosz forradalom, Hiroshima, a beregi magyarok, francia foglytáborok embertelensége, a porosz-francia háború francia foglyainak szenvedéseit is ismerni lehet, s láttuk Wajda filmjében a katyni tarkólvéseket. Radnóti naplójából a második világháború munkaszolgálatosainak kálváriáját.

Mért kellett Radnótiékat tarkón lőni?! Magyarok magyarokat, akikkel együtt voltak a fronton. Megásatni a sírjukat, ahogy ez illendő szokás, volt aki önként odaállt a gödör peremére, magához vette, mint Krisztus a keresztet. Megásták, mint Jugoszláviában a magyarok, a bosnyákok, Mohács után Kanizsay Dorottya vajon hányat temetett? Antigoné csak egyet, és meghalt érte.

Radnóti minden kiszolgáltatott fogoly nyelvén beszél magyarul, teste és verse szimbóluma a század szenvedő emberének. Ahogy a vele pusztult Szerb Antal írta meg az Erdélyi Szépművés Céh pályázatára a legjobb, máig használt magyar irodalomtörténet, Radnóti versfordításai is áldozati lángok a haza oltárán.

Albert Camus apja meghalt az első világháborúban. Az én nagyapám hat és féleves fogság után hazajött, és másfél év múlva meghalt. Sírtak a katonavonatok mellett itt is, ott is az asszonyok. Nyomorogtak a családok. Tömegsírok mindkét oldalon. A foglyok gyökeret esznek. Apáim, testvéreim a katonák. A fiúk, akiket megostoroznak, éheztetnek, kikötnek, megfeszítenek, tömegsírba dobnak. „Élek még” kiáltja a mondák Petőfije és ráhányják a földet. Keresd az égen.

Csontok, ruhafoszlányok közül egyet kimentett a vers, Ady szavával: „Diák írv magyar éneket, Diák a Földön Dante is élt”, igen, aki megírta a Poklot, mint

Radnóti Miklós, aki éppen apám lehetne, de megélt évei szerint fiam. Szép, villogó szemű testvérünk a jajban és a bajban, könnyörögj érettünk, a te vértanúságod, Gérecz Attila mártíriuma, minden haláltáboroké, az erzsébeti ötvenhatos falhoz állítottaké, de hagyjuk, mert a ti gyilkosaitok rendes emberek voltak, tisztán adták vissza és szépen megköszönték a kölcsönkért ásókat, kapákat, ők csak haza akartak menni, mert úgyis vége a háborúnak. S a fiatalok is nyugodtan ölnek majd, ha ölni kell.

„Mondd, van-e ott haza még, ahol értik e hexametert is” Vajon lesz-e haza itt, s meddig és milyen? Lesznek-e, akik értik és megsiratják Radnóti Miklóst, értünk halt testvérünket?

Nem tudom elég gyöngéden kezembe venni, könnyű a verseskönyv, milyen könnyű volt a teste, mikor már nem bírta tovább. „Ó régimódi börtönök nyugalma, szép/ és régimódi szenvedés, halál, költőhalál” – írta március 27-én, s előtte még a kálvária. Előttük, akiknek sorsát, az *emberét* a huszadik században, megírta. Aki több a testénél, tudásánál, mert költő, a próféták közül egy. Lélekkel bírja, amit nem tudna elviselni a könnyű test, kiszolgáltatottan is szembe mer szállni az igazságért. Mert Mózes hozta a Törvényt, de Krisztus az igazságot és a kegyelmet.

A Nyolcadik eclogát 1944 aug. 23-án Zagubica fölött a hegyekben írta: a Biblia magyar nyelve s az antik metrum tartja benne a lelket.

*...„Próféták s költők dübe oly rokon, étek a népnek,
s innivaló! Élhetne belőle, ki élni akar, míg
eljön az ország, amit ígért amaz ifju tanítvány,
rabbi, ki bétöltötte a törvényt és szavainkat.
Jöjj hirdetni velem, hogy már közelít az az óra,
már születőben az ország. Hogy mi a célja az Úrnak, _
kérdém? Lásd az az ország. Útrakelünk, gyere, gyűjtsük
össze a népet, bozd feleséged s mess botokat már.
Vándornak jó társa a bot, nézd, add ide azt ott,
az legyen ott az enyém, mert jobb szeretem, ha göcsörtös.”*

Merre is vezetett az az út? Körben, Erdélyen át a fél országon keresztül Szerbiáig, s vissza nyugatra Magyaróvár felé Abdáig. Viszi a keresztet, nyomorúságos testét, és nem fogadják be, mint a Gyermeget, homlokán vörös csík, talán ostor nyoma? – Mi az Miklós? Nem válaszol. – „Te mondad”.

A katonák sietnek. Mit számít huszonegy emberrel több vagy kevesebb halott!

A negyedik Razglednica látomása, amit megélt a végső stáció előtt, amit régen tud és magára ismer benne:

*„Mellézübantam, átfordult a teste
s feszes volt már, mint búr, ha pattan.
Tarkólövés. – Így végzed hát te is, –
súgtam magamnak, - csak fekiúdj nyugodtan
Halált virágzik most a türelem. –
Der springt noch auf – bangzott fölöttem.
Sárral kevert vér száradt fülemlen”*

János 13. 32.„Ha megdicsőítették ő benne az Isten, az Isten is megdicsőíti őt, ő magában, és ezennel megdicsőíti őt.”

33. Fiaim, egy kevés ideig még veletek vagyok. Kerestek majd engem; de ahová én megyek, ti nem jöhettek;”

34. Új parancsolatot adok néktek, hogy egymást szeressétek; amint én szerettelek titeket, úgy szeressétek ti is egymást.

35. Erről ismeri meg mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretni fogjátok.”

Varga Imre Radnóti-szobra (részlet)

Sziromzuhogás

Jó negyedszázada – anyagot gyűjtve egyik könyvemhez – el-elidőztem a Szigetközben, a Duna partján. Különösen a Mosoni-Duna mentén. Megfordultam Mosonszentmiklóson is, Kormos István szülőfalujában, majd odahaza elővettem a Kormos-verseket. Akkor találkoztam a *Fehér virággal*. Azt hittem, hogy ott, a szülőföldjén, a Mosoni-Duna közelében született ez a vers.

Most Pestre megyek, a Hold utcai piacra. Még sosem jártam itt. De Ács Jenő barátom – és még előbb Nagy Gáspár – ide irányított.

A piaci virágárosok között bóklászva verssorokat mormolok:

Fehér virág a zápor zuhogva ejti szirmát

bolló a szél az ékkő tócsában mossza tollát...

Így kezdődik a magyar – és a világirodalom – egyik legszebb huszadik századi verse.

Kormos István írta.

Nagy Gáspárnak és Ács Jenőnek elmondta, hogy a Hold utcai piac virágsorán lepték meg váratlanul a verssorok. Tavaszvégi, nyárelői virágok fergetege diktálta annak idején a verset, és hozta elő az emlékképeket, nyilván otthonról, Szigetközből. Valamely szigetközi nyárból:

szép zöld haját lebontja a kukorica elszáll

e sziromzuhogásból a tündöklő ökörnyál

De a lilium még most nyílik, június elején, és a Hold utcai piac virágsora fehérbe öltözött. Ilyen virágos zuhatagban járt Kormos István. Valamikor. Mikor is? Nyilván akkor, amikor ifjú emberként pesti lakos lett.

Mert a *Fehér virág* ifjúkori verse Kormos Istvánnak. Úgy hitte mindenki, hogy a szerelmét siratta el. Míg ő maga meg nem cáfolta ezt. Nem sokkal halála előtt, a televíziónak interjút adott:

„Kevesen ismerik a Szigetközt. Ha barátaimnak beszélek, körül kell határolnom, hogy hol van egyáltalán. Ez a Csallóköz alsó része... Nem ismerek költőt, aki közel született volna a falumhoz. Van egy földim ugyan, Radnóti Miklós, aki úgy lett a földim, hogy ahol én születtem, őt ott ölték meg. Amikor Győrből megyek a falumba, akár vonaton, akár autón, akkor gyalog vagy akárhogyan, mindig elmegyek az abdai sír mellett, ahol Radnóti Miklós nyugszik... Nagyon fiatal voltam, amikor egy versemet az ő emlékének szántam, egy kis verset. Sokan azt hitték, hogy ez szerelmes vers, hogy egy halott lányról szól, mert nincs ajánlása, nincs alcíme a versnek, de a Fehér virág című versem ennek a tiszta, nagy költő emlékének szántam.”

Ismerünk nagy találkozásokat, nagy barátságokat a magyar költészetben.

Síron túlit alighanem ezt az egyet. Kormos Istvánét és Radnóti Miklósét.

Sokáig csak a lidérces képet láttuk: valahol a Mosoni-Duna közelében lerángatnak a székér saroglyájából egy csontsovány férfit, és a tarkójához pisztolyt nyomnak.

Sokáig csak azt tudtuk, hogy a háború után Abda közelében megtalálták Radnóti Miklós sírját. Szétporló kabátja zsebében kicsiny bőrnótesz, benne az utolsó versek. A Nyolcadik ecloga, az Erőltetett menet, a Razglednicák.

Most már azt is tudjuk, hogy Abda nevéhez elválaszthatatlanul hozzátartozik Mosonszentmiklósé.

A Hold utcai piacon, a virágárus soron liliomerdő. Mintha kettőjük emlékére nőtt volna ide ez a fehér rengeteg.

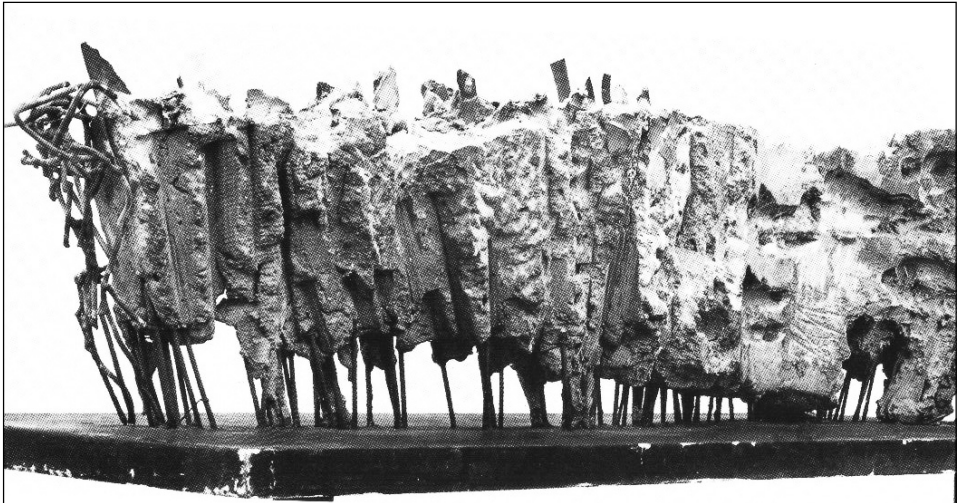
Verset mormolok magam elé, a magyar-, a világirodalom legszebb Radnóti-émlékversét:

*Fehér virág kezekben szétporló liliomszál
szétporló tenyeredből szökkent e liliomszál
szétporló zubatagból ahogy a szirom elszáll
eltűntél aki köztünk angyali zene voltál*

Nyugalom és béke van. Nyárelő. Nyár. Mi sem érződik abból, ami odakinn forr, zubog az országban. Mert emberséges nem lett ez a mai világ sem. Virágcsokrokat visznek boldog arcú emberek. A virág – egy időre – megbékíti a legharagosabb szíveket is.

De előttem két arc sejlik fel ebből a virágerdőből: a mosoni parasztfiúé és a pesti Új-Lipót-város szülöttéé. A földieké, a síron túli barátoké.

Mintha egyszerre csak zápor szakadna rám, és a szétporló zuhatagból kirajzana és elszállna ezer meg ezer fehér szirom.

Erőltetett menet (Varga Imre kislasztikája Óbudán)

Radnóti

*Sérülten háborús repesztől,
Krisztus száll le a keresztről
– magát sem tudta megváltani.*

*Fölsír szögesdrót-jászolban
az ember fia,
ösztöne súgja, hogy balál fia,
szerelme rejtett 'csillagrendszerét'
vizsgálja, basonlattal él, amíg él,
puskatus a toll,
fegyver a szó –
'Járkálj csak, balálraitélt!'*

*Eltiporta az 'eróltetett menet',
még fölkel a tarkón lótt remény,
egy ország bullott sárba vele!*

*Mennyi vers bukik tömegsírba.
De az ő viharkabát kötésű versesfüzetét
exhumálta az ég – vetíti nagyítva.
Csak emberszabású élete töredék.*

*Költeményes bibliát
ki emel pogányok arca elé? –
Ki maga sosem ölt,
inge örökké vérpecsétés.
Művében rend, remény, 'könnyüléptű béke'.*

CSOKONAI ATTILA

Istenhegyi strófák

I.

*Žagubica fölött ha csitul a szél
A lágerben is ballbató a Mláva
Száz hamis hír majd Liberátor-rajok
S a menet hazafele indul a balálba*

*Kisebesedett lábán a nebéz bakancs
Zsebében a kertésztől vett irka
Fanni várja – de jaj fogy Hold
Mért csak a szelleme bírta*

*Tarkólövés a gyilkosok kegyelme
Légy fegyelmezett az utolsó pontig
Teste háromszor temettetett el
Az ólomarcú Béke itt bolyong itt*

II.

*Mint víz alatti tűz
Mint ég feletti föld
Idegen lassú árnyék terelt
Füsttel írj – hát minden összetört*

*Mint föld alatti tűz
Mint víz fölötti ég
Micsoda pontos alkony rejti
Sötét füzesbe szégyenét*

III.

*Hiszen tudod gyár nincsen itten
Szabadszombatos boni hegyvidék ez
Gondjaim a látványhoz szelídítem
A fekete autók sora mért feszélyez
RUE DIÁNA
Lejt a járda a drága Miklós sírbhelyébe*

Költők találkozása

*A kis utcába¹ befordultak Bálint Györgyék
Mögöttük Miklós a gyönyörű szőke Fannival
Mondják nem volt akkor sem úri környék²
– A harmadikon? – Lift nincs. – Annyi baj!*

*Függőfolyosóról nyílik a keskeny konyha viseli
A kommunista tündér szorgos keze nyomát
Ez ama külvárosi „konybánk” mely „bomálllyal teli”
S pár(t)történeti leckéket ad korokon át*

*A bázisgazda in medias res beszélni kezd
Hangja mély és kellemes sokan följegyezték
Felolvasott ő is a rádióban de egyetlen viaszlemezt
Nem találni tőle – Citromos tea illata lengi be az estét*

*Körüülilik az impozáns asztalt³ rajta könyv kézirat
Az irodalom derűjére vágnak és mivel fiatalok
Kézbe veszik a friss Valóságot⁴ de már érzik vad
Koruk baladékat tizenkét év s mindhárom férfi balott*

*Hálóját az este már fölemelte a mellékudvarból
„Dolgozni csak pontosan, szépen” – no az idillből mára elég
Zsenitudat és féltékenységg dül a költőkben ez így van jól
De mint a Sarló és Kalapács⁵ lecsap a Szegeci Új Nemzedék⁶*

*A Dunánál a legszebb verset – Elégia Hazám Eszmélet –
Harmincnyolcig még Attila írja de Szárszó és Abda
Közt Miklós az ódát eklogát hexametert végül Veszprémet
Elbagyva üres marad az irka⁷ utolsó hat lapja*

¹ A terézvárosi, VI. kerületi Székely Bertalan utcáról van szó, Itt lakott Szántó Judit szobakonyhas lakásában J. A. 1931 novemberéről 1933 szeptemberéig. Emléktábla (egyelőre) nem jelzi ezt. Ma, mint megtudtam, egy férfi lakik abban a lakásban, neve megegyezik az 1931–1972 között élt festő, grafikus, illusztrátor és költő, K. B. nevével.

² A környék ma sajátos arculatot mutat kopott és felújított, sőt újonnan épült lakóházaival, kis- és nagykereskedéseivel, állandóan profilt váltó boltocskáival, szépségszalonjaival, sok házon még 45-ből és 56-ból maradt golyónyomokkal.

³ Etustól kapták

⁴ A Valóság c. lap 1932 nyarán jelent meg. Ekkorra tettem a szerkesztő J. A, s a szerző B. Gy. és R. M. találkozását. Remélem, a filológusok igazolnak. Egyébként: Si non e vero, bene trovato.

⁵ Ebben írták le, hogy J. A. szociálfasiszta.

⁶ Ez a szélsőjobb lap Radnótit támadta meg.

⁷ „A kertésztlől vett irka” – ahogy az Istenhegyi strófák-ban írtam – tartalmazza Radnóti utolsó verseit (Levél a hitveshez, Hetedik ecloga, Erőltetett menet, Razglednicák). Az Avala 5 feliratú füzetecske 20 kockás lapból áll: 6 lap és 1 oldal maradt üresen.

*Mondd Miklós mért kedvelted a szektás Juditot
S Te Attila Radnótit miért nem tartottad többre
Vagyok ami vagyok mondá a Sors s rátok zúdított
Olyan hírnevet hogy lett kettőtöknek hét sírgödre*

Ui.

*Állítólag most egy szegény nő lakik abban a lakásban
Mit tesz isten három aprócska gyermekkel
Mindent elkövetek hogy azt a szoba-konyhát lássam
S enyém legyen ám abhoz előbb a lottón nyernem kell*

Radnóti Miklós emléktáblája budapesti szülőbázán

ÁCS JENŐ

Mit kezdjünk ama égi fénnel?

R. M. emlékére

*A vér szaga megjön, és itt marad velem,
mit számít nappal, mit éjszaka?
e zord párázat testvérem nekem.
a kor-szellem ez, préda évada.*

*Ó, kő-csüggedés, lám, az értelem,
az agy lapoz a rezzent anyaölben,
kit érdekel, a magzat fénytelen,
és éjnap süt a méhi, élő völgyben.*

*És angyal-álom sem segít nekünk,
mit kezdjünk mi ama égi fénnel?
nem bókölő öldöklő kezünk,
testünk-lelkünk tele testvér-vérrel.*

Nyúlánk a fény

*Ó, nyúlánk a fény, magasló.
abogy bír, fölfelé zubog,
s lesz mennyei aranyló,
mézikra-szem: nyugodt.*

*A kezünk rezzenetlen,
az éri-vér-rend subog,
az idő észrevétlen,
sűrű-csönd: titok.*

*A csillagok leesnek,
szemünk eltántorul,
szeget szegeznek,
a csont-kín kivirul.*

Utóhang a razglednicákhoz

Halált virágzik most a türelem. —
Dér springt noch auf, — hangzott
fölöttem. Sárral kevert vér száradt
fülelem.
(Radnóti)

OPUS 1.

*És a menetből kilőtték társad...
Dadogva mondd: – Nem megyek tovább.
Förtelmes halál borzolja hátad,
és a föld zokog, vért izzad veled,
tested olyan, mint tűzön a katlan,
melyből párolog az élet-szeretet,
elméd mozgóképeket perget...
Valaki rádkiált. S a pocsolyából
fölkeltenek újra a Fanni-szemek:
– Csak légy erős, csak most ne engedj,
rikolts rekedten és mint sakál-száj,
barsogd túl a sok elaljasult embert!*

OPUS 2.

*... lelkem fénylő tükre már összetört,
összeomlik hamar ez a test is,
érezem, mégsem zárul be a kör,
versekbe lebeltem öröklétem,
soraiban vándorló fájdalom,
átvezet gyötrelmen és halálon...*

Radnótihoz

*Miért van az, te magyar költő
hogy a tisztaságod
és a tisztaságom sem állítja meg
a romlást,
hogy a tieid és enyéim is,
milliók és milliárdok
ölnék és megöletnek,
gyilkolnak és meggyilkoltatnak,
a romlottság újabb és újabb példáin
felnövekedve
a csecsemő is úgy elaljasul
hogy önként kéjjel öl nemcsak parancsra*

a tied és az enyéim is

*a tieid és enyéim is
Szerbia vak tetején miért várom
hogy talán megszólalok újra,
miért van az hogy verssel és golyóval
a szívedben te meghalhatsz,
verssel és golyóval és hallgatással
a szívemben meghalhatok én is,
de a tisztaság nem halhat meg soha*

*és ha mégis
de ha mégis
vagy ha mégis?*

Halszállka

Tétova adalék a Radnódához

Mióta készülök, hogy bemondjam a hívó félnek, ha hív a fél, elalvó grillfaág, érezze, ha alszik, benne alszom én is, szabad tűzön forgatott bamismásvilág. Szeretem a balat szabad tűzön forgatni, de nem tudom, szétesik, pereg, elvesztegetem. Mióta, hogy bemondjam neki, mielőtt csont marad belőlem és nébány balcsomó, a hívó félt telefonom kiírja: balnő. A balnő fogása mennyei. A balnő otthon az, ami, ill. aminek nevezem, balnőnek, balhoz hasonlító lebet az ágyban. Ha otthon hozzáérnek, olyan, mint balhoz. Ha ő ér hozzá az otthonihoz, annak balérzése van. Magáról mondja a balnőt, nem az otthonitól tudom, az otthonival nem tudok a fogásról beszélni, a balnőtől kifogott szó a balnő. Az otthoni boldog, mert véle él, nem magánytól csendül az üres grillespohár. Ha minden jól balad, érthető, hogy nem az otthoni folyása vagyok a balnőnek. Kőben a megkövesült csigabázat, szárnyas halat, ahogy bámultam A világ és az emberben, anyám írásával a szenny-címoldalon, Vass Tibor, 1975 karácsonyára, kivágtam az Élet és Tudományból a szárnyas bal képét és odatettem a lábasfejű, meg a mély-tengeri világító bárdbal képe mellé, hogy az enciklopédia sokképes legyen, az jut eszembe, ahogy bámultam, arról, ahogy most bámulok magam elé, képes vagyok sokáig bámulni látszólag céltalanul. Amíg nőtlen voltam, regény-ember, keveset ismertem a balnőt. Hülyén jönne ki, ha mondanám, keveset is mertem hallgatni belőle. Voltam vele pár bosszú, prózai napot, buszon ült a szomszéd ülésen, álltam mögötte egy sorban, szomszéd asztalhoz ült, akkor úgy hozzá a legközelebb. Nyár volt, a por beszállt az ablakon, akárba Hernádkak-Belegrád felé

*megyünk nyáron, port esznek a bent ülők,
nyáron ült mellettem a buszon, nem tudtam,
bogy eltelik annyi év és erre emlékezni fogok.
Port eszik sok emlék, bejön a por az ablakon,
azt tudom, fénycsíkban látom a porszemeket,
egy fénycsíkba állok, mélyet szippantok, látom
a levegő mozgását. Nem aggódom, a port az
orrszőröm nagyrészt megszűri, szavakat a száj,
bülyén jönne ki, ha azt mondanám, nagy szák
a kis balat. A kicsiket visszadobjuk, a túlfogás
elcsenni való. Túl jó fogni a balnót. Azt is tudom,
a balnő nem csak emlék már, ha minden jól balad,
kiderült, mélyül az emléke a mennyei fogással.
Azt is tudom, hogy a túl jó fogására, ha többet
nem is fogom, emlékezni fogok, talán mindegy
az idő, az ember könnyen mondja: mindvégig,
s ha tudom azt is, így van, le nem írnám soha.
Nem írok le olyan dolgokat, amik bülyén jönnének
ki. Abban, ha holnap van a mindvégig, holnap-
után egy nap volt csak benne, de az idő mégis
fontos, a múltás kézzel fogása. A balnő fénycsíkom,
de mondom, nem írok bülyén kijöhető dolgokat,
annyit legfeljebb, uszonyatos jólesik, ha mondjuk,
mmm, állok benne, csöppje hull a méznek,
remegésem áthatja a testét, és közben látjuk
levegőnk mozgását, ahogy porként szippant
benniünket mélyre, hosszan és prózaián az idő.
Az orrszőr megszűr. Szeretem, de nem tudom,
szétesik, pereg, elvesztegetem. Odakint nem
a háló bomlik, nem az ikraikrek terülnek szét
lobogva, balra Sócsépp Grilltova Tóba, jobbra
Holdtól Grillmos Éj, odakint az elme próbálja
az elnem értelmét kifogni, hogy mikor fáradtak
vagyunk, hosszú volt a nap, miért a fuldoklás felé
indulunk, akár az öngyilkos delfinek. S miért vélik
az otthoniak, önkéntes aktivisták, hogy jót tesznek,
ha a nyílt vízre visszabajtanak.*

„Der springt noch auf”

(Radnóti emlékoszlopára)

*Száz esztendeje már, hogy e sanda világra születél
 Csillaggal bélyegzett, sors szaggatta magyarnak,
 Eltévedt humanistának, rossz káini vérrrel
 Vert, ezer éve Turán-átok sújtotta hazában.
 Elméddel zulu főnök, hindik közt mabaradzsa,
 Buddha utóda, sabinsab Xerxész egykori trónján,
 Láma lebettél volna, arany csengője Tibetnek,
 Életigenlő, bölcs filozófus, béke követje,
 S lám, mi jutott neked osztályrészlül Jahve kegyéből?
 Átjárt száz zulu lándzsa, következtek hindi bigottok,
 Sárba tiport tetemed csócsálták perzsa sakálók,
 Szárnyas oroszlán-istenszobra hazug Ninivének
 Nem védett dögevők karmától, általa lettél
 Bárány, vágóhidra vezényelt áldozat-állat,
 Megkéselt Ciceró, Nérók közt, Róma tüzeiben.
 Vágytál boldog békeidőt, jobb kor közeledtét,
 Tűzcseppjét szerelemforrásból asszonyi csóknak,
 Tisztes, igaz szavak ágán ért költői gyümölcsöt;
 Adni akartál szellemi étket a rászorulóknak,
 Áldott, gyermeki hittel vállalt Golgota-járás
 Végén mégsem a Megváltó új arca lebettél,
 Önmagad árán újrateemtve az emberiséget.
 Holt, térkép-tájunk édenné válna kezdetől,
 Hogyba tanításod magvát sivatag befogadná,
 Mégis jobb, hidd, hogy fejedén tövises koronával
 Életedért páncélt nyertél; megvéd a csömörtől,
 Mit poharadba' csalódás méregcseppje okozhat:
 Nem fog okulni ez ország sem más sem maga kárán,
 Pusztítás, vér ostora sem tanította e népet
 Összefogásra, együtt-szólásra; a vész közeledtén
 Nem kéz-kézben szállunk szembe gigászi erőkkal;
 Testvérkéz pántként testvér torkára fonódik;
 Múltunk testvérgyilkos- s áldozat-árnyai közben
 Zsoldosokat toboroznak százszor-vert seregükbe.
 Fegyverzajban – mind igazabb – hallgatnak a múzsák;
 Bölcs, humanista poéta, pihenj tetszholtra hibernált
 Állapotodban, akár Kiss János, Bajcsy-Zsilinszky,
 S mind, kik mertek szembeszegülni a démoni haddal.
 Újabb századok eldöntik sorsát a magyarnak:
 Győzhet az ész, ha felépül tornya Szibilla-szavadnak,
 Vagy kristálygömbként hányódunk durva kezekben,
 S mit mongol nyila, gögös félhold, sas sosem ért meg:
 Széthullunk, Európa tapos végig cserepünkön.*

Radnóti, Takáts Gyula és a harmadik nemzedék

A *Takáts* Gyula-recepció egyik indító eleme az a közismert tény, hogy első kötetének, a *Kútnak* megjelenése után, arról *Radnóti* Miklós közölt ismertetőt a Nyugatban. Előzőleg a szerző, Takáts Gyula *Weöres* Sándor bízgatására küldte el *Babits*nak a vékonyka kötetet, aki a *Kisebb bírálatok*-rovatban közölt ismertetőt róla.¹

Babits ebben az időben megkerülhetetlen. Rajta keresztül lehet bejutni a *Nyugat*ba, ami egyben az íróvá, költővé avatást is jelenti. *Weöres* Sándor kezdetektől igyekezett egyengetni költőtársai – így Takáts Gyula – útját is. Talán ő érezte meg először csöngői magányában, hogy az egyszerre induló fiatal alkotók névsora egyben egy induló új nemzedék körvonalait is sejteti. Ezt alátámasztandó, érdemes idéznünk *Vas* István visszaemlékezését, aki így ír: „*Érintkezésünk egyébként kötetváltással kezdődött, (mármost Weöres és Vas érintkezése. Megj.VI.) amit én kezdeményeztem, az öregebbik – mert akkor még sokat számított az a három év-, talán éppen az öldöklő magány olvasása után. Sanyi, aki még Csöngén élt, és csak néha ruccant föl Pestre, baráti levélben válaszolt. „Az ön levelezőlapján kívül – írta – Zelk és Rónai írását találtam itt: milyen kedves a véletlentől, hogy nemzedékünk bárom legjobb költőjének kézírását így egyszerre dobta elém...” (Rónai – ez Rónai Mibály Andrásra vonatkozott) Ezt a mondatot nem az udvarias fölsorolás kedvéért idézem, hanem azért, mert bennem ez a levél tudatosította végleg azt a lehetőséget, hogy mégiscsak nemzedék vagyunk. Sőt közülünk talán Weöres írta le először a „nemzedékünk” szót, mert hogy az vagyunk, ő tudta ott, csöngői magányában.*”²

Ez az emlékezőrész jól fejezi ki azt a közös tudatot, amellyel az egyszerre induló fiatalok valóban nemzedékké kovácsolódhattak. Másutt *Weöres* találon úgy jellemzi az irodalmi helyzetet, hogy azt nagyon könnyen lehetne egyszerűsíteni. Akit *Babits* tehetségesnek talál, annak a fenekére pecsételne piros tintával, a fiatal költőknek meg elég lenne bemenni a szerkesztőségekbe, letolnák a nadrágjukat, s tehetségükről azonnal meggyőződhetnének a szerkesztők a hiteles pecsét láttán.

*Babits*nak tetszett az a hang, amelyet a Kútban talált, ezért is bízta meg *Radnóti* a recenzió elkészítésével. Az ismertetőben – bármennyire is rövid – *Radnóti* rámutat mindazon fontos mozzanatokra, amelyek Takáts „dunántúli” líráját jellemzik. Olyan sokan és sokszor hivatkoztak már erre az ismertetőre, hogy érdemes teljességgel idéznünk.

A fiatal költő első verseskönyve a Pannon Múzsza Könyvtárának indulását jelenti be és úgy a könyvsorozat indulása, mint a verseskönyv érdekes adaléka a magyar irodalomban és irodalompolitikában újabban lábrakapó decentralizációs törekvéseknek s egyben figyelemreméltó bizonyítéka az újjászülető dunántúli irodalmiságnak.

¹ Nyugat.1935. 8. szám

² *Vas* István: Nehéz szerelem. Miért vijjog a saskeselyű? (Bp.Szépirodalmi, 1984.) Részlet az Öröklét. In memoriam *Weöres* Sándor. Nap Kiadó. 2003. Szerkesztette: Domokos Mátyás. 65.p.

Takáts Gyula dunántúli költő, tudatosan kapcsolódik a dunántúli irodalom hagyományaihoz, de nyelve és sajátos tájlatása is azzá avatják. Épen ezért lát-szik fölöslegesnek az az egymásrabbalmazott földrajzi nevekben megnyilvánuló dunántúltság, melyet a még túltengő helyi öntudat ment és magyaráz.

Első versenykönyv a Kút, biztatón kísérletező és a költői nehézségekkel legtöbbször már sikerrel megküzdő, rokonszenves fiatal költőt mutat be. Szép, pontos és finom képei vannak, melyek, ha – kénytelen vagyok ezt a kifejezést használni, – kellő költői gazdaságossággal helyezkednek el a versben, többet és mélyebbet mondanak majd. Így gyakran még egyik kép a másik erejét gyöngíti, gyakran pedig a vers kompozíciója esik szét a képek egymásratorlódása miatt.

Nyelve magasigényű, tiszta és alapos verskultúrája van. Rímelőkézsége jó, bár a rímtelen sorok elosztása rapszodikus és nem mindenütt sikerült.

Kulturált költő, akinél egyes versekben még cicomásan sok az irodalom, de a folyton jelenlévő és figyelő költői intellektus legtöbbször pompásan keveredik az elsődleges élménnyel:

*Halkan sziszeg a tölgyes rügye,
s mint jószívű rím a sorok végén,
hajlik a tulipán a fűre.*

Sok verssorának és néhány strófájának emléke továbbél az olvasóban külön színével és külön dallamával, mely már Takáts Gyulát idézi.

Groteszk iránti érzéke, friss tájlatása és kísérletező kedve figyelemreméltó költővé avatják és első könyve után fokozott érdeklődés illeti meg az elkövetkező másodikikat.

Ami Radnóti Takáts Gyula iránti érdeklődését illeti, arról azt mondhatjuk: a későbbiekben is megmaradt. A *Helyét kereső nemzedék* című levéltanológiai-ban, – ahogy Takáts Gyula nevezi a hozzá írt levelek gyűjteményét, két képeslap is utal arra: Radnóti és Takáts tartották a kapcsolatot. A kötetben az első képeslapon az Erzsébet-híd látképe látható, hátoldalán pedig az alábbi szöveg:

*Nagyságos
Takáts Gyula író
Tanár Úrnak*

Kaposvár, Kovács S. u. 9.

*Hálásan és szeretettel:
Radnóti Miklós
1937. november 23. Budapesten³*

A hálásan szó Takáts Gyula megjegyzése szerint a *Kakuk a dombon* című kötetre utal, amelyet a *Berzsenyi Társaság* adott ki 1937-ben. Radnóti viszonzásképpen *Meredek út* című verseskötetét küldte az alábbi dedikálással: „*Takáts Gyulának barátsággal küldi Radnóti Miklós 1938. december 15.*”

Hogy mennyire számon tartotta Takáts Gyulát a későbbiekben is Radnóti Miklós, azt bizonyítja egy másik képeslap, amely szintén az említett kötetben jelent meg, s szövege az alábbi:

³ Takáts Gyula: *Helyét kereső nemzedék*. Bp. Magvető Kiadó. 1984. 99.p.

*Monsieur
Gyula Takáts, poéte*

*Fonyód, Takáts villa
Hongrie
Barátsággal és szeretettel köszönt: Radnóti Miklós*

Paris, 1939, július 25.⁴

Van adatunk arról is, hogy budapesti látogatásainak alkalmából találkozott Takáts Gyula Radnóti Miklóssal. Egy ilyen alkalomkor például Vas Istvánnal és Weöres Sándorral a *Múzeum Kávébázból* képeslapon üdvözik négyen az Egerben élő *Kálnoky* Lászlót, akinek ebben az időben jelent meg *Az árnyak kertje* című verses kötete.

„*Lapotoknak nagyon megörültem. Neked külön köszönöm, hogy mint írod, fogsz könyvemről írni a Napkeletben.* „– írja válaszlapján Takáts Gyulának Kálnoky László.⁵

A második világháború nagy pusztítást végzett a magyar irodalomban is. Ha csak szorososan Takáts Gyula nemzedékét vesszük, akkor Radnóti mellett a másik pótolhatatlan nagy veszteséget, *Szerb* Antalt is ott találjuk, aki nemcsak minden képzeletet fölülmúló ismeretanyagával, hanem sajátosan egyedi és utánozhatatlan prózájával is a nemzedék egyik jelentős alakjává vált. Mint ahogy az áldozatok között találjuk *Gelléri Andor* Endrét is, aki a *Kosztolányi* által megnevezett tündéri realizmusával emelte a prózát lírai rangra.

Ők a Nyugat harmadik nemzedékének kanonizált szerzői, de kevesebb szó esik két olyan alkotóról, akik pályájuk legelején voltak még a háború kitörésekor, de minden bizonnyal egy kiteljesedett életmű egész más helyet biztosított volna nemzedékükhöz. *Forgács* Antalról és *Sáfáry* Lászlóról van szó. *Forgács* Antalról meglehetősen szűkszavúan emlékeznek meg a lexikonok. Elmondják, hogy Bicskén született 1910-ben. A húszas évek végén kezd verselni. Írásai a *Társadalmi Szemlében*, *Gondolatban*, *Nyugatban* jelennek meg. Tanulmányt ír *Adyról*. A harmincas évek elején kapcsolatba kerül az illegális kommunista mozgalommal. A *Tamás Aladár* elleni perben letartóztatják, de bizonyítékok hiányában szabadon engedik. Hivatalnokként él. 1938. szeptember 10-én elhagyja az országot, Franciaországban részt vesz az ottani magyar írók munkájában, ír az erdélyi *Korunkba*, a párizsi *Üzenetbe*. A németek elől délre menekül, Grenoble mellett 1944 tavaszán elfogja a Gestapo. A drancy-i internálótáborból Németországba hurcolják, ahol nyomavész. Két nagy élmény táplálja *Forgács* Antal költészetét: találkozása a munkásmozgalommal és a fasizmus brutális támadása feletti megrettenés. Neve először a *Jóság* (1929) című antológiában tűnik fel Radnóti Miklós és *Lakatos P.* Pál társaságában.

S ha már itt tartunk, érdemes elidőznünk kicsit ennél az antológiánál, annál is inkább, mert ez volt a nemzedék első gyűjteményes jelentkezése. Ha megnézzük, kik szerepelnek az antológia címlapján, akkor az alábbi neveket olvashatjuk: *Vajda* János, *Forgács* Antal, *Radnóti*, *Glatter* Miklós, *Dán* György, *Wagner* György, *Kalmár* Magda, *Fekete* Alfréd. A címlap egyébként első ránézésre is *Kassák* lapjainak címlapjára hajaz, jöllehet éppen *Kassák* ír meglehetősen

⁴ u.o.

⁵ Takáts Gyula: Helyét kereső nemzedék. Bp. Magvető Kiadó. 1984. 191.p.

elmarasztaló kritikát az 1935-ben megjelent, a Jóság-antológiához képest már sokkal bővebb *Korunk* antológia után a Nyugatban. Anélkül, hogy neveket hozna, elmarasztaló véleménye van Kassáknak az egész antológiáról, a fiatalokról, azok törekvéseiről. Ilyen sorokkal illeti a pályájuk elején állókat: „*Csakugyan még fiatalok, de néha úgy látszik, mintha tárbázukat már is kimerítették volna s elmondták volna költészetük legjavát, gyökértelen és virágtalan fiatalságukat. Hontalan és reménytelen ez az ifjúság, magát sem ismerőn eklektikus*”.⁶

Bár Takáts Gyula nem publikált a nevezett két antológiában, az mégis világos volt (számára is), hogy nemzedéke készülődik. S hogy mennyire igaza volt a főntebb idézett Weöres Sándornak a nemzedék meghatározást illetően, mi sem bizonyítja jobban, mint Forgács Antalnak egy Takáts Gyulához írt levele, amiben megköszöni Takáts hozzá elküldött verseskötetét, és sajnálkozását fejezi ki amiatt, hogy a Nyugatban nem írhat kritikát róla, mert „*Babits a jelenlétemre adta ki könyvedet Radnótinak kritikára*”⁷

Elmondható, hogy a harmadik nemzedék tagjainak fontos összetartó ereje volt a nemzedéki tudat, figyelemmel voltak egymás munkáira, azokat számon tartották, s munkálkodtak is a frissen megjelenő kötetek recenzálásán, ismertetésén.

Forgács Antal mellett Sáfáry László is a nemzedék nagy veszteségei közé tartozik. A nagy ambíciókkal induló munkácsi fiatalember első kötete jellemzően *Lendület* címmel jelent meg. Erről Illyés Gyula írt a Nyugatban bírálatot ilyen sorokkal: *A vékony könyv olvasása közben hamarosan kiderül, hogy a lendület nem valami vad gesztust, nagyotakaró nekiiramodást jelent, amint rossz előérzettel gondoltuk, hanem olyanféle lendületet, amivel a rajzoló siklatja ceruzáját az érdes papíron, hogy egypár vonással vessen oda, tán nem is a megörökítendő tárgyat, hanem arról való hangulatát. Sáfáry László legtöbb verse alig több négy-öt sornál. A kontúrok, a villanó impressziók veszélyes művészete ez, amely vagy sikerül, vagy nem.*

Sajnos az irodalomtörténet eléggé mostohán bánt Sáfáry Lászlóval. Abban, hogy mégsem feledtük el, nagy szerepe van éppen Takáts Gyulának, aki a Kortársban 1965-ben elevenítette föl a költő emlékét. Nagy érdeklődéssel olvastuk azt is, amikor a Regio – Kisebbségtudományi Szemlében Turczel Lajos közölte azt a szakdolgozatot, amelyet a budapesti egyetemen Sáfáry írt, s ebben fölvezette a felvidéki magyar irodalom két háború közötti fejlődését.⁸

Sáfárynak az volt a szándéka, hogy doktori disszertációvá fejleszti, de ez nem valósulhatott meg, mert katonai szolgálatra behívva, a keleti fronton 1943-ban, harminchárom esztendőskorában meghalt.

Itt kell megjegyeznünk, hogy ebben a témában korábban született már egy összegzés *Zapf* (később *Bellyei*) László tollából, ám a háború viszontagságai közepette elveszett. A sors iróniája, hogy Bellyei László a háború után Kaposvárra került, ahol a Tanítóképző Intézet tanára, valamint lapunk elődjének, a *Somogy Írásnak* munkatársa lett, itt sok éven át együtt dolgozott Takáts Gyulával.

⁶ Kassák Lajos: És a legfiatalabb korosztály... Nyugat.1936.8.sz.

⁷ Takáts Gyula: Helyét kereső nemzedék. Bp. Magvető Kiadó.1984. 163.p.

⁸ Regio – Kisebbségtudományi Szemlében 1. évf. 4.sz. 1990. december

A megszállás

(Kaposvár, 1944. március 19.)

1944. március 14.-én délelőtt 11-re a Vár utcába kellett volna mennem. Ott volt a Munkásotthon: a szakszervezetek és a szoc-dem párt helyi székháza. Március 15-e hétköznapra esett, a rákövetkező vasárnapra szervezték az 1848-as forradalom emlékünnepét. Kicsit idősebb jóbarátomra, T. Péterre bízta, hogy szavalja el Petőfi Nemzeti Dal-át. „Talpra magyar...”. Péter hetek óta készült. Gyűjtőhatású szavalatnak szánta.

Már indulásra készen álltam, amikor a szomszéd B. Jani becsöngetett a kertkapun és egyetlen szó nélkül mutogatott az Iszák utca legeleje felé. Nagy, szürke teherautók álltak ott, német egyenruhát viselő katonák nyüzsögtek az utcában. Hol az egyik, hol a másik házba csengettek be. Volt mellettük néhány ismerős, kaposvári rendőr is, meg néhány civil, papírlap volt a kezükben, nyilván valamilyen listák.

A mi kapunkhoz éppen odaért egy német tiszt meg egy puskás katona. Aztán a tiszt feszesen szalutált anyámnak, összevágta a bokáját, bemutatkozott: valamilyen Karl, őrnagy a bajor hegyivadászoknál. Sajnálja, hogy kénytelen háborgatni a hölgyet, de hát parancsa van rá, hogy saját maga és tisztí legénye számára elhelyezést kérjen. Kettejüknek egy közös szoba megfelel. Az ellátásukról maguk gondoskodnak. Igyekezni fognak, hogy semmivel ne háborgassák a háziakat. Kisztihand, nagyságos asszony...

Beköltöztek. Édesanyám hosszú töprengés után vacsorára invitálta a Herr Major-t. Összezsapta a bokáját, „Danke schön”. Engedélyt kért anyámtól, hogy a legénye behozhassa a rádiójukat. Jókora nagy, úgynevezett „világvevő” volt az a rádió, teljesen civil formájú.

Némi recsegés, ide-oda keresgélés után világosan hallható volt Beethoven V. Szimfóniájának első taktusa. Ta-ta-ta-tam, enyhén visszhangosítva, a BBC, a londoni rádió közismert hívójele.

Mi is rendszeresen hallgattuk a magyar nyelvű adást. A Herr Major természetesen a német nyelvűt kereste meg. Pontosan, ahogy mi szoktuk, ők is gondosan ellenőrizték: zárva van-e az ablak, - elhúzták a nehéz sötétítő függönyt is.

Nem magyarázkodtak. Mi meg nem kérdeztünk semmit. London beszámolt a német megszállásról is és arról, hogy Horthy kormányzó előző nap München közelében találkozott Hitlerrel, majd hajnalban elindult hazafelé. Arról egy szó sem, hogy hazaérkezett-e?

A vacsoraasztalnál ott ült a két német, szembe velük anyám meg én és oldalt a két franciánk: Monsieur Robert Petit és Monsieur Henry Phillipine.

Őket 1939-ben mozgósította a Francia Köztársaság. 1940-ben: a francia összeomlás pillanatában a Maginot vonalat őrizték. A 17/B számú, Krems melletti hadifogolytáborba kerültek. 1942. nyarán tíz bajtársukkal együtt kiadták őket egy Graz környéki parasztgazdaságnak, munkára.

Ősszel Robert, Henry és egy harmadik elszöktek, – egy heti vándorlással eljutottak Magyarországra, itt a csendőrök elfogták őket, de szívélyesen, udvariasan bántak velük és – parancsuk szerint – Balatonboglárra, a Savoy-szállóban berendezett internáló táborba helyezték el őket. A „tábor”-nak volt egy francia, meg egy magyar parancsnoka; a franciák katonai fegyelemben éltek, a Vörös Keresztől kaptak ellátást és levelezhettek franciaországi hozzátartozóikkal. Ha egy magyar polgár felelősséget vállalt egy franciáért, akkor munkavállalási engedéllyel ki is költözhetett a táborból. Először Robert Petit jött Kaposvárra, a megyei kórház belgyógyászatára, valamilyen bénulásos tünetekkel, aminek a németországi szűkös ellátás lehetett az oka. Az állapota hamarosan javult.

Henry a jó barátja volt, – ide is követte. Robert párizsi könyvelő volt, 30-on felül, Henry úgy 25 éves, gazdag, vidéki hentesmester fia, a francia hadsereg hivatásos őrmestere.

Egyikük sem volt igazi értelmiségi, Martin du Gard nevét, a Thibault-család című, Nobel díjas regényt egyáltalán nem ismerték. De a kisujjukban volt az, amit mi „úri modor”-nak, „társaságbeli magatartás”-nak neveztünk.

Hozzánk albérlőként költöztek be, az én szobámban kaptak helyet. Háztartásunk teljes jogú tagjai lettek, – családtagok.

A német megszállás őket sem érte teljesen váratlanul, kaptak valamilyen szófukar előzetes tájékoztatást a budapesti francia követségtől, a katonai attasétól, akiről Robert-ék tudták, hogy a Vichy-i kollaboráns kormány képviselője ugyan, de a londoni francia emigráns-kormánnyal is kapcsolatban áll.

Az üzenet a közeli megszállás lehetőségét sejtette és azt az utasítást, hogy a megszállás bekövetkezése esetén igyekezzenek valahogy eljutni Gödöllőre, a premontreiek ottani kollégiumába. Bogláron, Budapesten és szétszórva az országban legalább 1000-1500 szökött francia hadifogoly élt ekkoriban, rendőri felügyelet alatt ugyan, de egyébként eléggé szabadon. A jogi alap: Magyarország és Franciaország között nem volt hadiállapot. És az akkori magyar kormányzat, a Kállay-kormány úgy vélte: a francia szökevényeknek nyújtott barátság viszonzásra számíthat majd az eljövendő béketárgyalásokon...

Robert és Henry is ott ültek tehát a vacsoraasztalnál, és az én tolmácsolósommal részt vettek a társalgásban is. Főleg a Herr Major mesélt: az ő ezrede jutott el 1942. nyarán a Kaukázus egyik égbenyúló csúcsára, az Elbrusz-ra, ahonnan elláttak a Fekete-tengerig, Bakuig. Ez volt a német hadicél teljesülésének mámoros pillanata. De ezt napokon belül követte az orosz ellentámadás, a visszavonulás, pontosabban: a menekülés rémsége. Ezredének nagyobb része megsemmisült, ő maga is megsebesült.

Idén februárig egy ausztriai hadikórházban ápolták, éppen hazautazott volna Münchenbe szabadságra, amikor sürgöny-paranccsal a horvátországi Viroviticára vezényelték: megtépzott ezredének maradványa ott állomásozott. Aztán ma hajnalban a barcsi Dráva-hídon át Magyarországra érkeztek, azzal, hogy innen tovább vonulnak az orosz frontra. De itt Kaposváron leállították őket.

Aztán... Hát Isten tudja. Az a kérdés, hogy meddig tart még ez a rettenetes háború, amin tulajdonképpen senki sem nyerhet semmit. Csak veszíthet. Nagyon sokat. Mindent.

Együtt hallgattuk meg a BBC német nyelvű híradását, aztán a francia nyelvűt is.

Édesanyám egész este szokatlanul csendes volt, mintha nem értené pontosan a német és francia beszélgetést. Pedig mindkét nyelvben nálam jóval otthonosabb volt.

Másnap – március 20-a reggelén a német őrmester a tábori konyhájukról hozott reggelinek valót: ropogós, friss péksüteményt, vaját, szalámi-félét, főtt tojásokat, feketekávé. Annyit, hogy bőven jutott nekünk is.

Reggeli után éppen kényelembe helyezkedtünk, rágyújtottunk volna, csak-hogy motorkerékpáros, rohamsisakos küldönc érkezett. Zárt borítékot adott át az őrnagynak. Aki kicsit morcosan feltápászkodott, de – amint feltépte a borítékot – nyomban katonás tartásra váltott át, és komor arcot vágott.

– Gnädige Frau, köszönjük a vendéglátást, nagyon jól esett ilyen átkozott időkben, sajnos szólít a kötelesség, azonnal indulunk.

Fél órába sem telt: nyomuk sem maradt az Iszák utcában.

Még napokig nem történt semmi durva változás. Nem érkezett meg többé sem a Népszava, sem a Magyar Nemzet, sem a Kis Újság, vagyis az a három napilap, amelyeket baloldalinak és angolbarátnak tekintettünk. Elrohantam a pályaudvari újságos pavilonhoz, de ezek oda sem érkeztek meg. Nyilván megszűntek. Vagyis megszűntették őket.

Valami történhetett a katonaság háza táján is. Vasárnap, 19-én, bezárták a magyar laktanyák kapuit. (Kaposvárott 3 laktanya is volt: a Baross-utcai, meg a Honvéd-utcai, meg a tüzéreké, ami inkább istálló volt és lovarda). A kaszárnyakapukat most is csukva tartották, de azért volt némi ki-be forgalom. És amíg 19-én, 20-án, 21-én szinte eltűntek az utcákról a honvéd egyenruhák – a legénységek is, de a tiszt uniformisok is, – most ismét feltűntek.

Megszűnt a katonák napokig tartó elzártsága a külvilágtól. Ahogy a német hegyivadász ezred eltűnt az Iszák-utcából, úgy tűntek el más utcákból más német egységek is. A repülők sem köröztek többé a város felett. (Így is maradt egészen októberig, amikor aztán már nem a németek vonultak a város felé, hanem a front, maga a meztelen háború.)

Helyi napilap korábban kettő is volt. A jobb polgári családok, a kereskedők mindkettőt járatták, a kellő tájékozottság kedvéért. Általános nézet volt, hogy az egyik lap, amely „szabadelvű”-nek vallotta magát, liberális lapként a zsidók lapja volt. A másik meg – nem az övék. Hanem a tisztéké, a hivatalnokoké, a megyei – és városi embereké, meg...

De hát távolról sem minden kaposvári volt újságolvasó. A vallási, az etnikai, vagyoni, vagy akár iskolázottságbeli megkülönböztetés újságelőfizetés alapon aligha adott volna megbízható eredményt. Egyébként a helyi lapot, meg egyáltalán újságot nem olvasók is hallgattak rádiót. Most a Magyar Rádió tónusa egyik napról a másikra érzékelhetően teljes náci-barátságra, kiabáló antiszemizmusra, közeli háborús győzelmet hirdetőre változott.

Aztán sűrűsödni kezdtek a zsidóságot célba vevő cikkek. Meg a rideg tárgyilagossággal, mintegy a hivatalos hirdetmények formanyelvén közzétett közlemények a „fajvédelmi törvények hatálya alá eső személyek” különféle korlátozásáról.

S. Erzsike, aki az Iszák utcai gazdag szomszédaink udvarában sorakozó, a szerénynél is szerényebb szoba-konyhás bérlakások egyikében nőtt fel, bizonyára nem volt újságolvasó, bár meglepő tájékozottsággal követte nyomon az eseményeket. Erzsike „uraságtól levetett” ruháiban, kötényében, nyári fapapucsában, derékig érő copfjaival egyáltalán nem volt feltűnő jelenség, csupán egy vékonypénzű külvárosi proli lány. Ha valaki jobban megnézte volna 17-18 éves korában, igencsak szemrevaló lányt, illetve nőt látott volna benne.

Én legalábbis annak láttam. És eszerint alakult a kapcsolatunk is. Amit egyszerűbbé tett, hogy a kertünk szegélyén sorakozó fenyők tövében volt egy soha be nem zárt ajtó a deszkakerítésen és az ajtó túloldalán kitaposott ösvény vezetett a kis prolikákhoz. Az utca felé eső emeleti, vagy magasföldszinti teraszos lakásokban úri gyerekek laktak. Úri lányok. Ott természetesen nagy érték volt, erősen óvott, őrzött, szinte vagyoni értékkel meghatározható érték az úri lányok (gimnazisták) szüzessége. A prolicsaládok lányai, leginkább kiscselédek, pesztonkák, napszamba járók, – nem különösebb lelkesedéssel őrizték a szüzességüket. Voltak közöttük közismert „fehértájúak”, akik hajlandóak voltak bárkivel, bármikor. De ezeket a szegény emberek világa is megbélyegezte. Elfogadta viszont, ha egy kislány szorosabb viszonyba került egy fiúval. Csak eggyel. Feltéve, hogy az a fiú nem „úri gyerek”. „Maradj meg a magad fajtájánál. Ha messzebbre nézel lányom, abból csak bajod lesz!” Erzsike is ezt hallotta a mamájától, de nem hallgatott rá. Mert Erzsike – amióta az eszét tudta, szóval a közös homokvárépítés kora óta énám „nézett”, a patikus fiára, – vitathatatlanul úri fiúra. Az az ajtó a deszkakerítésen – leküzdhetetlen csábítóknak bizonyult.

Hogy szerelmes voltam-e Erzsikébe? Biztos, hogy kamaszkorom legvégéig nem voltam szerelmes más kislányba. Vasárnap délelőtt mindig a kora reggeli misére mentem a Kálváriára, Radax tisztelendő úrhoz. (A miselátogatásról igazoló cédulát kellett vinni a gimnáziumba!). Mire az első misének vége volt, Erzsike családja már elvonult a második misére. Én meg ott maradtam Erzsikénél, vele egyedül. Persze átmentem én Erzsikéhez máskor is, elég sűrűn. Azt hiszem: igazi, mély szerelem nőtt ki ebből a deszkaajtós kapcsolatból, csak éppen nem a szokványos diákszerelem módján, mert abba ugyan sok minden belefért, de a beteljesülés soha.

S. Erzsike pontosan érzekelte a közelgő veszedelmet. Egyfolytában szökésen, rejtőzéken törte a fejét. „Neked el kell bújni! Mindenfelé azt kell mondanunk, hogy te eltűntél és senki nem is sejtí: merre bújsz. De igazándiból itt lennél a padláson, vagy a háziék pincéjében, hisz oda ők maguk soha nem mennek le, hónapokig észrevétlenül megbújhatnál ott, én meg vinnék neked mindent!”

Azon a bizonyos „díszvacsorán”: március 19-én este tehát ott ült a nagy asztalnál a két német „vendég” mellett két francia is. Eredetileg francia hadifoglyok voltak Németországban, onnan szöktek át Magyarországra. Robert és Henry.

Népszerű emberek voltak a városban, nyelvtanárként kézről kézre adták őket a jobb polgárcsaládok. Alig volt nap, hogy legalább egy ebéd-, vagy vacsora-meghívást ne kaptak volna.

Ez a francia-barátság jelezte, hogy az általános német-barátság mégsem volt olyan egyértelmű és általános. Nemcsak a magyar arisztokrácia, de még a polgári értelmiség is erőteljesebben vonzódott az angolokhoz, franciákhoz, mint a hitlerista németekhez. Kiváltképpen 1943-tól, Sztálingrád és Voronyezs után. Robert és Henry – meg a Dr. Szabó urológus professzornál „vendégeskedő” Roland jogi értelemben „rendőri felügyelet alatt álló civil internáltak” voltak, akiket – munkavállalási engedéllyel – ideiglenesen kiengedtek az internáló táborból.

Hetenként kellett a városi rendőrkapitányságon jelentkezniük, ahol lepecsételték az igazolványukat. Ez azonban úgy zajlott le, hogy – ünnepre öltözve, kikelve-kifelve, nyakkendősen és kesztyűvel a kezükben déltájt jelentek meg a kapitányságon, ott a kapuban a posztoló rendőr tisztelegve-bokázva fogadta őket, bejelentette a vendégeket a kapitány úrnak, a kapitány úr pedig kijött a hivatalából a folyosóra és harsányan hívogatta a franciákat:

– Venez, Messieurs, venez! (Jöjjenek, uraim, jöjjenek!)

Robert, Henry és rendszerint Roland is ezek után felmentek, és kölcsönös, harsány üdvözlések után eltűntek a kapitány úr irodájában. Ott ilyenkor már terített asztal várta őket: pogácsák, remek szendvicsek, kisüsti, meg persze bor is: a kapitány úr saját termése, metszett kristály palackban. A jelenlévők egyike sem csodálkozott azon, hogy a kapitány úr szinte órarendi pontossággal ismeri a kedves francia urak előző heti időbeosztását, tudja, hogy a tisztí főorvos, dr. Fárbas Jenő házában minden héten másfél-két tucat vendég gyűlik össze a franciák tiszteletére adott vacsorán.

A kapitány urat alighanem csak a posztja tartotta vissza a személyes megjelenéstől Fárbas doktor úrnál, de tulajdonképpen ő is szívesen demonstrálta volna a Szövetségesek iránti szimpátiáját. Így érvényesült a Kállay-kormány „hinta politikája” a vidéki hétköznapokban.

Az sem okozott meglepetést, hogy a rendőrkapitány természetesen (természetesen?) pontos információkkal rendelkezett Monsieur Petit három éves kisfiának legviccesebb új mondásairól. Ezeket ugyan maga Monsieur Petit is kizárólag Madam Léonie Petit heti rendszerességgel érkező leveleiből ismerhette.

Soha nem beszéltek róla, de teljes egyetértés volt abban, hogy az általános jóindulat, amellyel a franciák itt találkoznak, jót tesz majd Magyarországnak az eljövendő béketárgyalások idején.

Aznap, amikor kötelező lett a sárga csillag kitűzése a nyilvánosság előtt való megjelenéshez T. Péter kora reggel beállított az Iszák-utcába. Kicsit meghökent attól, hogy S. Erzsikét – bár ismerte, – ott találta az én szobámban.

– Nono, jó lesz vigyázni – mondta ismerős kaján vigyorával – amennyire a jogi helyzetet ismerem: vagy egyikőtök követ el bűncselekményt, vagy netán mind a ketten? Tisztában vagytok velem?

A másik szobából behallatszott, amint Roland a francia barátainak meséli a házigazdája ma reggeli dühöngését.

– Hallgattuk a budapesti rádiót és a professzor akkor döbönt rá, hogy a zsidóknak ma kell kitűzni a sárga csillagot. Valóságos dührohamot kapott. Azt üvöltözte, hogy ő többé ki nem megy a városba, ameddig érvényben van ez az ocsmányi törvény. Hogy ő, Szabó Imre professzor kikéri magának!

Erzsike a csillagot varrta. Amikor elkészült velem, hátrább lépett, hogy jobban szemügyre vehesse a művét.

– Nincs ebben semmi különös, – mondta. – Egyáltalán nem is kell tudomásul vened.

T. Péter rábólintott:

– Csupán az a kérdés, hogy az utca népe mit szól hozzá.

– Te ne törődj senkivel! – mondta Erzsike.

– Elmondom a haditervet, – mondta T. Péter. – Te elindulsz az utcára, én meg veled megyek. Két perccel később a franciák is elindulnak. Kicsit elmaradnak tőlünk, de azért jól látható lesz, hogy egybe tartozunk. Csak akkor lépünk akcióba, ha valaki pimaszkodni kezdene veled. Én ugyan nem számítok semmi ilyenre, de hát isten tudja.

Elindultam. Az Iszák-utca eléggé néptelen volt, de hamarosan kilépett egy idősebb férfi a Mernesz hentes házából. Elindult felém. Mernesz hentes apósa volt. Persze ismertük egymást. Meglátott, – megtorpant. Tétován lépett egyet, aztán hirtelen visszafordult, és gyorsan eltűnt a kapuban.

Péter csak mormogott. Akkor vettem észre az Iszák-utca legvégén, a sarki kőfeszülettel egy magasságban egy ismerős alakot.

– Ez a vitéz Berhás – mondtam T. Péternek.

– Osztálytársad?

– Az.

– Jóban vagytok?

– Nem.

– Haragban?

– Nem, azt se.

– Na, meglátjuk!

Berhás akkor lett „vitéz”, amikor elérte a 18. születésnapját. Apjától: vitéz Berhás ortopéd-cipézmestertől örökölte a rangot, egy kétméteres óriástól, aki az I. világháború idején a kaposvári gyalogezred zászlóvivője volt. Nem a vitézcíme miatt állt köztisztviselőben, hanem, mert kiváló cipőket készített, meg egyáltalán igen rendes volt. Az ifjú vitéz Berhás, nyolc éven át volt gimnáziumi osztálytársam, de soha nem tartozott a közeli pajtásaim közé. Berhásék nagyon vallásosak voltak, nagyon reformátusok. Berhás Pista a Soli Deo Gloria-ban valamilyen fontos tisztséget viselt. Tudtuk, hogy a teológiára készül, lelkes akar lenni. (Arról az aknáról persze nem tudtunk, amelynek egy szilánkjára 1945. legelejen majd Sopronnál végezni fog velem.)

Ahogy én őt, – ő is engem messziről meglátott és megismert. Befordulhatott volna, balra az első mellékutcába, – Berhásék háza arrafelé állt.

De nem fordult be. Jött, tovább, felém. Átjött az úttest túloldaláról, arra az oldalra, ahol én jöttem. Más oka nem lehetett rá, csak én. Amikor kéznyújtásnyira ért, megállt. Én is megálltam. Megállt T. Péter is. Gondolom: mögöttünk vagy tízméternyire a három francia is. Pista a kezét nyújtotta.

Mi, diákok, osztálytársak általában nem szoktuk egymást kézrázással üdvözölni. Különösebben üdvözölni sem szoktuk egymást, legfeljebb egy „szevasz”-szal (ami a „servus humillimus”, vagyis legalázatosabb szolgálja kifejezésnek a leegyszerűsített és póriás formája).

- Régen láttalak – mondta Berhás. – Mi van veled?
- Megvagyok. Legalábbis egyelőre.
- Ha valamire szükséged lenne... Mit tudom én... Megeshet... Tudod, hogy hol lakunk.
- Tudom, persze.
- Énrám mindig számíthatsz, ameddig itthon vagyok. De őszig biztosan itthon vagyok.
- Köszönöm, Berhás, rendes, hogy ezt mondod.
- Nem azért... Csak, hogy tudd.
- Jó, köszönöm.
- Szevasz.
- Szevasz.

A Dávid-csillag elrendelése minőségi változás volt az addigi zsidó-intézkedések sorában. Visszatérés a középkorhoz.

Itt az idő: cselekedni kell.

Terv a cselekvéshez? Ó – az már rég készen van.

Még ott voltak a franciák Kaposváron, amikor a tervet együtt és részletesen kidolgoztuk. Én is átalakulok francia szökevénné! Ehhez valahogy – akárhogy – el kell jutnom az osztrák-magyar határ közelébe, ott kell magamat a magyar csendőrökkel elfogatnom. Úgy, persze, hogy magyarul egy kukkot sem tudok. Állandóan érkeznek újabb francia szökevények, rég bevált menetrendje van a magyar hatóságok által való fogadásuknak. Kihallgatás – tolmáccsal. Adatfelvétel és ellenőrzés. Aztán egy csendőr elkíséri az újonnan érkezett franciát a balatonboglári Savoy-ba, a franciák internáló táborába. Ennyi.

Megbeszéltük a személyi adataimat: Paul Buisson, született Párizsban, 1924. december 24-én. (Karácsony! Nem lehet elfelejteni.) Mozgósítás: 1939. szeptember 1-én (a német-lengyel háború kezdete.) Fogság 1940 óta, a kremsi, 17/B. táborban. Parancsnok neve, szobaparancsnok neve, a szökés időpontja, stb. Ettől az új szökevénytől bizonyára ugyanazt kérdezik majd, mint annak idején Robert-től, Henry-től, Rolandtól. Próbára teszik majd őt is, magyarul mondanak majd valamit a füle hallatára, amitől meg kellene rémülnie, amire reagálnia kellene. Ha értené. De hát nem érti, tehát nem reagál. Hiszen francia a szerencsétlen, alig néhány órája érkezett magyar területre.

A legnehezebb pont: kijutni Kaposvárról, felkerülni a pesti vonatra, elutazni legalább Dombóvárig, ott pedig átszállni egy észak-nyugati irányba induló vonatra.

Mennél kevesebben tudnak a tervről, annál jobb. A franciáknak tudniuk kell róla, hogy jó előre értesíthessék egy-két Balatonbogláron maradt barátjukat. T. Péternek ismernie kell a részleteket is. Ő szerzi azt az ablaküveges szemüveget, amely a külső megváltoztatását segíti. Ő hozza a 0-ás hajnyírógépet és segít a kopaszra nyírásban.

A franciák itt hagytak egy eredeti, kincstári kenyértarisznyát, egy francia zubbonyt meg egy katonai iránytűt, a határon való átjutás nélkülözhetetlen eszközt. Ennyi a csendőröknek bizonyára épp elég. Roberték esetében is bőven elég volt.

De egy mindennél súlyosabb kérdés: mi lesz anyámmal?

A terv: április 5-én, este tízkor indulok. A város peremén túl, a Vágóhid-állomás közelében nagyot kanyarodik a vasúti pálya, ott minden vonat erősen lefékez. Itt egy bozót tövében Péter – napvilágnál – egy gödröt fedezett fel. Abban kell majd esti sötétben, tíz óra után elrejtőznöm, amíg a tizenegy-húszas, pesti személyvonat oda nem érkezik. És lelassít a kanyar miatt. Ugrás fel vagon hágcsójára, aztán be kell nyitni a vagonba, és gyorsan bezárkózni a WC-be. Ott: átöltözés francia zubbonyba. Kitartani Dombóvárig (amihez persze szerencse kell). Dombóváron átszállás egy Győr vagy Sopron, Magyaróvár felé induló vonatra. És még a végállomás elérése előtt le kell kerülni a vonatról.

Természetesen sok ebben a tervben a bizonytalan pont. De hát tervezhető egy szökés, egy név- és személyiségcsere kockázatok nélkül?

Erzsike is minderről tudott.

Ő ajánlotta fel, hogy 5-én este anyámnál marad és másnap is egészen estig. Otthon annyit mond, hogy a szomszéd néninél kapott valami munkát. A harmadik nap reggelén elkíséri anyámat a rendőrségre, bejelenti az én érthetetlen és nyomtalan eltűnésemet.

Minden hajszálpontosan a terv szerint történt.

Egyetlen hiba csúszott be: 24 órával a tervezett időpont előtt meghozta a postás az én „S.A.S.-behívómat”, vagyis az azonnali bevonulási parancsot Mohácsra, a 104/7-es közérdekű munkaszolgálatos századhoz. Anyám nem tudott okosabbat: azonnal bement a rendőrségre, bejelentette az eltűnésemet. A rendőrség pedig néhány nap múlva elrendelte az országos körözést.

Én ekkor már – március 7-én – Paul Buisson-ként a győrszentmártoni m.kir. csendőrörs foglya voltam.

Munkaszolgálatosok a II. világháború idején

KRITIKAI MOZAIK

A most száz esztendeje született Radnóti Miklós költészete már régóta (hosszú évtizedek óta) irodalmunk klasszikus örökségének része: egyik leginkább népszerű költőnk, akinek verseiben minden fellépő új nemzedék megtalálta a maga szellemi ösztönzését és táplálékát. Valóban, vannak költők, akiknek munkásságát nem tudja kikezdeni a változó idő és az irodalom befogadását is szabályozó olvasási „divat”. Sok ilyen költőnk van, hogy csak a huszadik században tekintsek szét, például Ady és Babits, Kosztolányi és József Attila, Illyés Gyula és Weöres Sándor, Juhász Ferenc és Nagy László – és ilyen Radnóti Miklós – őket nevezzük klasszikusoknak. Egy ünnepi évforduló, mint amilyen a költő születésének századik évfordulója, még inkább megerősíti ezt a klasszikus rangot. Ha a magyar költészetet úgy tekintjük, mint a nemzet sorsának hű tükrét és lenyomatát, az imént felsoroltak mindenképpen részesei és alkotói annak a teremtő kölcsönösségnek, amely a nemzeti történelem és a nemzeti irodalom között hosszú évszázadokon keresztül működött.

Radnóti Miklós tragikus sorsa intő jel is lehet, egy emberi sors és egy történelmi korszak közös tragédiájára világít rá – a költő tragédiájára, akinek nem volt más fegyvere, szemben a pusztulással, mint a tiszta szó, az emberi valomás. Ez a tiszta szó ma is él: áthatja az elméket és a szíveket – ezért tekinthetjük kortársunknak a költőt. Radnóti Miklós emberi példája és költői igazsága változatlanul érvényes a jelenben, akárcsak emberi magatartása: az okosság és a hűség, az értelem minden lehetőséggel számot vető bátorsága és a helytállás szelíd fegyelme. Okosság és hűség ritkán férnek meg egyazon szívben: az ész felméri a lehetőségeket, elemzi a világ ravasz kihívásait, aztán alkut tanácsol, óvatos visszavonulást. Az eszményekhez és elvekhez ragaszkodó hűség, mondják, nem e világra való. Az okos ember a szeleket szimatolja, kiegyezést keres, a józan észnek rendeli alá a lelkiismeret intő parancsait. És Radnóti Miklós? Vaslogikával fejtette meg a rejtélyesnek tetsző események értelmét, a lázasan forgó napok mögé látott, korán észrevette a ráleső pusztulást. Midőn mások abban a hitben ringatták magukat, hogy Magyarország a béke jótékony szigete lehet, ő a közelgő végzetről beszélt. Még otthon élt, könyvei között, midőn már teljes bizonyosságában látta előre a készülő személyes tragédiát: „...már tudom, halálra érek én is, / emelt s leejt a hullámzó idő” (*Negyedik ecloga*). Mégsem menekült, nem keresett sanda egyezkedést, noha szerette az élet szelíd örömeit. Az utolsó pillanatig a nehezebbet választotta, hű maradt elveihez, azt is mondhatnám, hű maradt önmagához, mindig önmagát választotta: saját személyiségét, saját sorsát teljesítette ki.

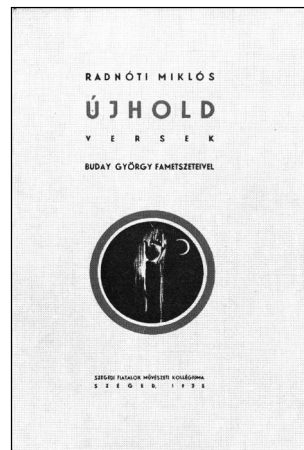
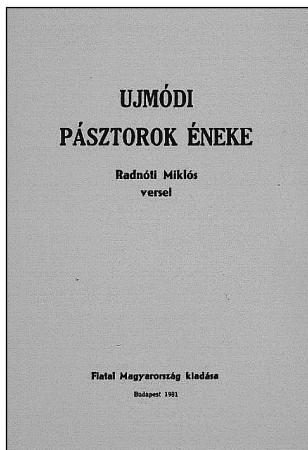
A „2x2 józanságá”-val vetett számot a történelem elvadult viharaival és saját sorsával e viharok között. Tudatosan élt, ebben volt őszinteségének értelme. Jól tudta, hogy nem menekülhet korának gyilkos hajszája elől, mégis küzdött: a költészet eszközeivel. Szavakba és formákba örökítette sorsának alakulását, a vad zuhanást, amelybe barbár erők taszították. A Lager Heidenau szögesdrótja mögött, az erőltetett menet embertelen poklában is szuverén emberi személyiség maradt, aki benső szabadságát és alkotó erejét meg tudja védeni. Mindent

elvehettek tőle: az otthon, az anyagi javakat, a barátokat, a családot, végül magát az életet, de attól, hogy ember módjára érzékelje helyzetét, és utasítsa vissza a megaláztatásokat, nem foszthatták meg az erőszakos halál pribékjei. Lélekben szabad maradt. Így győzött gyilkosain.

Költői népszerűségét jórészt e benső szabadság alapozta meg. Lehet szeretni Radnóti Miklós gyengéd szerelmi líráját, tájverseinek bukolikus derűjét, költői hangjának lágy dallamát. Igazából mégis költészetének morális ereje hat az olvasóra, az az erkölcsi erő, amely minduntalan átüt a gyengéd vallomáson, a lágy dallamon, s amely legteljesebben a kései nagy versek szellemi ellenállásában ölt alakot. A küzdelemre vállalkozó értelmes emberi sors, amely az üldöztetésben, sőt a nehéz és megalázó rabságban is képes megteremteni a maga méltóságát – évtizedek óta ez ragadja magával Radnóti Miklós híveit. Morális és esztétikai értékek egybeesése és kölcsönössége okozza, hogy Radnóti költészete nemcsak az oktatásban, hanem a köztudatban is odakerült a huszadik századi magyar líra korszakos életművei: Ady Endre és József Attila költészete mellé. Emberi alakjából példa lett, életműve az egész nemzet szellemi birtoka.

A róla és költészetéről annak idején készült írások: tanulmányok, kritikák, személyes vallomások mindezt fényesen igazolják. Radnóti Miklós személyiségevel, sorsával, költészetével minden korszaknak számot kellett vetnie – ennek a számvetésnek néhány dokumentumát mutatja be a most következő kis „kritikai mozaik”. Szerepet kaptak itt barátai, mint Baróti Dezső és Buday György, nemzedékének kritikusai és irodalomtörténetírói, mint Komlós Aladár, Bálint György, Halász Gábor, Szerb Antal és Sőtér István, költőtársai, mint Weöres Sándor és Vas István, vagy éppen utókorának költői és írástudói, mint Pilinszky János, Juhász Ferenc, Tornai József és a közelmúlt kiváló irodalomkritikusa: Kiss Ferenc. Az ő írásaik tükrében kerestem Radnóti Miklós egyéniségét és költészetét – a költő születésének századik évfordulója mindenképpen arra ösztönöz bennünket, hogy ismét és ismét lapozzuk fel verseskönyveit és engedjük át magunkat annak a varázslatnak, amellyel ezek a könyvek megajándékoznak minket.

Pomogáts Béla

Arcképvázlat Radnóti Miklósról

„Értelmet sugárzó magas és nyílt homloka volt, ezt csak kiemelte hosszú, mindig gondosan felfelé fésült, kissé hullámos szőke haja, az egyetlen vonás, ami különösen a diákévekben kissé poétásnak tűnt rajta. Erősen nyílt szemei mélyen feküdtek a homlok alatt, szokatlanul tiszta, sötétes zöldjűkben mintha távoli erdők frissesége vagy borongása tükröződött volna, szeretett sejtelenesen messzire nézni, az ifjúság forradalmat váró idején még vidáman, bizakodóan; később már gyakran bánat ült az érzelmes ellágyulást nem ismerő, szép szemekben, amelyek a vékony, erősen hosszúkas, a fáradt napokon kissé beesett arc egészséges barnasága felett ragyogtak vagy révedtek el. Arcának finom élet sem törte meg semmilyen zavaró puhaság vagy keménység, komoly, inkább meditációra, mint ábrándozásra hajlamos, intellektuális arc volt ez; eredendő komolyságát a keskeny, hosszúkas, kissé vérszegény ajkak s a hátrahúzó áll is erősen hangsúlyozták. Halk szavakkal, melegen és színesen beszélt. Szavait gyakran tanítani, magyarázni szerető emberség járta át, de ha valakivel nem értett egyet, indulatos is tudott lenni, ilyenkor szenvedélyesen vitázott, »pattogott, mint a tűz«, különösen ha szívügye volt az, amiről szó esett. Elveiből, meggyőződéséből soha egy jottányit sem engedett, diplomatikus hallgatással sem. Mindenkihez kedves, közvetlen és előzékeny volt, amíg megérdemelte, képmutató udvariasságra azonban még véletlenül sem fanyalodott.

Egész életében szegény volt, így a verseken kívül alig maradt leltárba szorítható, látható emlék utána: a legszebbet, emberi egyéniségének már a testi megjelenéséből is kisugárzó, soha nem akart és soha nem keresett, előkelő egyszerűségét és természetességét ma már csak a felé visszaborongó emlékezés tudja felidézni. Nem volt rajta semmi feltűnő, semmi hivalkodó. Egyszerű színekben, rendszerint szürke vagy barna ruhákban járt, általában sötétes nyakendőt kötött hozzájuk, s a jól szabott, gondosan vasalt ruhák azt is elárulták, hogy vigyáz rájuk, nem piperkőc módra, hanem úgy, mint azok szokták, akiknek kevés van belőlük. A baloldali fiatalok egy részére akkortájt jellemző s gyűrött-ségével, kócosságával hivalkodó álpuritánságot éppúgy lenézte, mint a bohémes lomposágot, nyegleséget vagy a franciásság, angolosság egy időben divatos pesti imitációit. Egyszer gúnyolódva beszélt valakiről, aki, hogy hiteles proletárnak lássék, összegyűrte és cigarettával égette rongyossá a gazdag szüleitől kapott divatos ruháját, a harmincas évek táján újból divatba jött neoszeccessiós maskarák pepita ruháját pedig hol komoly, hol tréfálkozó megvetéssel emlegeti. Sohasem akart Kakuk Marcinak látszani, de Rezeda Kázmérnak sem. A divat változásai egyébként mindig hidegen hagyták: a ruháké is, a költészeté is. Egyszerűsége, természetessége azonban nem a hivalkodás nélküli öltözködésből, hanem magának az embernek egyszerűségéből és természetességéből fakadt, keresetlen civilizáltsága (sohasem láttam szakállasan, néha naponta kétszer is megborotválkozott) már az első pillanatban a díszletek és kellékek nélkül élénk lépő emberre terelte a figyelmei. Karcsú, sovány teste aszténiásan törekenynek

látszott, pedig igazában kisportolt, sőt egyenesen szívós volt, könnyed, harmonikus lépésekkel járt, fürgén mozgott. Kisdiák korában ő is rúgta a labdát, később versenyszerűen is futott, teniszezett, az érettebb években mindezt azután az evezés és a síelés váltotta fel. A sport mégsem uralkodott el életén, csak a test és az intellektus bensőséges harmóniájához segítette hozzá.”

Írók, érzelmek, stílusok.
Budapest, 1971. Magvető Kiadó, 336–338.

B U D A Y G Y Ö R G Y

Radnóti Miklós emlékezetére

„Nekem az ifjú Radnóti Miklós évtizedekkel ezelőtt a legszűkebb baráti körömhöz tartozott. Kevéssel Szegedre kerülésem után, egyetemi hallgató körünkben csatlakozott a vezetésem alatt álló Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumához. A Művészeti Kollégium tagjai úgyszólván naponta találkoztak, eszmecseréztek és vitatkoztak; többnyire a szegedi Dóm téren volt műtermemben vagy a Bethlen Gábor-kör hivatalos helyiségében, majd később grafikai lektori szobámban az egyetem bölcsészeti karán. Az ifjúkori közösségi alkotás feledhetetlen évei voltak ezek mindnyájunk számára, melyek során a művészetek, a tudomány és a politika minden vonatkozásában a »növelő közösség« – ahogy Radnóti Miklós egyik versének ajánlásában a Művészeti Kollégiumot nevezte – megformálta és kialakította alapvető nézeteinket; amikor is valamennyien döntő ösztönzést kaptunk hátralevő életünk évei és hivatása számára is.

Ha egyetlen mondatban kísérelném meg meghatározni Radnóti Miklós személyi kontribúcióját mozgalmunk fejlődéséhez, úgy ezt abban látom, hogy csatlakozása a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumán belül azt a fonalat erősítette meg, amely munkánk egyetemesebb, országos és európai, a szó valódi értelmében népi és ugyanakkor nemzetközi szemléletét érezte céljának, szemben azzal az egy-két társunkkal, akik a valóságos politikai és társadalmi helyzetben az általunk »immanensnek« minősített ún. »szegediességekben« igyekeztek fedezéket találni. Ez a fajta provincializmus a maga kritikamentes értékelésével mindig is legfőbb veszélye volt minden – főleg vidéki – megmozdulásnak Magyarországon: csak azok alkottak maradandó értéket, akiknek sikerült felülemelkedniök a provincializmus kényelmes, de vicinális jellemvonásain. Radnóti Miklós belépésével az utóbbi vonal döntő többségre tett szert, melyet rövidesen – és logikusan – követett az egy-két, inkább helyi értékű társunk kimaradás a Művészeti Kollégiumból. Radnóti Miklós minden szeretetre méltó volta ellenére ezekben az alapvető kérdésekben nem ismert tréfát, s jelenléte siettetta a döntést. Ez így volt jó az ő szempontjából s a mienkből egyaránt.”

A 2x2 józansága. Emlékezések Radnóti Miklósról. Budapest, 1975.
Magvető Kiadó, 68–70.

Lábadozó szél

„Szeretem Radnóti Miklós verseit. Szeretem azt a komoly és alig észrevehető pátoszt, mely strófáiból kicseng. Ez nem a szokásos, kissé ódai hang, mely együtt jár a bukolikus költészettel. Önkéntelen pátosz ez, a tömegek mozgásának, a társadalmi események történésének természetes, hogy így mondjam, potenciális pátosza. Radnóti verseiben a természeti elemek, a virágok, az állatok, a hegyek, a szél rendszerint emberi hangulatok, érzések és – igen gyakran – szociális események szimbólumai. Szellő, holdfény, szagok aktív forradalmárokka válnak ebben a strófában:

*ó; tavaszra már zöldkontyu
csemetefákat is csemeteszellők agitálnak
és késeket bordoz a szaladó holdfény majd
a guggoló méla szagoknak!*

A társadalom és a természet egységbe olvadnak Radnótinál. A természet nála szakadatlan kis forradalmak és harcok végtelen szövevénye, és a társadalmi forradalom: természeti jelenség. Az utóbbira példa ez a néhány szép sor:

*fizessetek nékem két erős cipőt és
elmegyek napnak Indiába sütni, hol
fehér utcákon reggel a lázadás szalad,
szép rőt haján a fiatal tömegekkel!
vagy elmegyek fényleni bónak az erdélyi
tetőkre, hol balladák himzett szoknyáit
fújja feketén éjjel a szél, mert szél
se fúj itt már!*

»Személyes« versek ezek, és mégis kórusként hatnak. Talán ez teszi őket vonzóvá és hatásossá. Emberi írások. Forradalmiságuk nem elhatározott és szárazon programszerű, hanem a költő pszichéjének szerves része. Radnóti új kötete felfelé mutat, az értékes fiatal költő eddigi rövid fejlődési vonalában.”

*A toronyőr visszapillant. Budapest, 1966.
Magvető Kiadó, I. kötet, 189–190.*

KOMLÓS ALADÁR

Radnóti olvasása közben

„...az idill, mondom, nem szűnik meg, sőt – akármilyen különös – most valósul meg igazán. A természet 1933-tól kezdve nem tépett nála, mint előbb, csak szomorú; de gyakran békés, sőt humor költözik a tájba; a költő nem dachból, tüntetően idilli, hanem egyszerű szeretettel merül el a dolgokban. Nincs magyar költő, akit úgy foglalkoztatna a természet, mint a pesti Körút e szülöttjét.

Ha utolsó éveiben eklogákat ír, ne feledjük, hogy az ekloga is pásztorkölteményt jelent; az eklogák és az »újmódi pásztorok éneke« tehát még mindig ugyanarra a fikcióra épül: arra, hogy itt egy pásztorköltő áll előttünk. Szüntelen izgatja őt, hogy mi a fák, füvek belső élete, valósággal társalog velük, beléjük olvad, hogy átélje és kilessen titkukat. Állandó öröm forrása ez neki. Ha a természet kezdetben valami anarchikus lázadás, ellenzékiiség zászlaja volt számára, most valami panteista, pajtási együttélés boldogító alkalmá. 32-től már merészen él e sajátos eszközével, a természet játékos megelevenítésével. Varjak, füvek, sőt az élettelen tárgyak is elevenek nála, izegnek-mozognak, groteszkül mindennapos, szinte kispolgári életet élnek, különféle történeteket élnek át és játszanak el, vagy épp bohóckodnak. Elevennek és kicsinek látja a természetet, hogy jobban szeretesse.

Tárguló irodalom. Budapest, 1967. Magvető Kiadó, 183–184.

WEÖRES SÁNDOR

Radnótiról

„Egy-egy nemzedékben van harminc költő, ötven költő vagy száz, akik körülbelül egyenlő eséllyel indulnak. Az első köteteik alapján nem érezzük meg azt, hogy ki a maradandó és ki az időben elkallódó. Ez csak valahogy később alakul ki.

De ha most megnézem Radnóti korai verseit, ott is valahogy folyton előreve-títődik a korai erőszakos halál, ami őt érte.

Az állandó menekülés motívuma.

Valamelyik versében azt írja, hogy az ő és a párja élete úgy lóg az ujjon, mint a tilosban lőtt nyúl egy madzagon. Vagy ahogy a kés lassú tekintetéről ír. Vagy az agyonlövés fenyegetése. S csak később derül ki, hogy valahogy a halálát, az utolsó éveit előreve-títve meg tudta írni, meg tudta érezni.

Ahogy például Keats sürgősnek érezte, hogy mindent megírjon. Mintha előre tudta volna, hogy ő huszonnyolc éves korában meg fog halni. Vagy ahogy Rimbaud, aki különben nem is halt meg olyan nagyon fiatalon, sürgősnek érezte, hogy tizenöt és tizenkilenc éves kora közt írjon meg mindent. S utána elment kereskedőnek Abesszíniába, és nem írt többet verseket.

Vannak ilyen furcsa jelenségek. Petőfi is ilyen: huszonhat éves korára már annyira befejezett volt az élete, hogy huszonnégy éves korában írta: »íme sötét hajam őszbe vegyül már, a tél dere már megüté fejemet...« Már az öreg kortól búcsúzás, a halál küszöbén, s ez egy huszonnégy éves ember tollából!

Úgy látszik, hogy az ember nem annyi idő, amennyit az évei mutatnak.

Petőfi vagy Keats huszonhat vagy huszonnyolc éves koráig végig tudta élni az emberi életkorokat ... az aggságig. Nem hiszem, hogy az ő életük rövidebb lett volna, mint mondjuk Goethéé...”

Késői beszélgetések Radnóti Miklósról. Lejegyezte Tóbiás Áron. Tiszatáj 1977. 3. sz. 48.

A líra ellenforradalma

„A legtöbbet fejlődött Radnóti Miklós. Sokáig könnyen hajolt a másoktól kapott élmények után, és hangja, mint a mutáló fiúé, ideges törésekkel öltött új és új alakot. Utolsó kötetében meglep a váratlan biztonság, amellyel e kísérletezések emlékét egy-egy színben, jelzős kapcsolatban, rebbenő ötletben át tudja menteni az érett versbe. Szerencsés költői stádium, ahol a nyersanyag már formába ömlött, de még nem vetkezte le teljesen régi természetét, és éppen zavaró voltában hat. Ilyen sorok: »az új fű kidugja törét«, »s íme már, mint a sár – a hétfő úgy ragad ránk«, »a rémülettől – fehér és púpos lett az út« – éles plasztikájukkal nem közvetlen szemléletből születtek, hanem nagyon is elhatározott, »programos« igényekből, amelyek valaha versek sorában követelődtek – eredménytelenül, mert nagyon is rájuk épült minden. Ami alapnak nem volt jó, az remek most habarcsnak, ami forradalomnak gyenge volt, az most békének lüktető, eleven és bátor. Legjobb verseit (Himnusz, Április II, Ballada) egészükben ez a lüktetés viszi, képzetek acélos pattanása, egykor mutatvány, ma már természet.”

Válogatott írásai. Budapest, 1977. Magvető Kiad, 489–490.

S Z E R B A N T A L

Járkálj csak, halálraitélt

„Hogy költők fejlődnek, a valóságban is, nemcsak irodalomtörténeti munkák lapjain: ritkán tapasztaltam annyira, mint mikor utolsó verseskötetét olvasom ennek a költőnek, akinek minden kötetét, az elsőtől kezdve kíváncsian és kedvvel olvastam. Atni a régebbi kötetekben néha kissé zavart, hangjának érdekessége, dikciójának göröngyössége, mostanra már teljesen eltűnt. Radnóti költészete kisimult, mint az esti tájak, amelyeknek megszélidülését oly sokszor és oly szépen írja meg. A sokféle összetevő, hatás és tendencia, amelyből költészetét kiszűri, összeolvadt, összeerjedt, a költő és a stílusa itt áll előttünk készen, és új kötete a megérettség, jóleső érzését kelti fel.

Radnóti Miklós tematikája nem különösen gazdag: szerelem és halál ünnepelesen mindennapi elmondandói az övék, és azon kívül, különösen ebben a kötetben, a háborútól való ideges, eksztatikussá riadt félelem. Nem a meggyőződéses pacifista beszél ezekből a versekből, hanem a rémült ember: az életéért és az övéi életéért feljajdul lélek; azért olyan megrendítőek. Új perspektívákat nem vág mélyebb titokzatosságok felé – és bizonyára még sok mindent lehetne mondani, hogy mit nem tesz Radnóti Miklós költészete. De mi inkább annak örülünk, amit megtesz, amit megad, amivel nagy elégedettséget kelt az olvasóban.

Örülünk a színeinek. Gazdagon és meglepő fényhatásokban tükrözi a világot, és a világ, amit tükröz, nem az unott világ, hanem valami más – azokról a fákról, holdakról és hajnalokról beszél, amiket csak költők szoktak látni ebben a földi életben. Hasonlatainak nagy mestere, hasonlatainak az ember külön is örül, mint remek kis ékítményeknek, és a vers egészében is örül nekik, mint nagyszerűen beillesztett építőelemeknek.

De ezúttal leginkább a dikciójának örülünk. Itt voltak a bajok régebben, itt lehet a fejlődést észlelni. Ebben a kötetében már nincsen semmi stílusterés, az egész kötet egy alaphang, amiről most már messziről meg lehet ismerni, hogy Radnóti Miklós hangja. Ez a dikció annyira emelkedett és próza-távoli, amennyire, gondolom, minden igazi költő dikciójának próza-távolinak kell lennie, mégis természetes, közvetlen, olyan, mintha valaki a közelemben és halk hangon beszélne. Szerepéből már sosem esik ki, és szerepe az, hogy a rémület és enyészet képein át is elvezessen a tájnak arra az egyetlen pontjára, ahol a legszebb a hajnal és az alkonyat.”

Válasz 1973. 52–53.

K I S S F E R E N C

Radnóti patriotizmusa

(A Nem tudhatom-ról)

„A vers utolsó szakasza már az esedékes ítélet bíráihoz fordulva mondja el az előzők során felmutatott haza védelmében az utolsó szót. Az egész nép számára kér kíméletet a költő. Nem azért, hogy a vétkeseket is óvja. A szegényt-gazdagot, bűnöst-büntelent keblére ölelő haza hamis illúziójával szemben ő tisztán kirajzolta előbb az igazit: a dolgozók, az ártatlanok, a nemes és tiszta elmék hazáját. S épp mert van ilyen haza, nemcsak a szívekben, de szilárd művekben, tájban, kultúrában, nyelvben, emberi kapcsolatokban is, ezért emelhet szót a kollektív érvényű büntetés ellen. Tudja, hogy egy vétkes háború bűneiért valamiként az egész nemzet felelős. (Ha másért nem, hát azért, mert eltúrte a rezsimet, amely a háborúba vitte.) Tudja, hogy a történelmi szokásjog általában nemzeteket ítél, s ha e szokásjoggal szemben mégis szót emel, nem az irgalom krisztusi ábrándjának jegyében teszi, hanem abból a szocialista és mélyen emberi meggyőződésből, hogy egy vétkes rezsím bűneiért nem lakolhatnak az ártatlanok, s nem pusztulhat el a haza. A haza, amely foglalata mindannak, mit évszázadok során a nemzet teremtett, bölcsője és felnevelője a költőnek; legszemélyesebb emlékeinek őrzője, műveinek közege; folytatója és beteljesítője minden igalak szándékainak. Jövője tehát amennyire magyar, annyira egyetemes ügy is.

Az utolsó sorok e meggyőződésből nyerik fokozódó súlyukat és emelkedő pátoszukat. A kérlelő érvelés, a »Ne taposatok rajta nagyon« aggodalma ott

remeg most is a szöveg mélyén. A lelkiismeret érzi az azonosulásból rá háruló felelősséget, de a költő jogát is és a küldetés méltóságát is. A biblikus zengésű szavak (»bűnösök«, »vétkezettünk«, »bűntelen«, »csecsszopók«, »jelt nem ír hazánkra«) közbeszövése már ehhez hangolja az olvasót: a tragédiával és újjászületéssel terhes, sorsfordító helyzet komolyságához. A meghitt vallomás ünnepeyes jövendülésbe csap át. Felgyorsul a mondatok irama, élénkül belső lüktetésük, feszesebbek a jambusok is, csak a »fojtott« szó és a »majdan« jelzi a megidézett jövő és a komor jelen közötti távolságot. A szakasz utolsó sorának magas és telt kizengését azonban a hitteljes állítás határozza meg.

Ezután nagy szünet következik. Csendjében az adott helyzet félelmetes realitása sötétlik. S a költő, aki dolgát elvégezte, azonosulásának értelme szerint, a közös haza sátra alá húzódva, remegő lélekkel ajánlja felmutatott vagyont: hazája jó ügyét és nehéz sorsát ítélőbírói kezébe. Ezt is a maga módján: már nem prófétás gesztussal, hanem ismét a közvetlen horizont közegében, látszatra ismét úgy, ahogy a mezei ember az ítéletidő előtt magában felfohászkodik: »Nagy szárnyadat borítsd ránk virrasztó éji felleg.« Mélyről eredt sóhajtás ez, alig hallható, de érezhető, hogy a mellre, amelyből felszakadt, nagy terhek nehezdednek.”

Művek közléről. Budapest, 1972. Magvető Kiadó, 89–91.

S Ó T É R I S T V Á N

La Fontaine és Radnóti Miklós

„Idill és tragikum szervesebben még senkinél sem egyesült, mint épp önála. Az ő »újmódi pásztorainak éneke« komor, elátkozott tájból visszhangzik. Idill és halálfélelem: Radnóti költészetének sorsa múlik azon, vajon legfőbb két sugallóját egyidejűleg tudja-e megszólaltatni. S ez talán ott sikerülhet neki legkönnyebben, ahol vesztett idilljének emlékét a halál bizonyossága ernyőzi. A fiatal Radnóti jövőjét féltették egyesek az idilltől, melynek szelíd-követelődző igényét sohasem tagadta meg – ma már tudjuk, hogy költészetének későbbi, igazánti nagyságáért kezeskedett ez. Mindannak, amit oly »ernyesztően« idillinek éreztek ezek az aggályoskodók: csak az »erőltetett menet« napjaiban derülhetett ki igazi értelme és értéke. »Bolond, ki földre rogyván fölkel és újra lépked«... – igen, csak a bori halálmenet állomásain telítődhetett a nagyköltészet igazi sugallatával a távoli idill verandájának, rőt sövényének, méhözöngésének emléke. A »biedermeier« idill szemünk láttára magasodott hősivé, tragikussá helyesebb szóval: klasszikussá!

És a klasszicizmus hívása kezdettől ott visszhangzik e korai halálraítelt költészetében! Tévedne, aki azt hinné, hogy ezt a hivatást csak a hexameteres sorok vagy az eklogai párbeszédnek nyilatkoztatják ki! Csokonai óta talán egy költőnk sem ismerte a szenvedélyes gyengédség oly megható szavait, aminők-

kel ő tudott becézni asszonyt, tájat, gyümölcsöt, hajnalt – micsoda nedvdús, olvadékony gazdagság, micsoda szüntelen, himnusz elragadtatottság, keresi is verseiben az örökkévalóságot! Túlságosan is nyílt, sebezhető világ, túlságosan is édes, meghatott líra: néha már-már igazat adunk a korai esztendők aggályoskodó kritikusainak! Hogy félrebillenne ez a mérleg, ha ellensúlyként serpenyőjébe oda nem tudná vetni a halált! Ami csak olvadékony, lebegő és illanó ebben a költészetben, mily szilárdná, megmásíthatatlanná és zárttá válik a halál jelenésére. Márpedig ez a jelenés a legfontosabb Radnóti-versek végén mindig bekövetkezik, borzongató és boldog berekesztésül, legméltóbb záróütemeként az idillnek, mely immár elvesztette felelőtlenségét, önző ragyogását – mindazt, amiért bárki is feleslegesnek, frivolul fényűzőnek mondhatná! A napfényes reggel, ím szembefordult a fekete éjszakával, az élet magába öleli a halált, a boldogság a fenyegetettséget, a szó a némaságot – önmaga ellentétébe fordul e költészet, lassú, ragyogó kerékként: s küllőin felvillannak az igazi klasszicizmus jegyei?

Mert Radnóti költészetét idill és halál feszültsége végül is a klasszicizmus egyensúlyával ajándékozza meg – ritka és becses egyensúllyal, melyet csak a lélek biztonságát ismerők nyerhetnek el. S nyújthat-e bármi is rendületlenebb biztonságot, mint az immár nem rettegett, de elfogadott halál? Felvillannak a halál fekete tükrei is az élet képeinek kísértése előtt: Bor halálos égboltja alatt az egyensúlyt az idill emléke teremti meg – ugyanazé az idillé, melyet annak idején oly diadalmas-titokzatosan járt át a halál ígérete!”

Tisztuló tükrök. Budapest, 1966. Gondolat Kiadó. 210–211.

PILINSZKY JÁNOS

Radnóti Miklós

„Sokat olvastam életemben, mégis kevés író az, akivel naponta együtt élek, úgy, mint egy elháríthatatlan gondolattal. E gondolatok jelenléte egyszerre személyes és egyszerre személytelen bennem. Valamiféle olyan megoldhatatlan problémát képviselnek, aminek megoldhatatlansága ezerszer eligazítóbb és informatívabb, segítőbb és megvilágosítóbb mindenfajta belátható és elfogadható bölcsességnél vagy úgynevezett igazságnál.

Vannak bizonyos alkotók, akik számomra egyszerű szóvá, szótári szavakká váltak. Nem irodalom- vagy kultúratörténeti nevekké. Számomra fű, fa, tenger vagy pitypang ugyanúgy szó, behelyettesíthetetlen megnevezés, mint Mozart, Hölderlin, Bach, Dosztojevszkij vagy Leonardo. Az, hogy ki tudom mondani és le tudom írni, hogy fa, ugyanolyan rejtélyes és egyetemes »valami«, mint amikor módomban áll kimondani: Mozart, Platon, Novalis.

Szótári szóvá válni csak valami egyszeri, kihagyhatatlan és behelyettesíthetetlen képes. Valami nagy valaki. Mindegy. S itt mindjárt be szeretném vallani, hogy Radnóti Miklós számomra éppúgy szó, egyszeri, pótolhatatlan, kihagyha-

tatlan és persze megismételhetetlen, mint az, hogy szög, idill, kert, vagy mondjuk kenyér, vagy az a szó, hogy tömörség.

Hogy mi ennek az átváltozásnak a folyamata? Az, hogy egy emberi vagy már irodalmi név »közönséges« szótári szóvá alakulhat? Sajnos keveset tudok entock az átváltozásnak a folyamatáról. Mégis megkísérelném leírni és úgy-ahogy megindokolni.

Kezdem talán a legkézenfekvőbbel. Az emberi szellem alig-alig föltérképezhető s nagyon is útvesztőkkel teli, olykor már-már zavaros történetében ritka az a művész, akiben tengernyi problémánk körül legalább egy-egy a gyűjtőlencse élességével és a pont határozottságával megjelenik. Amit Radnóti életében egyedülállónak érzek, azt szánalmas elvontsággal »szituációs zsenialitásnak« nevezném. Tehetségét – amely minden úgynevezett alkotóban alig több néhány – százaléknál – egy kiszámíthatatlan helyzet s méghozzá egy olyan tragikum növesztette fel, melyre indulásakor aligha számított. Fiatalkori költészetét néhány szürrealisztikus elem beszivárgása jellemezte, majd egy váratlan és tökéletes hangvételi bukolikus líra. Látszatra erre született: az idillre, az elvesztett latin paradicsom visszaszerzésére. Mondataiban klasszikusan van ismét jelen a szilvalekvár illata, a kedves, a kert és a barátság időtlen törekenysége.

És ezekbe, az üvegfüvök aggodalmas finomságával alakított mondataiba szabadul be a világ talán legmegalázóbb szerencsétlensége.

Ügyetlenségből nem változtatta meg stílusát? Alig hiszem. Az, amit barbár ésszel szituációs zsenialitásnak neveztem, de amit egyszerűen hűségnek is mondhatnék, hozta létre költészete utolsó korszakának valóban »kiszámíthatatlan« remekeit. S itt érzem, hogy minden elemzés mennyire kevés. A legtöbb, amit tehetek, a pusztán tény leírása, az, hogy ez a »képtelen ötvözet« létrejött. Létrejött az, amire eleve készült, s amire egyáltalán nem készült fel. Eklogákban közölte azt, amit még egy Beckett is csak fejlődész stílusban merészelt.

Véletlen ez a csoda? Ezzel is csak nagyon keveset, mi több, a lehető legkevesebbet mondhatjuk. Mert a nagyságban mindig ott van a bizonyos személytelen elem, amit korok szerint örületnek, véletlennek vagy a külső összefüggések szerepének nevezünk. Radnóti, mint a legkülönbek, több önmagánál.

Történészek és irodalomtörténészek majd megírják sorsát, belső költői fejlődését. Én befejezésül is csak azt mondhatom, amit előszörre írtam le. Fű, fa, pitypang, Hölderlin, tenger – egyszóval szótár. És benne az ezer és tízezer behelyettesíthetetlen szó között: Radnóti Miklós.”

Élet és Irodalom, 1974. 44. sz. 3.

VAS ISTVÁN

Erőltetett menet

„Vannak költők, akiknél az, ami megtörtént velük, elválaszthatatlan attól, amit megírnak. Petőfi halála után a legkülönbözőbb gondolatok és vágyálmok bukkantak föl, hogy él, orosz fogságban, aztán hazajön, valaki még olyasmit is írt,

hogy Petőfi Párizsban – ezek mind nagyon szép játékok. Ki merne arra válaszolni, hogy Petőfinek meg kellett-e halnia. De a mi képzeletünkben és tudatalatti tudásunkban elválaszthatatlan a versei megértése attól, hogy meghalt, és úgy halt meg, ahogy megírta az Egy gondolat bánt engemet-ben. Ez gyermeketeg naivnak, iskolásnak hat, mégis így van. Radnótinál, ahogy a verset befejezi, és azt mondja: »Ne menj tovább, barátom, kiálts rám! s fölkelek!« – az a fölkelek, mert tudjuk, hogy ezen múlik, hogy amíg fölkel, addig nem lövik le, ha nem kel föl, akkor lelövik. Erre visszavetül az, amit utolsó versében, az utolsó Razglednicában ír, hogy »Der springt noch auf« és »Igy végzed hát te is, – súgtam magamnak«. Attól értjük igazán ezt a verset is. Tehát az Erőltetett menet fölkelek szavának a borzalmához hozzátartozik az, hogy ismerjük másfél hónap múlva írt utolsó versét, amelyben ezt a fölkelek szót megmagyarázza, és tudjuk, hogy Radnóti halála szóról szóra hitelesítette ezt a verset. Minden közelebbi megfogalmazása ennek a kérdésnek léhaságnak hatna vagy naiv pátosznak. De itt nem lehet kettéválasztani a költészetet és az életet, illetve a halált. Vannak olyan versek, amelyek beteljesítik Keats esztétikáját, a beauty is truth, truth is beauty-t, azt, hogy »a szépség az igazság, az igazság a szépség«. Ahol olyan szorosán és elválaszthatatlanul függ össze az erkölcs és a szépség, az élet és a halál és a szépség, mint az Evangéliumban. Ezért, azt hiszem, le is írtam én Radnótinak ezekről a verseiről, hogy evangéliumi versek. Ezt nemcsak és nem annyira a felfogásáról írtam, mint inkább arról, hogy az erkölcsnek és a szépségnek, az életnek, a halálnak és a szépségnek ez az elválaszthatatlan egysége van bennük.”

Jelenkor, 1979. 3. sz. 265.

J U H Á S Z F E R E N C

A boldog halálraitélt

„Mert aki a halált tudja, az tudja csak az életet. Mert aki a halált ismeri, érti csak az élet megmásíthatatlan örömét. Radnóti Miklós tudatossága ebben a legpontosabb és a legszebb. A halálismeretben és az létszeretben. Mert nem akart ő sem meghalni korán. Mert nem akart ő sem meghalni idő előtt. Mert élni akart ő is, élni a tiszta halálig, mint ahogy élni akart a tiszta halálig Petőfi Sándor. Élni akart a teljes életig tovább, élni akart a tiszta teljes halálig, de hát neki nem így adatott. Neki sem így adatott. És ő tudta, miért. És ő tudta mindig. Ő vállalta léte sorsát, a szöges-dróthálóba-göngyölgő szarvas-sorsot, a szögesdróthálóban vergődő fehérszarvas-végzetet, a fekete árnyék-csipkeszőnyeggel beborított, virágzó halál-szöveggel leterített vér-virágú, vércsöpp-liliumokkal szegett ember-utat, a végsőt, a lehetetlent, a kimondhatatlan csak neki-kimondhatót, az emberszörrel, emberagyvelővel, embercsonttal behintett egyetlenséget, a véres megalázottság és csontkiszolgáltatottság tömeg-útját, a fekete Golgothát. Mit tudott ez a fiatal férfi, mit tudhatott ez a fiatal nagy költő, milyen nálunk többet, tudásunknál rejtelmesebbet és végzetesebbet, hogy olyan bátran és olyan egyszerűen vállalta végzete sorsát, nagy útja vad és

bánatos terheit? Ó, micsoda mámor, micsoda öröm, micsoda vad, tiszta, lobogó mámor volt olvasni füzetes vékony verseskönyveit kereskedelmi-iskolás kisdíákkoromban, amikor a békalehelet-szagú, denevérszárny-szagú, bagolypislogás-szagú; szürke porcsipke-szemfödős antikváriumok polcain kutatva és mohó kamaszujjaimmal turkálva megtaláltam őket, s vittem haza lázas és magányos, vacogó és szorongásos petróleumlámpafény-éjszakámba, gyertyaláng-hajnalaimba, s milyen csontváz-ölelésű vad szorongás, csontváz-birkózású fuldoklás, verejték-ingű dacos szégyen, szégyen-mámorú szívütés-végzet volt olvasni később, a Zöld Téboly, a Fekete Téboly után az utolsót, a párolgó eleven kristályvirágok tornyát, a pórusos lélegző gyémánt-könyvet, a prófétakönyvként lángolót, amelynek végzetes és pontos soraitól, végzetes és pontos, valóban halálfontos énekeitől és elégiáitól, virágéletű, növény-természetű dalaitól sírnunk kellett, s törpe mohamanóvá zsugorodtak csillaglombúnak vélt bánataink és kis-szárnyú jajgatásaink. Mert Radnóti Miklós nagy tudatosító! Sorsával tudatosító. Akaratával tudatosító. Vállalásával tudatosító. Énekével tudatosító. Sorsa-útjával tudatosító! Ez a költő, aki maga is a legtitokzatosabb és legrejtelmesebb metamorfózison ment át, metamorfózisra kényszerítette létünket, az utána-jövőket.”

Vázlat a mindenségéről. Budapest, 1970. Szépirodalmi Kiadó, 88–90.

TORNAI JÓZSEF

Az utolsó Razglednica

„Kevés versszövege van a XX. század irodalmának, amely ilyen együttműködésre, a versnek az olvasóban való továbbépítésére kényszerítene. Ha a költészet legnagyobb ellensége az irodalom, akkor itt Radnótinak sikerült a valóságot, utolsó napjainak kegyetlen, valószínűtlenül embertelen valóságát minden irodalmiságon túl közvetlen közelünkbe hozni. Már az első két, rendkívül láttató, látomásos, nagy mozgást sugalló ige, a »mellézuhanam« és az »átfordult« megadja a vers magával rántó indítósebességét. A Negyedik Razglednica valóságközeliségét, szinte teljes azonosulását a valósággal - amikor már nincs szükség semmi »költői« beavatkozásra - mégis a második sorban élhetjük meg. »Feszés volt már, mint húr, ha pattan.« Honnan ez a kísértetiesen, fölfedezés-szerűen pontos hasonlat? Mert nemcsak annyi, hogy »feszés volt már, mint a húr«, hanem még közelebb visz a saját helyzetéhez: »feszés volt már, mint húr, ha pattan«. Radnóti feleségétől tudjuk, hogy az így földíszett áldozat, a halott, a költő egyik barátja, egy hegedűművész volt. A kép itt tehát nemcsak hasonlat, metafora is: a hegedűé, a zenéé, a hangszerrel egygyévált muzsikusé – anélkül hogy erről a költőnek akár csak egyetlen magyarózó szót is kéne ejtenie.

Hét sor, mindössze ennyi az utolsó razglednica, a legnagyobb Radnóti-versek egyike. Milliók voltak, akik fegyverrel harcoltak az embertelenség ellen. Ő ceruzával a kézben küzdött az utolsó pillanatig a maga – és mindnyájunk – emberi igazáért.”

Élet és Irodalom, 1972. 49. sz. 11.

„Nekem is volt egy életem”

Radnóti-álmom. Két nagydiák (fűzfák zöld köde). Mentünk az iskolába valami folyóparton (talán a Tisza volt?).

Franciául beszélt (természetes kiejtéssel), azt mondta: „Lehet, hogy neked képtelenség, de nekem is volt egy életem.”

Itt fölébredtem. Mi az, hogy volt? Félálmban összevissza járt az agyam, az abdai emlékmű is eszembe jutott (láttam).

Átbajóztam a Radnóti-köteten. Persze tudtam: aki föltámadásról ejt szót, az mesél, mint húsvétkor a pap.

De Radnóti él, te képzelet-rágta világ! Hiába temették a híres magyar sárba. Ezt meg is mondom neki, ha újra álmodom vele

(elbatároztam). Ne panaszkodjon nekem egy neutroncsillag-bajú kísértet, hogy mindig meg kell siratnom!

Ámuldozásod réműletei

Jaj, semmi sem marad, csak a természet oszcillátorai: csörgőszarkák, sárgarigók, méhek, sündisznók, bengáli tigrisek, kékbálnák és óriás vörösfenyők.

Körben a csillagképek, galaxisok, neutronnyalábok és nyomelemek morzsái, gömbbalmazok és multikozmoszok pörgettyúi.

*Csak egyszer! De ez az egyszer
majd kétszer lesz, ti nappalok,
éjkozépek, fölédredések és
ámuldozások rémületei!*

Ha félek

*Az írás azonos a testemmel,
de nem, nem, elválk tőle:
nem öregszi, ezektől él.
Mire volna jó, ha nem hozhatnám
föl ősvadajmat a tudatom alól?
Nézzenek a Nap szemébe: megcsillan
a vers a fönti fényben, kés basít
sárga tengerbe, és a vérző
hullámok azt kiáltozzák az isteneknek,
amit én szoktam, ha félek: jaj,
jaj, bagyjatok a végtelenben!*

Mátyásmadár

*Kinézek az ablakon:
éppen velem szemben ül
a diófán egy mátyásmadár.*

*Széles fej és
kékmintás szárnytollak.*

*Mit akar itt a világban?
Többet is tud róla, mint
én, ki nézem és nem értem.*

*Mindennek, ami történik,
mindig rossz vége van. A mátyásmadarat
is lelövi egy puskás örült.
Engem is
lebunkóz az utolsó percem.*

*Csak akkor nem pusztulnék semmibe,
ha sobasem léteztem volna.*

*Mi lesz a szajkóval,
ha nem látom többé? Átröpül egy
másik kertbe? Nincs véletlen,
csak vakon-látomás.*

A kozmosz dúvad fénye

*Egy depressziós öregúr
kiül a kert-sűrűbe.
Se kedve, se ereje nincs,
de muszáj élnie.*

*Egy-egy verset is
megír, ha azt hiszi:
ebben vagy abban a percben
megérti valaki.*

*Hogy jön egy hívás, levél,
egy-két ráfogás,
miért mélyebb-árkú az ő
vallomása, mint a többi írás.*

*A világgal a kapcsolat,
tudja, egyre lazább.
Néhány olvasó-híve
és egy-egy rémült barát.*

*Előveszi a könyveit,
újabb alig akad
és megint azon téved el,
amin sose szabad,*

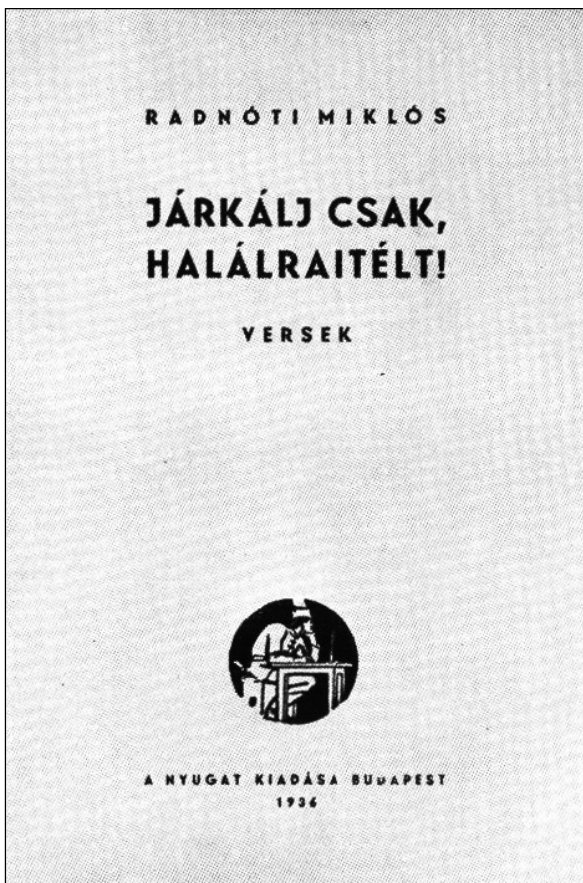
*hogy ember-ittlakásunk,
semmi isten-előttit nem talál,
és hogy ahol a háza épült,
nem édeni táj,*

*hogy gyilkolás, hogy árulás,
ami gyümölcs ha hull,
nem mindig méreg-leveses
s nem ér ártatlanul.*

*Nézi a milliárd éves holdat
s megnyugszik, hogy akit
a kozmosz dúvad fénye nemz,
a semmi szemébe vakít.*

Göncölszekér

*Én az időt járom
én vagyok a három
Göncöl-utamon
átfutok a szádon
át a Hortobágyon
esti csöndben
álmod ballgatom*

Nélkülünk is

*Élünk, jeltelen vadak –
nem ér bitünk Göncölig
s reánk az ég nem szakad,
nélkülünk is működik.*

*Imádságos éjszaka,
olvasója csillagok,
örök, végtelen ima,
csönd, mely látszik és ragyog.*

*Fekete csend idelent,
háborúnyi kín, bánat.
Egünköz, volna-e szent,
aki lel fényes szálat?*

*Nem száll a költő szava,
föld vonzza versét, zuban:
avarban lélek, haza –
nyelvünkbe fülünk, Uram.*

Fehér számok

*Leverbet sötét öklöd,
kilencig beledöglök,
de tízre csak fölállok,
szívemben fehér számok
s fényben vibrál az ördög –
kilencig beledöglök,
de tízre csak fölállok.*

*Még nyár van, szegett dinnye,
édes az alkony ínye,
szél után szellő marad,
akadó, bomló szalag –
szerelmem hová vinne?
Édes az alkony ínye,
szél után szellő marad.*

*Teszem, mit eddig tettem,
sebet nyitok a sebben,
csontommal fölkarózva
Pompázom, mint a rózsa,
talán Krisztus se szebben.
Sebet nyitok a sebben,
pompázom, mint a rózsa.*

*Férfi létem nem adom,
volt Annám, volt Margitom
s anyám, Napba szállt tanyám –
Éva bűne hull reám,
fáim lombja tört ikon.
Volt Annám, volt Margitom,
s anyám, Napba szállt tanyám.*

*Lélekzetem fellebeg,
kibéleli az eget,
fészket rak ím a bánat,
madár magyar hazámat
kiköltse, énekemet.
Kibéleli az eget,
fészket rak ím a bánat.*

Szatmárcseke

*Akác eszi a Napot,
mint véres búscsafatok
levelein az alkony.
Nyár van, de balni ballom.*

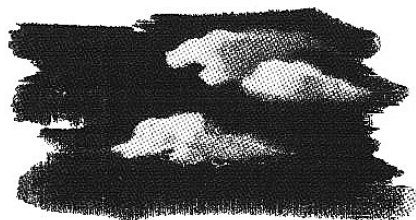
*Megyek a temetőbe,
sárló fűz kancabüze
égeti orrom: Tisza-szag,
csönd és kerítés harap.*

*Baljós jegenyesorok,
orgona fűjtat, susog,
majd nyílnak mind sípjai,
még csillagok híjai.*

*Mindegy, síkság vagy hegyek,
puli árnyammal megyek,
országdarabok bennem,
egyben bár történelmem.*

*Szatmárcsekei nyárban,
kopjafa vonulásban,
arccal nyugatnak dölten
állok a temetőben.*

*Görnyedő gótikában,
Kölcsey himnuszában,
itt állok menetelve
Napnyugatig, egybelybe.*

RADNÓTI MIKLÓS
TAJTÉKOS ÉG

RÉVAI

Ennyire fáj

*Valami már kikezdte
a bennem lévő rendet .
Ugy fáj a létezésem ,
a saját gyarlóságom ,
hogy néha még az árnyékom is szenved .
Csupán az lebet vigaszom ,
hogy egyszer velem együtt
elmúlik majd e fájdalom ,
mert összezsugorodik az idő ,
marad egyetlen pillanat ,
amiben felcsendül és magával ragad
a hangszer nélkül létező zene ,
hogy megtalálja benne dallamát
embernyi létem emlékezete .*

Jövőkép

*Megöregedtünk. Botorkálunk.
Az elfekvőig elvisz még a lábunk,
vagy jöhet az euthanázia,
kegyes balál, ha már az élet nem kegyes,
csak abhoz, aki arra érdemes.
Addig töprenghetünk,
hogy hol volt a hiba,
miért kellett az ígéretes sorsnak
igy ellenünk fordulnia?
Mi volt az, amit rosszul tettünk,
hogy bajléktalan, túrt tömegé lettünk,
míg szívünk a reménybe belefásult,
s eladtuk földjeinket temetőnek,
hogy kifizessük csipkés szemfedőnket.
Most idegen bírák ítélkeznek felettünk,
Felmentést tőlük mindbiába várunk,
a jövőhöz való jogunk is megszűnt,
nincs ifjúságunk.*

Hat Krúdy-etűd

Krúdy estéje

*Ölelni meg egy havas lábú asszonyt,
mielőtt eltűnünk a napvilágról,
s inni még egy kortyot dércsípte őszök
ecetvirág-fanyar, mézszín borából.*

Krúdy Gyula

*Téli puszták bálterme. Befagyott
vadvizeken át nyúl szalad szökellve.
Turjánosok felől farkas vonít. Leng
a szélben Pistoli úr köpönyegje.*

Szinbád a folyóparton

*A postakocsit odabagyva, Szinbád
a folyó mellett megtorpan ígézve –
bűvöli a vízmerítő leány
vándormadáros énekelgetése.*

Pistoli úr szerelmei

*Hova lett Kövi Dinka, Rózsa Máli
kiket Pistoli úr becézgetett.
s a sok rózsafa-termetű leány? –
Vad szelek táncolnak sírjuk felett.*

Kis csodák

*A rubinpiros bort kortyolva lassan,
nagynéha egy kis csoda is akad:
meg-meglesni a bokán felül lágyan
izmosodó, karcsú lábszárakat.*

Vén csavargó

*Borgózós, téli-nap-vörös az arca,
pókbálós szeme a semmibe réved. –
Ha néha kotyog még valami alján:
már csak pintes üvegével beszélget.*

Hommage a Krúdy Gyula

Nyírség aranyhomokján, borzas hátú mezők mellett, hepebupás országutakon, akárba vad szél bajtaná előre: rengőfarkú lovak röpítik a vörös postakocsit utasával, Szinbáddal új kalandok felé. A kerekek gyors iramodása közben elmaradoznak szélalmok, jegenyék mennyei lérái, vadvizek mentén guggoló vadludak: vándorcigánylányok rokonai. Fehér szakállt eresztett nádasok, turjánosok felől felbangzó farkasiüvöltés, útszéli bádognakrisztusok kintől eltorzult arca, esperes-léptekkel sétáló varjak, hóba-temetett kisvárosok tornyai, tetői semmibe tűnnek. Robog a vörös postakocsi, nárcisz- és kankalin-illatú tavaszok zöldhabos áradatában, szagos májusi esőkön át, a rózsavizet hullató felhők alatt, majálisrubás gyümölcsöskerteket, tengert játszó réteket maga mögött hagyva. Robog mind sebesebben a lassan dudorászni kezdő őszi időben, mikor a napraforgók összetéveszthetők a zörgőcsontú madárijesztőkkel. Nézi Szinbád az elsubanó tájakat, menyasszonyfátyolba burkolózó vörös napkorongot, vadszölvővel befuttatott csendillák töppedt, kormos falait s napsugaras borok rubinszínére gondol. Pecsényesütők fanyar füstje, garádok mentén nevelt szüzdobány illata csiklandozza orrát. Táncsal végződő balotti torok, muzsikás menyegzők, vidám szüretetek forgataga dereng föl emlékezetében. Tokaj, Badacsony aszúillatú lankáit látja, s eltűnődik a mulandóság örök titkán, s az életen, mely akár a szélcibálta ördögszekér útja kietlen, hűlt mezőkön. Látja húnym szemhéja mögött sorban elvonulni ismét madártestű szerelmeit: téli alma illatú nők fekete barisnyás combjai villognak előtte, emlékszik még pibékkal selymes nyakszirtjük íves vonalára, kígyóbüvölő tekintetükre, hallja hangjuk barangjátékát, issza halk suttogásuk mézét, möbön beszívja fekete, vörös asszonyprémek vadítóbuja illatát. Tilos gyönyört ígérő éjszakák forró öllekezéseit idézve, violaszár-lábú hajadonok borizú almáira, cigánybarna, búzasárga hajfonatukra gondol. Vadfűvel benőtt temetőben, vidéki fogadók egérszagú párnáin lopott csókok édessége kísérti újra. Robog a vörös postakocsi, emlékekkel, vágyakkal megrakottan, Nyírség aranyhomokján, borzas hátú mezők mellett, hepebupás országutakon, akárba vad szél bajtaná, már a téren-időn túl porzik előre egyre sebesebben, hová, milyen végállomásig, nem tudhatja senki.

Játékaink III.

Lázár Ervin emlékének

Konyhánk ablaka nem a szomszéd házra, egy tűzfalra néz. Ha süt a nap, a tűzfal fölfénylik, árad róla a fény, ha felhő jön, elsűrűköl, és megnőnek rajta a homokszemcsék. Most pedig, ilyen is megtörténhet, miért ne, a tűzfal átváltozik egy óriási kivetítővé, a kivetítőn fekete-fehér kockák ugrálnak, a kockákra az van írva JESOLO, és peregni kezd egy film.

Az ablaknál álló Lény (Én) hamar rájön, mit jelent a szó – a család első külföldi nyaralásának színhelye, két gyerek, két szülő –, de mintha egy okos, tapasztalt rendező keverné a képeket, először a rosszabb emléküket hozza elő, utána a jókat. Egy olcsó panzió szobája, nem is szoba, inkább ketrec, ágai sodronyos vaságyak, száz éves matracokkal, asztal, szék nincs. A szoba épp az étterem fölött van, ételszaggal, és a hajnalban hazafelé tartó vendégek zajával, akik nemcsak kiabálnak, alkalmanként üres fémdobozokat is rugdálnak maguk előtt. De miért kellene nyaraláskor egész éjszaka aludni? Aki fáradt, aludjon kétszer, vagy háromszor, annál is inkább, mert a szoba itt nemcsak ágyat, árnyékot is ad, az árában benne van az árnyék.

A másik kép már éteribb, de súlyos, nem légies: tengerpart, déli hőség. Vajon, otthon vissza tudnak-e majd emlékezni a melegnek erre a sose tapasztalt érintésére? A negyven fokos, nehéz kéz minden pillanatban figyelmeztet, hogy a hőmérséklet három dimenzióban létezik, nem ám kettőben, egyben.

A film egy pillanatra megáll, a Néző (Én) megijed, mi történt, de nyomban pereg tovább. Az első fürdés a tengerben. Már majdnem sötét van, a langyos, sós víztől a felnőttek kiáltoznak, a gyerekek sikonganak, mert fenséges, semmihez sem hasonlítható öröm a tengerben fürdeni. Látni már alig látnak, majdnem semmit, csak érzik, hogy ezt a hatalmas vizet másféle erők mozgatják, más törvények szerint mozog, és hogy nem egyszerűen fürdenek, hanem a hátuk mögött hagyták a szárazföldet. Leszálltak a földről.

Hány éve volt? Huszonkettő, huszonhárom? Nagyobbik gyermekünk tizenhárom, a kisebbik hét éves? Te, Szeretett Társam éppen Habókos Mesék címmel terveztél néhány történetet (Zabola Attilának hívták volna a habókos hőst), én a csepeli papírgyárba jártam reggelenként, újságot írtam, és külföldi ösztöndíjról álmodoztam a papírgyár öt éves terve helyett.

A határon átjutva a busz megállt egy balkáni bisztró előtt. A hőségben többen ruhát cseréltek, – tülekedés a pultnál, sorban állás a vécé előtt, indulás, majd utána hosszú, kába alvás. Felébredve, először az jutott eszembe, hogy vasárnap van, majd amikor egészen fölébredtem, fölkiáltottam: átjöttünk a határon! Órák óta egy másik országban vagyunk!

A velem egyidősek, akik huszonvalahány éves korukban kaptak először útlevelet, életük végéig nem felejtik el első utazásaikat. A bőrünk emlékszik leginkább rá, a hidegrázós borzongásra, amikor a győr-hegyeshalmi vonatot végig-

járták a határőrök, ellenőrizték az útleveleket, mélyen az utasok szemébe néztek, majd amikor elértük a határt, újra végigrohantak, hátha tévedtek és mégis le kell szállítani valakit. Az első útja majdnem mindenkinek Bécsbe vezetett, nem a történelem és a Monarchia iránti tiszteletből, hanem, mert a „nyugati világból” ezt a nagyvárost lehetett a legkönnyebben elérni; átadni az ismerősöknek a tapasztalatot, mit vásároljanak, hol a legolcsóbb, mit hova dugjanak el, mire elég a hetven dollár. Párizs, Róma, München, esetleg a következő útlevelel, három év múlva jöhetett.

A film pereg, elhagyjuk Ljubljánát. Szép, szlovén táj, nagyívű dombok, bátor hegyi települések, a gabonaföldek, kukoricaföldek között bámulatosan megtervezett, szép nagy kukoricaszárítók. Nem tudjuk miért, de issza a szemünk a látványt. Mert megcsap bennünket a szabad világ? Lehet, hogy a lelkekben élő nagyobb szabadság a környezetet is átformálja? A csűrök tetején, a górékban, a felszántott földön, az út mellett álló férfi arcán is látni, hogy itt, Jugoszláviában, a hidegháború és a nagy olvadás után szabadabbak az emberek, mint nálunk? Nálunk, és keleti szomszédainknál? Akik nem saját elhatározásukból, hanem a nagyhatalmi játszmák bábjaiként, egy történelmi zsákutca utolsó fordulót járnak?

A gyerekek alszanak, én melléd ülök. Te, Legkedvesebb Társam, aki, ha akarsz, két napot is ébren tudsz tölteni egyfolytában, de ha nincs kedved, két órát sem, most vígan nézegetsz, a szemedben nevetés, és azt mondd, ha akarom, elmondod megint az első utazásodat.... Egy öreg Opelrel mentél, Gabitól, első feleségedtől kaptad, a sportolók, énekesek, balett táncosok szerepelhettek külföldön, már akkor is, sőt, kellett is szerepelniük, hogy a „szocialista világrend” kultúra-szeretetét, világra szóló sikereit hirdessék. Gabi a honoráriumából vett neked egy öreg Opelt, és te az első „nyugati” utadra ezzel az autóval mentél. Ernő barátoddal, ő ugyanis tudott franciául is, olaszul is. Te beszéltél lengyelül, de Svájcban mi hasznát veszi a lengyel nyelvtudásnak az ember?

Amikor átmentetek a határon, ti, fiatal magyar írók, újságírók, úgy ordítottatok, mint szarvasbögéskor a szarvasok. Szabadok vagyunk! Úúú! Szabadok vagyunk! Szabad ország! Ú-ú-ú-ú! Kiáltoztatok. Néztétek egymást, milyen a szabad ember? Ilyen? Valóban ilyen? És bömböltetek, bögtetek. Úúú! Úúú! Szabadság!

Átmentetek Ausztrián, a Szent Antal-hágón, benzint adtatok valakinek, mert kifogyott a kocsijából, hetven dollárból miért ne telne néhány liter ajándékbenzinre, és két nap múlva megérkeztetek Franciaországba. Párizs elővárosában mögétek szegődött egy rendőrmotoros, mint később mondta, nem megbüntetni akart benneteket, csak életében ilyen piszkos autót még nem látott. A Maréshall Foch-on, megrészegülve ordítottátok, hogy Fos, Fos, Fos, és a diákszállóban várt benneteket egyik évfolyamtársatok, ahogy megbeszéltétek.

Este a diákszálló lakói veletek énekeltek, ettetek, ittatok, vittétek a hátatokon a baguette-t, mint a kapanyelet, közben énekelteitek, hogy *Hajtsd ki rózsám az ökröket, legeltesd meg szegényeket*, majd, hogy *Marésál Fos, Marésál Fos*.

És most, Másországba Távozott Társam, milyen járművel közlekedsz? Lehet, hogy Ferrarival? Kétszázhatvan kilométerrel mész az égi autópályán? Vagy gya-

log mentek, egykori barátoddal, Karikással? Folytatjátok a gyaloglást? Azt a Másik Országot is bejárjátok? Nevetsz rajtam, tudom.

Hogy elfogadjam a halál utáni életet, hogy elhiggyem, *valamilyen* formában igenis folytatódik a létezés, jobb híján a világvallások között kutakodtam, de nem jutottam semmire.

Amint elmentél, abban a pillanatban világossá lett - amin hatvan évig hiába töprengtem -, nem lehet, hogy csupán anyaggá változzunk, semmi mássá. De ehhez kellett, hogy lássalak, percekkel azután, hogy kiment belőled az élet. A nyugodt, betakart testedet az ágyon, a majdnem derűs arcodat. Kellott hozzá, amit utolsó pillanatig, makacsul hajtogattál: a szeretet túléli a testünket. A szeretet, mint anyag fölötti fluidum összegyűlik (valahol) és megváltoztatja (valamikor) a világot. Hogy a szeretet, a jó szándék, a hasznos munka egy másik, a mostaninál magasabb rendű világot fog létrehozni.

A tűzfalon pereg a Jesolo-film. Egy olasz kávéház, a pincér utánad kiált, Dottore!, és átnyújtja a kávédat. Ezután egy napig én is Dottoré-nak hívtalak, de olyan finom kávéfőzést ma sem tudok.

Megérkezésünk után három napig nem mentünk sehova, ismerkedtünk Jesolóval, a tengerparttal. Felfedeztük a Luna parkot, ahol a fiúnk törzsvendég lett, vacsora után mindig itt dodzsemezett, lányunk a Pavan cipőket fedezte fel, mi pedig azt a csodának is beillő ténytet, hogy a grappa ugyanaz, mint a törkölypálinka. Jó ismerősünk lett az őszülő, néger férfi, aki egy táskarádió mellett beásta magát a homokba, fejére papírcsákót tett, elnyúlt a tűző napon és jazz zenét hallgatott. Időnként felült, ivott egy korty whyskit, ránk mosolygott. és újra átadta magát a zenének. Megnéztük a Lidót, a nyolc kilométeres szállodasort a tengerparton, a gyerekeinknek megtanítottuk, hogy Panzió Bepi és Via Verga, ha eltévednek, ennyit kell mondaniuk és megtaláljuk egymást.

Nagyon jól éreztük magunkat A nyugágyak, a napernyők mögött, a színes lufbalonok között, néha egy-egy római császár alakja is felrémlett, például Commodus Antoninuszé, aki kegyetlenebb volt Nérónál is, hírhedt besúgókat tartott, minden törvényt megcsúfolt, a bírósági ítéleteket önként megváltoztatva, és gladiátorként gyakran kiállt Róma népe elé a cirkuszban....És rögtön utána megjelent a mi otthoni „puha diktatúránk”, amiről jóval később tudtuk csak meg, tizenöt-húsz év múlva, hogy nem öl, de pusztítóbb mindegyiknél. Húsz, harminc év után olyanok leszünk, mint a takony, amit az évek óta utcán lakó hajléktalan fúj ki az orrából, az aszfaltra, vagy a porba. És mi, akiknek az volna a dolga, hogy rájövünk, hogy kellene eltakarítanunk, éveken át kóstolgatjuk ezt a szemetet, ízleljük, elemezzük, mi a rossz benne, mit kellene kicserélni, s mert – mást mond az egyik, mást a másik –, egymásnak esünk és a hatalmasok biztatása, titkos támogatása közben karmoljuk egymás képét, a karmainkat belevájjuk egymás képébe, zsebébe.

Autóbuszunk – a tűzfalon pergő film szerint – elérte az olasz határt. Előtünk egy olasz rendszámú autó, mellette a vezetője, szép, fiatal lány. Mindene csokoládébarna, csak a ruhája sárga, és a hajában sárga virág. A két vámtiszt feladata, hogy átvizsgálja az autót, de közben észbe kapnak: ez a sárga-barna lány (kankalin?) nemcsak utas, hanem szép, fiatal nő is. Sürögnek, forognak

körülötte, beülnek a kormányhoz, a csomagtartót, a motorházat kinyitják, becsukják - még sincs a nézelődésnek semmi „vámos” jellege -, csak nevetgélnek, beszélgetnek, és egymást nézik. Az egyik vámos elhesseget a lány arcáról egy nem létező bogarat, közben megfogja az állát, a másik, az ötlettől felbátorodva a lány karjára csap, nem nagyot, csak akkorát, hogyha ott volna egy szúnyog, ijedten elrepüljön. A vámtisztek csak hessegetnek és nevetnek, hessegetnek és nevetnek a szép, kankalin-lány körül.

De mindennek megvan az ideje, ajtó csapódik, motor indul, búcsúpillantás, intés, és a drága autó a lánnyal eltűnik.

Ilyen jókedvűek is lehetnének? Mi is? Valóban? Nem csak képzeljük?

Egy folyón megyünk át, Piave. Régi ismerősöm, az első világháborúban itt harcoltak egymás ellen a felmenőink, azért tudom, mert apám is köztük volt. Azt a feladatot kapták, keljenek át a meredek hegyen, ha kell, a sziklafalon is, és foglalják el az olaszok állását. Lehetetlennek tűnt, ráadásul, ha fölérnek, azonnal legéppuskázzák őket. De az egyik magyar altiszt váratlanul egy esővízelvezető csatornára bukkant, mint egy igazi alagút, olyan volt, átmentek rajta, és amikor az olaszok észrevették, hogy ott állnak előttük, feladták az állásaikat. Nagyezüst, kisezüst, ki tudja, hány érdemrendet osztottak ki közöttük. A Piave közelében sok moszkító volt, ezt is mesélte apám, akit megcsíptek, maláriás lett, komisz betegség volt, nemcsak a harcok, hanem ez is tizedelte a csapatoikat.

Látom magam előtt huszonhat éves apámat, a nála fiatalabb, nála idősebb bajtársakat, egy részük túléli a háborút, más részük nem, aki túléli, az sem biztos, hogy kiheveri, és ordítani szeretnék a dühtől. Katonáink, és az olasz katonák könnyű szívvel ontják a vért. Lőnek és ölnek. Mert elhítetik velük, hogy a hazáért mindent szabad, ölni is, meghalni is.

Robogunk. Két oldalt pínna, pálma, élénk zöld fenyők, ismeretlen futónövény, és emeletes, mégis könnyű épületek. Ez volna a latin elegancia, a sokfélélt magába olvasztó nagyvonalúság? Amikor egy-két óra múlva autóbuszunk megérkezik az úti célhoz, vagyis egy túlközlő autókkal tarkított emberáradatba, egy tandem biciklire leszek figyelmes. Fiatalember vezeti, a hátsó vázon (csomagtartón? nyergen?) egy lány áll. Fáradt agyamban évekre rögzül a kép: egy fiú ül elől, hajtja a biciklit, háta mögött, a kavargó tömeg fölé emelkedve, kitárt karokkal egy lány. Nem billen meg, nem esik le, talán nem is fél.

És tenger, tenger. Fürdünk éjjel, nappal, reggel, délben, este. Reggel a kéksége miatt kell belemenni, délben, mert annyi fényt sugároz, amennyit még sose láttunk, talán a víz alól is fény jön, utána a pára-függöny miatt, délután a pedig, mert a homok sötétszínű lesz, a víz tintakék, és mi, fürdőző emberek, a lemenő naptól vörösek.

Anyu! A tengervízből nem tudod kivenni a sót, kérdezi a fiunk? Ilyen szép kavicsokat még sose láttam, mondja a lányunk, – most már biztos, hogy földrajztanár leszek.

Egyik nap észrevesszük, hogy boldogok vagyunk. Szüntelenül. Ilyen boldognak lenni? Már tudjuk, mi lesz este, ugyanaz, mint tegnap, de épp azért jó. Nem csinálunk semmit. De a vízparton órákig lehet üldögelni, nézni a hullámokat, amikor a víz a partra ér, átnedvesíti a homokot, kis gátat épít belőle,

majd megfordul, és lerombolja. A kavicsokból elvisz néhányat, vagy hozzátesz. A homok a naptól szikkadni kezd, de csak egy-két pillanatra, mert jön a következő hullám.

Összeismerkedünk az útitársakkal, a fiúk, a lányok legurítják egymást a piros gumimatracokról és vissza, a kicsik narancssárga és lila jeget vetetnek a szülőkkel, jóízű, azt mondják. Te pedig Legkedvesebb Társam, sportújság után jársz, s mert nem találsz ilyen című újságot, megveszel egy Corriera della Serat. Kell, hogy legyen benne sport. Van benne, kilenc oldal! A negyven oldalas napilapban kilenc oldal szól a sportról!

Ha elmúlik a dél, üveges lesz a homok, a levegő már nemcsak forró, hanem páras is. A parton lévőök szedelőzködnek, súlya van a napsugárnak, az erejével képes a földhöz szögezni, akit akar. A víz felett pára, lebegnek a nagy, négyzetes szállodaépületek. A parton, az udvarokban minden árnyék foglalt, lepedővel letakart emberek hanyatt fekvé horkolnak, talpak, széttárt karok, alvó felnőttek, tátott szájú kisgyerekek.

Kirándulásunk utolsó állomása Sirmione, és a Garda tó. Catullus, római költőnek is itt volt nyaralója, mondja valaki. Nem az idegenvezetőnk, ő aligha ismeri Catullust, egyik magas beosztású barátja szerezhette neki ezt a kényelmes, jól fizető állást. Esténként, semmi kétség, feljegyzéseket készít az utasokról, aki nagyon rokonszenves neki, arról nem, s ezért úgy gondolja, ő nem is besúgó, hiszen azt csinál, amit akar, neki nem parancsol senki.

A földnyelven végigvisz bennünket a busz, fiatal olajfaliget, vékony hosszú ágacskák, azután szőlő, citromliget, narancs, boróka, babér, pinea fenyők. A sétányon pálmák, ember nagyságú kaktuszok, sok-sok virág. Följebb gesztenye erdő, tölgyek.

Apa, milyen madarak vannak itt, kérdezi a fiunk.

Látod....dankasirály.....

De nem a vizen, az erdőben. Fürj van?

Van. Azt mondja, pitypalatty.

A tó milyen mély? – Ezt lányunk kérdezi. Nem tudom, válaszolja az apja. – Én tudom! Megmondjam? – Mondd. – Háromszáz méter.

Az a hegy ott?

Monte Baldo a neve, kétezerszáz méter.

Fekete felhők! Nézzétek!.....Fussunk.

Egy étterem, mire leülünk, kinn porzik az eső, egy perc múlva a jég. Igaz ez? Jég esik? Tényleg jég? Jég.

Akkor itt fogunk ebédelni.

A Lago di Gardánál ebédelünk? De jó!

Nem lesz túl drága?

Az ajtó előtt porzik az eső, az Alpok két hegye között pedig fényes az ég, a felhők fénylenek.

De jó! De jó! De jó itt!

De jó volna itt lakni!

Ha akarjátok, itt lakunk.

Igazán? Komolyan?! És mit csinálunk?

Beszélgetünk. Örülünk – A szülők felváltva: Veszünk nyaralót. Fürdünk. Mindennap lesz jégeső, napsütés. És pont olyan meleg, amilyen kell.

Nem járunk iskolába? Nem. Kecsketejet iszunk? Igen.

Papa, te is? Én is. Biztos? Biztos. De én tudom, hogy te inkább otthon szeretsz lenni. És az erdőben.

Igaz. De itt én is szeretek.

Anya, te is szeretsz itt lenni? Én is. Apa is, anya is. Zsiga, te is?

Én is.

Érdekes. Én is.

Én minden nap lemegyek kenyérért!

Én is! Signorina, azt fogja mondani a boltos, és nemsokára már tudunk annyit olaszul, hogy beszélgethessünk vele.

És mindig jókedvünk lesz? Igen. Miért? Csak.

Mert amit láttunk, el se tudtuk idéig képzelni. Én, legalábbis nem. Én se. Én se.

De jó! De jó! De jó! De jó!

Szeretett Társunk, Igazi és Legkedvesebb, elmentél. Igaz, nem a Garda tóhoz, messzebb. Nem vagy velünk.

Most november van. Tűzfalunk, ahogy közeledünk a télhez, mindig kevesebb fényt kap, délelőtt már csak egy vékony csík világít rajta, délre az is eltűnik. Igyekszem akkor idejönni, nézelődni, amikor még a nap idesüt.

Néha azt képezem, ilyenkor Te benn vagy a szobádban, az ágyon fekszel (felöltözve), abban a nehezen leírható testhelyzetben, ami se nem ülés, se nem fekvés, az összpontosítás és ábrándozás, az olvasás és írás közötti átmenet sajátos formája. Melletted újságok és könyvek, a História, a Magyar Nyelvőr, a Rejtvényűjság, a Sakkújság, a Természettudományos Búvár, az Újszövetség, a Gombáskönyv és még ki tudja, mi, de ezúttal egy földrajzi atlaszt is tartasz az öledben.

Hol jársz, kérdezem? Kolumbiában, mondod. – Várom, hogy magyarázatot adj, hogy kerültél oda, s te, természetesen érted az el nem hangzott kérdést – , a Magdolna folyót kerestem, mondod.

Talán nem kellene kérdezősködni, de mire észreveszem, már ki is csúszott a számon: szeretnél Kolumbiában élni? – A fejemen átfut egy-két válasz: szeretnék, de csak veled, nem szeretnék, mert..... – de mint annyiszor, egész más következik. Fölülsz, az atlaszt félretolod, és azt mondod:

Olyan országban szeretnék élni, ahol a lópokrócok repülni tudnak.

Szóhoz sem jutok, egy „miért” se jön ki a számon, nézem a szoba mennyezetét, az ablakot, hátha épp most jön be rajta egy szürke, kicsit rojtos lópokróc.

Te fölkelsz az ágyról, szemedben a felfedezés öröme és vidámság bujkál, azt mondod: azért, mert akkor nem azt mondanák, hogy durva, mint a lópokróc, hanem, hogy repül, mint a lópokróc.

Kolumbia. Lópokróc. Magdaléna folyó. Igen. Majdnem biztos, hogy Farkasréten, a szárnyas angyal és lantja felett, a családi kripták felett épp most repült át egy lópokróc. Mikor odaér hozzád, üdvözöl, a rojtjaival integet.

A tűzfalra most egy csücsöknyi fény vetül, néhány perc múlva elmegy ez is. A lépcsőházban egy lélek sincs, tudom, ha bemegyek, téged sem talállok a szobában, csak játék volt, ki tudja, hányadik játékunk, mégis várok valamire.

Hogy a házunkban lakó öt kisgyerek közül feltűnik valamelyik. Színes léggömbbel a kezében végigénekl a folyosót, hogy „Pál, Kata, Péter, Jóreggelt”, vagy kardjával feléd rohan, „állj, vagy lelőlek”de a gyerekek most nem jönnek.

Mire vársz? Megfogalmazni sem tudod. Arra vársz hogy túlradó szeretet töltsön el? Semmihez sem hasonlítható öröm? Szeretet, ami erő is? Eszedbe juttatja, amit elfelejtettél? Megérteti veled, amit nem tudtál megérteni? Megmagyarázza, hogy akiket „nemszeretemnek” hittél, igenis jó emberek? Irigylésre méltó tulajdonságokkal ruhazza fel őket?

Igen, erre vársz. Hogy amit tegnap még elképzelhetetlennek tartottál, amihez nem éreztél elég erőt, ma könnyedén elvégzed. Megöleled a szembe jövőt, és a vele jövőt, biztatod őket, hogy vágjanak bele, nyugodtan kezdjenek hozzá, Sikerülni fog. És amikor sikerült, azt mondod nekik, most már játszának is, ne mindig dolgozzanak Játszani kivételes öröm.

Nézelődsz, vársz. A tűzfal szürke, de biztató. Még nincs itt ez a... láthatatlan valami, de már úton van, hamarosan ideér. – Igen, estére ideér, mondod magadnak. De legkésőbb holnap.

Virágok Radnóti Miklós szülőbázának udvarán

Irodalmi bűncselekmények osztálya

– Na, itt van a fickó! – mondta a fiatalabb férfi.

Az idősebb az íróasztalnak dőlt, karját keresztbe fonva, fürkészve nézett rám. Intett, hogy üljek le. Egy pillantással felmértem magas termetét, görnyedt testtartását, valahonnan ismerős, jellegzetesen hátrasimított ősz haját. Szemüvege mögött hűvösen villant táskas, kialvatlan szeme.

– Jobb, ha nem várja meg, hogy kérdezzünk! – mondta halkán. A vörös es arcon a két, mereven feszülő, duzzadt ajakra meredtem.

Körbenéztem. A szobában csak hárman voltunk. Az ajtón túl semmi mozgás. Fogalmam sem volt, hogy miért hozhattak be. Hallottam már az osztály létezéséről, de információim meglehetősen hiányosak voltak. Kutatni kezdtem az emlékezetemben, hogy a közelmúltban hol hibázhattam, mi lehet őrizetbe vételelem oka. Pár novella itt-ott, néhány rövid esszé. Aztán eszembe jutott az a két hete megjelent recenzió, amit arról az ismert, a kánon csúcsait bitorló író könyvéről írtam egy nemrég indult folyóiratban. A cikkhez az ismerősök zavart mosollyal gratuláltak. Egyes kifejezéseit kissé túl erősnek, megállapításait pedig felettébb szokatlannak minősítették. Már akkor sem értettem janus-arcú viselkedésüket, mivel én semmi kivetnivalót sem találtam benne. Akár erről volt szó, akár nem, ezt a mostani eljárást túlzónak, és méltatlannak találtam. Persze, tudtam, az, hogy én mit gondolok, az események alakulására vajmi kevés hatással van. Mindenesetre hallgattam.

– Azt hiszi, hogy időmilliomos vagyok? Azt hiszi, hogy szórakozás ez nekem? – emelte fel a hangját.

Az ajkak szétnyíltak mocskos nyálat húzva magukkal, majd újra összezártak. Tekintetemet a földre szegeztem.

– Tudja, a novellák végén, amiket én szoktam olvasni, nincs feloldás. – igazította meg hatalmas szemüvegét. – Csak marad a végtelen feszültség. És ezzel én egyetértek. Mert az életben sincs feloldás.

– Más a fikció és más a valóság. – mondtam.

– Nagyon téved! – intett felém a fejével. – Nagyon is életszerűek az irodalmi művek. Sőt, néha túlságosan is azok, nemde?

Már tudtam, hogy megérzésem beigazolódott.

– Gondolom, arról a recenzióról akarnak beszélni. – mondtam magam elé, majd a felügyelőre emeltem a tekintetem.

Az ősz férfi társára nézett, majd vissza rám.

– Úgy van – bólogatott biztatóan. – Végül is, ez is lehet az egyik témánk.

– Miért? Van még más is?

– Ezt Önnek kell tudnia!

Elhúztam a számat. Szóval ők sem tudják, hogy pontosan mit keresnek.

– Az a recenzió... szóval, szerintem félreértették.

– Hogyhogy?

– Én nem megbántani akartam K.-t, hanem leírtam a véleményem. És ha

megnézik a többi elemzést, ami ekkortájt jelent meg, láthatják, hogy szinte egyik sem hízelgő a műre nézve.

A felügyelőre, majd a fiatal társára néztem. Mindketten karba font kézzel álltak, az egyik az asztalnak dőlve, a másik az ablak mellett. Érzelmeket képtelen voltam leolvasni az arcukról.

– Mit várnak tőlem? – kiáltottam ingerülten.

– Megbánta, amit tett? – kérdezte a felügyelő nyugodt hangon.

– Miért kellene megbánnom?

– Rendben. – mondta a felügyelő, a társára nézett, leengedte a karját, pár lépéssel az íróasztala mögé került, majd helyet foglalt velem szemben. Ekkor láttam, hogy az asztal közepén, egy sárga borítójú akta hever. A férfi gyors mozdulattal kinyitotta azon a helyen, ahová egy kitépett újságoldal volt betéve, majd pár szót írt a lap aljára. – Kedvező lenne Önre nézve, ha maga ismerne el legalább pár esetet!

– ...

– Ha az ellenőrizendők listájából újra Önt dobja ki a gép, és megint behívjuk, már látjuk legalább, hogy nem hiszi magáról, hogy tévedhetetlen.

– De mondom, hogy nem követtem el semmit!

A két rendőr újra jelentőségteljes pillantást váltott.

– Oké! Nézze, végül is, én értékelem a tehetségét. Harry! - intett a fiatal öltönyösnek, aki egy termoszt, meg egy csészét tett az asztalra, aztán kiöntötte a gőzölgő levet. - Megkínálhatom egy kis teával? Borges vizelete van belekeverve. 1972 óta őrizgetem. Igazi ritkaság. Láthatja, hogy nem vagyok hálátlan, ha kapok egy vallomást.

Még hogy Borges vizelete! Kizárt hogy a közelébe tudott férközni, gondoltam.

– Igyon bátran! – mondta a felügyelő.

Fintorogva szagoltam bele a zavaros lébe.

– Mit kényeskedik! Hányan cserélnének magával, maga szerencsétlen! Miért kell ilyen selejtes figurákkal, meg a pitiáner ügyeikkel foglalkoznom!?

Akár meg is sértődhettem volna az udvariatlan hangra, de nem tettem. Eszembe jutott az esti vacsorameghívás Gabriel-hez! Átvillant az agyamon, hogy nem biztos, hogy odaérek, ha ezek a pancserek így feltartanak. A szememmel az órát kerestem, de csak a zöldre festett falak meredtek rám. Pedig Juan Carlos és Mario is jelezte megjelenését. Összefutott a számban a nyál, ahogy felidéztem Silvina múlt hónapban készített salátáját, mikor is Adolfo problémáját beszél-tük meg, a narráció jövőbeni lehetséges útjairól. A mai este is biztosan megfelel majd várakozásaimnak, gondoltam.

Igazából bosszantott az eljárás, ahogy bántak velem. Arra gondoltam, ha már így szórakoznak, miért ne adhatnék okot a gyanúra. Végül is, a festészetben is volt egy *van Meegeren*, akkor az irodalomban miért ne lehetne. Jó, jó tudom, MacPhearson, az Ossian-énekekkel..., de hát mikor volt az már. A rejtőzködő író státusza, ami mostanában oly divatos, nem érdekelt különösebben. Inkább valami komolyabb ügy kéne, ami megoldoztatja ezeknek a lomha agysejtjeit. Valami jó kis Cervantes-darab, vagy Thackeray... vagy valami a kö-zelmúltból... Persze, az antikizálás, a kézzel írás, a betűk rajzolásának fáradsá-ga nem biztos, hogy megéri.

Aztán eszembe jutott az a szinte megmagyarázhatatlan történet a közelmúltból, ami teljesen felforgatta addig nyugodtnak hitt életünket. Magamon tapasztalhattam, hogy azért az egzisztenciális kérdések mégiscsak meghatározóak. Miután *elfoglalták a házat*, és a kulcsot a csatornába dobtam, rájöttem, hogy kilátástalan helyzetünkön már csak apósom segíthet. Nem örült, hiszen ő is sokat dolgozott, még annak idején, az épület rendbetételén, nem beszélve arról, hogy így megzavartuk tiszteletre méltó magányát, amit évek alatt harcolt ki a családdal szemben, de végül megértette, hogy nincs más megoldás. Viszonyunkat kifejezetten furcsának nevezném. Velem az esküvő óta nem érintkezett, visszataszítónak találta az arcomat, alakoskodni meg nem akart, ezért Iréné-vel egyezett meg, hogy a déli szárnyba költözzünk. A két házrész között nem volt átjárás, a nappalink falán egy kopott, fehér, kétszárnyú ajtó látszott, de Iréné javasolta, hogy ha lehet, ne is menjünk a közelébe, felesleges hallgatóznunk, nagyjából úgyis minden áthallatszik, átmenni viszont nem lehet, mert apja, az ő lakrészében egy hatalmas szekrényel torlaszolta el az utat. Elég nekünk a mi életünk, a kétoldali bejáratok megadják a biztonságos elszigetelődés lehetőségét.

A napok hosszú heteken át ugyanúgy teltek, Iréné újabb véget nem érő sálakkal örvendeztetett meg, kortyoltuk a mate-teát a nappaliban, időnként hallgattuk apósom szöszmötölését, vagy ideges kántálását, miközben fel-alá járkált a szobában. Iréné szerint a saját verseit szavalta.

Egyik nap, szunyókálásomból éktelen dörömbölés ébresztett. Iréné is letette a kötését, kérdőn néztünk egymásra. Apósom kíméletlen ember, mégsem szokott ilyen otrombán viselkedni, bár Iréné sebtében elmondott pár meglepő esetet a múltból. Iréné kissé bosszúsán ment át megnézni, hogy mi lehet, hallottam a halk kérdései közé ékelődő staccato válaszokat. Iréné később mesélte, hogy apjával hosszan tartó, súlyos beszélgetést folytattak, az öregnek eltűnt a tévéje, meg néhány nélkülözhetetlen könyve. Behatolás nyoma sehol sem látszott. Mondta, hogy végül is elfogadja az elfogadhatatlant, maradt még pár könyve, a tévében meg úgyis csak hülyeségeket adnak, csak hát furcsállja ezt a lehetetlen történetet.

Iréné-nek mondtam, hogy *ezek* szerintem *azok* az idegenek, akik a mi házunkat is elfoglalták, s bár ő hitetlenül rázta a fejét, a tagadás után beálló csend jelezte, hogy ő is elbizonytalanodott.

Mivel az elkövetkezendő két hétben nem történt hasonló eset, visszaállt a rend, visszazökkentünk a kényelmes megszokásba. Kétszer-háromszor a belvárosban is megfordultam, fonalakat vettem Irénének, és kibányásztam a K. téri antikváriumok patinás rendetlenségéből két Gracq és egy Robbe-Grillet kötetet.

A könyvek megszerzésének öröme után másnap csapott le ránk az újabb meglepetés. Apósom ismét átkopogott a falon, s az átsiető Iréné-nek beszámolt arról, hogy ellopták a hűtőjét, a teljes XX. századi francia költészettel együtt. Így mondtam, s én mosolyogva elgondolkoztam a hiányos mondat szürreális jelentésén, hogy mi lenne a francia, sőt az európai irodalommal, ha csak úgy eltűnnének belőle a XX. századi francia eredmények. Mindenesetre pótolhatatlan érték veszett el, ebben egyetérttünk, de ez még nem minden. Pár

nap múlva lába kélt a teljes spanyol gyűjteménynek is. Apósom ekkor már üvöltött, szó szerint, hogy most éppen a földön ül, mert nincs már fotelje sem, mert a lakás gyakorlatilag üres, de ami a legszörnyűbb, hogy még a behűtött sörét sem tudja meginni.

Iréne ekkor közölte velem, hogy ez már túlmegy minden határon, lepszívebben áthívná a kedves papát, de tudja, hogy ez akár végzetes is lehetne, hiszen hogyha meglátna, valószínűleg rögtön végezne velem, vagy valami egyéb irtózatot is történhetne. Mondtam, hogy hívjuk a rendőrséget, de ez sem tűnt jó ötletnek, mert Iréne már napok óta vérszomjas rendőrökről álmodott, akik egész éjszaka üldözték, s az igazat megvallva, én sem rajongtam a fakabátokért. Maradt a félelemmel terhes várakozás, a furcsa csend két mate-tea között, a kötőtűk halk kattogása.

Két nap múlva magam javasoltam, hogy jobb lenne, ha megnézné a papát, mert már hosszú ideje nem hallottam lépteit, dühödött szitkozódásait. Iréne döbrent arccal tért vissza felderítő útjáról. Szája elé tett kézzel dadogta, hogy a papa ajtaja zárva volt, ellenben furcsa sustorgás és fojtott beszéd idegen hangjai hallatszottak belülről. Elrabolták apát, mondta elcsukló hangon, s én nem tudtam rá mit felelni, mert éreztem, hogy igaza van. Tudtam, hogy sose kerül elő, de azt is, hogy valószínűleg, hamarosan mi is sorra kerülünk. Azóta retteghés minden éjszakánk.

Persze, éreztem, hogy ezen a történeten még dolgozni kell, hiszen az irodalmi *van Meegeren* státusza sem könnyű, kell a mesterségbeli tudás, az elhithető erő, hogy képzeljék azt, hogy eredetileg olvasnak.

Furcsa, rossz érzésem támadt. Az idős felügyelőre pillantottam. Láttam, ahogy mozog a szája, ahogy élénken gesztikulál. Értetlenül bámultam rá. Valószínűleg kiesett egy időszak az életemből. Ekkor hirtelen felugrott az asztaltól és a fiatalabb felé intett.

– Oké. Add a könyvet, Harry!

Láttam, hogy elfogyott a türelme. A fiatal egy puha borítású, meglehetősen igénytelen külsejű kötetet nyújtott feléje. Az elejéről elmosódott betűk meredtek rám: rendőrségi használatra.

– Ezt a kötetet ketten állítottuk össze! – lengette meg előttem a társa felé intve. – Meglehetősen büszke vagyok rá. A benne foglalt szöveg, a magánhangzók és a mássalhangzók olyan mágikus rendszer szerinti csoportosítása, melyek összhangzata maradandó idegrendszeri károsodást és hihetetlen fizikai fájdalmat okoz. Hangsúlyoznom kell, hogy csak végső esetben, a vallomástétel megtagadásakor szoktuk alkalmazni.

Felütötte középen a kötetet, krárogott.

Szívembe markolt a retteghés, és az undor. A következő pillanatban már tudtam, ha kell, azt is bevallom, amit nem követtem el.

A búcsú fájdalmában

Lászlóffy Aladár temetésén

Hogy a végső búcsú milyen fájdalommal jár, azt az elmúlt hónapokban és esztendőkből mind megrendültebb szívvel élem át. Írók és barátok távoznak el, immár egymást követve az örökkévalóságba. Annak a nemzedéknek a tragikus megfogyatkozását élem át, amelyhez magam is tartozom. Vannak ütések, amelyek végzetesen megsebzik a lelket: ilyen volt most Lászlóffy Aladár barátunk halála is. Éppen tíz napja tértem haza Budapestre Kolozsvárról, derűs kora nyári vasárnap délután, aztán másnap reggel jelzett a telefon, Lászlóffy Gyöngyi keresett meg Aladár halálhírével. Azóta ennek a hírnek a rettenetében élek, minthogy nemcsak az élő magyar költészet egyik nagyszerű egyéniségét vesztettem el, hanem sokévtizedes barátomat is, akivel éppen negyven esztendeje ismerkedtem össze, első kolozsvári utam alkalmából.

Másnap Kányádi Sándort ünnepeltük a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum dísztermében, népes közönség körében, de szorongásos lélekkel, hiszen nem csak a szép születésnap ünnepi érzését éltük át, hanem az aznapi gyász szorongató feketeségét is. A köszöntésre felkért ünnepi szónokok, közöttük magam, hallgatásba fojtottuk fájdalmunkat, amely aztán az ünnepélyes szavakra válaszoló Kányádi Sándorból tört elő. Nem először fordult elő a magyar irodalom történetében, hogy a közös ünnepen átüt a fájdalom sötétje, így volt ez az első világháború végén beköszöntő forradalmi mámor idején Ady Endre halálával is. Mintha ünnepeinket venné vissza valami kegyetlen erő.

Azért mondom mindezt a gyászoló kolozsvári gyülekezet előtt, hogy érzékeltessem: Lászlóffy Aladár távozása Budapesten, Magyarországon milyen fájdalmat okozott. Szomorú dolog, hogy ma már, alig lévén közös örömeink, szinte csak fájdalmainkban egyesülünk mi: erdélyi és magyarországi magyarok.

Lászlóffy Aladár, mondtam az imént, nekem hosszú évtizedek óta a barátom volt. Nem csak úgy tekintettem rá, mint a magyar költészet (nem csak az erdélyi, hanem az egész magyar költészet) egyik legnagyobb alkotó egyéniségére, hanem mint a magam életének és munkájának megkerülhetetlen társára: nemcsak a versei, elbeszélő művei, tanulmányai és kisebb-nagyobb írásai (mostanában leginkább a kolozsvári Helikon első oldalán) jelentettek számomra élményt és tanulságot, hanem eleven szavai, mindig megújuló beszélgetéseink is vagy éppen vitáink, és élményt jelentett a mindig tapasztalt őszinte barátsága, nagyszerű és hiteles emberi személyisége, amely ebben, a mi személyiségromboló, az emberi szuverenitást szüntelenül megalázó korunkban is szabad tudott maradni, meg tudta őrizni, ha kellett, áldozatok árán, az emberi és a költői méltóságot.

Most, ez előtt a koporsó előtt, én nem költészetének eredetiségéről vagy éppen a szavak vadonában utat kereső szellemének játékoságáról és teremtő kedvéről szeretnék szólni – ez eddig is tudós könyvek dolga volt és ezután is

tudós könyvek dolga lesz. Hanem elsősorban emberi lényéről, arról a személyes karakterról és karizmáról, amely a nyolcszáz esztendeje velünk élő magyar költészet egyik legnagyobb értéke és (számunkra, magyarok számára) ajándéka. Ez a karakter és karizma, modhatni, a nemzeti hagyományok, a lelki és erkölcsi „hungarikumok” közé tartozik. Átjárja a személyes felelősségvállalást nemzeti kultúránk és anyanyelvünk mellett, áthatja a közösségi hűséget, a történelmi tudatosságot, egy olyan „lelkiségét”, amelynek Lászlóffy Aladár egyik utolsó hiteles képviselője volt.

Távozása, amelyet hosszú esztendőik testi és lelki gyötrelmei készítettek elő, ezért nemcsak az irodalom vesztesége és nem csak az én személyes veszteségem, – a nemzetnek kell gyászolnia, ahogy Illyés Gyula, Jékely Zoltán, Márai Sándor, Sütő András (és még sokuk) halálakor. Mind kevesebben vagyunk, ezért halottainkat is úgy kell őriznünk és szeretnünk, mintha itt lennének közöttünk, és fognák a kezünket, irányítanák a tekintetünket, a lépteinket. Lászlóffy Aladár is itt van közöttünk, emlékével, írásaival, abban a szeretetben, amelyet iránta érzünk, és amely, ahogy az apostol mondja, „soha el nem fogy”. És ugyanakkor ott van fölöttünk, túl a felhőkön, az égbolton, a mindenségen: Isten trónusa előtt könyörög Erdély magyarságáért és szójátékaival nyugözi le az angyalokat.

Végső búcsúm ezért, ha fájdalmas is, utat keres a megbékéléshez. Ezt a megbékélést kívánom Aladár barátainak, és kívánom mindenki előtt Lászlóffy Gyöngyinek, akit, ígérhetem, sohasem hagyunk magára. Búcsúzom most Tóled, Barátom, a magyar írók közösségének nevében is: nyugodjál békében, kisérijen és őrizzen meg szeretetünk.

Elhangzott Kolozsváron, a Házsongárdi temetőben 2009. április 29-én.

V A R G A I S T V Á N

Szívünkben is óra jár

Lászlóffy Aladár igen szomorú halálhíre első találkozásunk emlékét idézi föl bennem. Annál is inkább emlékezetes ez a találkozás számomra, mert ritkán történik szerkesztővel, hogy ilyen alkalomkor rögvest verset kapjon a költőtől. Igaz, ebben az esetben „kéznél” volt az alkotás.

Csak kicsit kell kutakodni a Berzsényi Társaság történetében, s rögtön kiderül: 1990 december 17-én a kaposvári Petőfi Könyvtárban Lászlóffy Aladár volt a Társaság vendége. Feleségével érkezett a városba, ahol akkor járt életében először. A hosszú vonatkozás Pestről a somogyi megyeszékhelyre nem telt céltalanul, hiszen a megérkezés után csakhamar kiderült: verset szerzett az úton. Kérésünkre megmutatta, s emlékszem, Király Ágival, a Társaság legendás és feledhetetlen ügyvezető titkárával azonnal elnyerte tetszésünket. Természetesen ma már nem tehető hozzá a vershez az akkori kor akusztikája. Másfél hónappal korábban érkeztünk vissza Erdélyből Ágival, ahol Ágh István, Lázár Ervin, Utassy József és Kósa Csaba társaságában vettünk részt egy egyhetes, több

író-olvasó találkozási körúton. Hatása alatt voltunk tehát annak az atmoszférának, amelyet az ott élő írók, költők teremtettek számunkra. Éppen ezért örültünk, és voltunk büszkék arra, hogy az általunk nagyra tartott költő egymásra rímelteti az ő Kolozsvárát a mi Kaposvárukkal.

Magam akkor az új idők szellőcskéin hajózva Más Kor címmel tettem kísérletet egy folyóirat szerkesztésére, remélve: igény lesz az ilyesfajta próbálkozásokra. Túl voltunk már a bemutatkozó számon, amit próbaszámnak neveztünk el. E lapnak kértem el Lászlóffy Aladártól a verset, s nagy örömünkre a Más Kor első évfolyamának első számában megjelent a vers. Címe még nem volt az alkotásnak, ezt későbbre hagyta a költő. Aztán már másnap, a búcsúzkodás alkalmából sem akart rögtönözni, így fölhatalmazott, adjak én címet versének. Három nappal később a fővárosi Rátkai Klubban volt a Társaság vendége Lászlóffy Aladár, ahol Kósa Csaba volt a beszélgetőpartnere. Azért emlékezetes ez az este is, mert ekkor adták át a Berzsenyi-díjat a két kitüntetettnek: Bábi Péter komáromi tanárnak, és Kincses Előd marosvásárhelyi jogásznak.

Itt említettem meg a költőnek, milyen címet találtam verse fölé: Zselic-expressz. Helybenhagyólag bólintott.

Lám, lassan ennek is két évtizede. El is feledtem már azt a lapot is majdnem, s benne a verset is. Ez a fájdalmas hír most előkerestette velem. Olvasom, és szomorúvá tesz, hogy annyi minden aktuális még mindig benne.

L Á S Z L Ó F F Y A L A D Á R

Zselic-expressz

*Fejünkben egy óra jár,
Újabb gondok sora vár –
Kolozsvár,
Kaposvár!*

*Szerencsére hull a hó,
Mindenre jó takaró-
Kaposvár,
Kolozsvár!*

*Zombor, Trencsén, Fogaras,
A valutánk fagaras –
Kolozsvár,
Kaposvár!*

*Nincsen kincsünk, csak a rög:
Arany nyelve összeköt –
Kaposvár,
Kolozsvár!*

*Szívünkben is óra jár,
Ezeréves napsugár –
Kolozsvár,
Kaposvár!*

*Reggel-este ébredünk,
Legyen végre jó nekünk,
Kaposvár,
Kolozsvár!*

VERESS MIKLÓS

LA

Pentatónia a hallhatatlanságba

*Uram,
miután
ingyen kegyelemből
megkaptad tőlem a lelkem,
bogyba ballasz
– mint az ég is –
mondd azt,
bogy netalán mégis
idelenről
többet nem is érdemeltem
ilyen sok lélekháborúban,
Nézd csak az oltárt,
mint a szolgád,
míg ha van
egy költő –
Teremtő
Uram.*

Hinta a Meseházban

Schéner Mihály emlékezetére

Egy tavalyi ősön, szeptember 26-án volt Békéscsabán az utolsó Boldogságbetakarító ünnep, melyet egy odavalósi, valódi Mester, Schéner Mihály hozott létre az általa alapított Meseházban. Világhírű művész volt, akinek élete legalább olyan színes lett, mint képei, de néha olyan sötét is, mint bizonyos grafikái. Valószínűleg egyik utolsó rajza lehet, melyet sajátos önarcképként az akkorra megjelent, De profundis ad aspera című kötetébe firkantott le kérésre, barátságunk zálogául.

A meseházi buszjáratallal érkeztünk, költők, ugyanúgy, mint máskor is, de éppen nyolcvanötödik születésnapjára. Sok mindent föltaalált (szinte játékosan is addig), de főképpen önmagát: egy olyan művészt, akit semmiféle kor avagy korszak nem téríthetett el istenhitétől, emberszeretetétől, amelybe belefért az a filozófiája is, hogy a torz, a gonosz ugyanúgy létezhetni való, mint a tökéletes szépség. A virágok éppúgy, mint kedvenc szamarai, akik tudvalévőleg kórót ráganak.

Önmaga illusztrálta nagy gondolati kötetébe, az Inferno-ba (mely a századvégen, 1997-ben jelent meg), az utóbbiak közül belerajzolt egyet két alakkal övezve. Az a dedikáció 1999. március 29-én keltezett. Azt írta: „a Jó és a Rossz között hintázunk az okos számaron... Asinus deprekáció / Jó Szamarunk könyörgünk, / ne engedd, hogy elrabolják rajtad a Te Európád!

Az a furcsa, hogy a hajdani grafikán a Rossz ördögi ábrázata szebbnek tűnik, mint a másik alaké, mely kimondottan egy női sertésféléség. Valamiféle bocsánatkérő mámorban rajzolta egy minisztériumi szobában, hol szemrehányást tettem Neki, mert nem kaptam új kötetéből, melyben Hozzá írt versem is szerepelt. Ezért aztán rajzolt egyet, de sietett útjára tovább. Csak otthon jöttem rá (tíz évvel ezelőtt), hogy milyen aktuálisak lehetnek egy festő gondolatai, amikor elolvastam előszavát, mely ezzel kezdődik: „Hiába seprűztük ki a galambárusokat a templomból, mégsem jött el vágyaink égi menyországa...”

Akkor azt hittem, ismervén okokat és okozatokat, hogy a Mester politikailag talántán túlzottan is szkeptikus lett a századvégtől, de aztán beláttam – mára –, hogy mennyire előrelátó volt, amikor ezt is leírta: „Az intermediális állapotban vergődik a művész, kóborol a megfoghatatlanban, messze kerül az igazi szépségtől.”

Most pedig, hogy Schéner Mihály irreálisan messze került tőlünk, még igazabbnak érzem egy másik vallomását is: „Álmomban néha eljön a fecskeszárnyú angyal értem, hogy kivezessen a zűrzavar sötétjéből, és felemeljen a szétört, felbomlott, értékfosztott tárgyak hulladékai közül.”

Valószínűleg ezért kerül majd méltán nagynak tartott alkotásai közé mindaz, amit a gyerekekért tett, s nem csupán képzőművészeti csodái, de a Mese-

ház, s remélhetőleg örökéletűek lesznek a Boldogságbetakarító ünnepek is, melyekre egybegyűjtötte azokat a költőket, akiket szeretett, s akik viszontszerették, mert ihletet kaptak művészetétől. Ehhez a varázshoz, melyben változatlanul hitt, közben hozzátartozott az is, hogy a régi poétabarátok közül egyre többen távoztak az ő egyre tisztuló, de valóságában egyre sötétedő világából, sőt, aztán már a fiatalabbak tábora is ritkulni kezdett.

Schéner Mihályt – a hozzá hasonlóan gondolkodó – Nagy László imígyen köszöntötte hajdanán a Vidám üzenetek-ben:

„Seregelhet a sok prosztó / védi önt a plüss, a posztó, / s mordály, akit önre sütnék, / mutat fület a süsüknek... Tükröt mutat: itt a töksi / szalmacséplő és a többi, / mert falára Törvénytábla / függesztve van forma-álma...”.

A festő – bárha nem is ez volt legfőbb erénye, hanem ugyebár színei – furcsa módon egyike volt legközelebbi gondolkodóinknak, amit az is mutat, hogy amikor fordult egyet megint a hazai politikai világ, az ezredfordulón volt merse leírni, a már említett Infernó című könyvében: „Az elbambult tömegeket kisajátítani biztos sikerrel jár.”.

Élete vége felé ezért féltette egyre jobban a „békességkeresést, szeretetadakoást”, a lélek anyai templomait: „Miként tudnám az Istentől kapott ajándékot szeretetté alakítani, hogyan tudnék színekkel harmóniát varázsolni a szivekbe. / Ezt kerestem mindig, s próbáltam eközben / rossz útra vezető saját hibáimmal is megküzdeni.”.

Ezek a De profundis ad aspera, az utolsó könyv útkeresései. Előtte ott vannak viszont a saját, 85. születésnapjára írt sorai (amolyan szabadverses tizenegysoros), melyeknek keserű időszerűségét lehetetlen volna tagadni: „Tobzódnak a gátlástalan Dumológusok / Esdeklünk, próbálkozunk, de a poros füstködben, a testi-lelki elszegényesedésben / nem tudunk az égig hatolni, hová lesz így a Boldogságbetakarítás?”.

Csupán a közelebbi haza, a békési, medgyesegyházi táj nyugtatja. Így: „Mintha ismerős volna minden az Ismeretlenségben / Mintha mindennel találkoznék megint...”.

Proféta volt ebben is: csak egy évet kellett várnia erre a pillanatra. Nyolcvanhat évesen halt meg, itt hagyva halhatatlan életművét reánk, minden színével, szeretetével és meseházi járatával. De kétségeivel is együtt.

Ez már a mi Infernónk.

Kései búcsúztató

Ilyen tűnékeny volna a költészet? Ilyen eltűnékeny? – döbben belém, amikor leveleim rendezése közben kezembe akad a három oldalnyi, sárguló, kézzel írott papírlap, rajta golyóstollal a megjegyzésem: „Rózsa Endre sírbeszéde”. Akkori munkahelyemre, a Magyar Nemzethez hozta be nekem a szerző. Elég merev szokások voltak a lapnál, hogy kit milyen terjedelmű és miként betördelt nekrológ „illet meg”, egyéni döntéssel nem hághattam át, nem bonyolód- nék bele a taglalásába. Szegény Verbóczy Antalról (1948–1982) nem jelent meg ez a búcsúbeszéd.

Őt pályatársként futólag ismertem, közös szerkesztő-barátunknál néha találkoztunk, az egyetemen „felettem járó” Rózsa Endrével pedig Eötvös-kollégis- ták voltunk. Verbóczyt a „fiatalköltő-robbanás” idején bemutatta az Első ének, majd beválogatta az első kötetek elodázására is szolgáló Szépirodalmi-antoló- giasorozat egyike, A magunk kenyerén. Kormos István (véletlen volna?) rekedt hangú magyar Jacques Prévert-ként mutatja be.

Bizony, késve jött a búcsúbeszédben említett első önálló könyv. Aztán a Ki- lencek közül is a sírbeszédet fogalmazó Rózsa Endre ment el elsőként.

Mert mi olyan gazdagok vagyunk, hogy költőkkel termékenyítjük meg e föl- det. Azokat az ajánló sorokat Verbóczyról Kormos így zárja: „De odaér versei- vel, ahova akar.” Nem az elmúlásba akart, hiszen a jövővel gondolt. Aminek elérkeztevel tehát mi vagyunk az utókor, illik hát látnunk és láttatnunk. A fele- dés ellen. 2008-ban lett volna hatvanéves. Nincs évforduló, talán ezért erősebb az erkölcsi kötelesség, hogy megmentjük a légbe szállt szavakat.

Következzenek Rózsa Endre búcsúmondatai:

Kedves Tóni, egyre a te verseidet idézem vigasztalásunkra, mert neked már nem kell vigasz; te már mindent pontosabban tudsz nálunk. Ilyen böl- cseket is: „amiért érdemes volt, a szerelem. áldozataink bemutatása, a felol- dozás.” Oldozz fel te is minket vétlen bűneink alól. Ezt az akaratlanul is néha bántó barátaiddal együtt kérem, s mint szerkesztőd is. Köteted szept- emberben jelent volna meg a Móra Kiadónál. „Siessetek” – mondtad, „mert nem érem meg az imprimálását”, s gondoltam-e, hogy nem tréfálsz? Hi- szen kéziratod elfogadása a szokásos zökkenők nélkül ment. Súlyos betegsé- ged hírére kiadónk és az Alföldi Nyomda dolgozói példásan igyekeztek, hogy ne késsük le a mulasztbatatlant.

Nem sikerült. A Kereszt-levéll a századvégre immár hátrabagyott verseid- del együtt kerül egy könyvbe. Joggal kéred azt – költői rangod és helyed ismeretében – az utánad jövőktől:

Ha vállamra állsz, hogy lássad a jövőt,

Kérdezd meg tőle én látom-e őt,

De előbb mosd meg a lábad.

És együtt mormoljuk előtted, neked, veled:

ez legyen vésvé a fejfára:

*így több idő jut
a halhatatlanságra.*

Kiállította „kereszt-levelét a századvégre”, s most egy fejfa alá költözik. Csíny gyanítanánk megint, mint alig öt esztendeje, amikor idősebb pályatársa, dörmögő hangú barátja ment el közülünk. A csíny folytatása azonban most is elmarad – pontosabban, éppen a hiányával következik be. Verböczy Antalt ismerve és szeretve, hányszor hökkentett meg hirtelen tragikusra forduló humora. Mint a ficáncoló, kecses táncú villám, amely aztán pillanatok alatt szálfát hasít szét. „Apja kiválasztott lett: a tizedik” – mondja egyik ilyen, eszméltető erejű sorában. Kiválasztott lett ő is. „Taigetoszt bliccelő”-nek nevezte magát élete indulásáról szólva, s a krisztusi korbá érve, tárgyilagos komolysággal kellett feljegyeznie: „mindig rálátok a kórház főbejáratára”. A két dátum közt mennyi – látszólag hányavetin fogadott – balszerencse; mennyi orron fricskázott, lóvá tett kis és nagy balál! S mennyi elemi derű, emberi bizalom, férfias szertelenség! És fegyelem is. A játék és a helytállás fegyelme. El nem bárítható, át nem testálható részvállalás az emberi gondokból – „havi nyolcszázért (az Értesítés című versben „ötszázért” szerepel – M. L.) bérelt világegyetemünkben” társával, „felhőkarcoló álmok” közt. S később, gyermekeivel, akiknek iblető közelségében számos igaz és gyönyörű gyermekverset írt.

Munkás, gondolkodó, becsületes emberek bárhol a világon ismerősnek és barátinak érezhetik Verböczy Antal bátor, szellemes és természetes lírikusi hangját. Keresztlevelének – sajnos, már posztumusz megjelenő könyvének – képzelt célkeresztjében maga a háború áll. A pusztító fenyegetés ellen a legeredendőbb emberi érzéseket és értékeket fordítja – védekezik és véd bennünket. Hiszen ő, akit a második világhátrófa perzselő utószelái megkereszteltek, tudta:

*csak a fegyverek változnak
az arcvonalak
a holtaknak arca sárga
és mások az arcvonások*

Védekezik és véd bennünket a balál ellen akkor is, amikor emberivé fogadja a kikerülhetlent. Utolsó versében a gravitációs erőböz, a kövekhez fordul szinte bajtársi együttérzéssel:

*Van-e föld barázdálható, vagy
arcom az, a lényegig soványodott?
Kidobtam minden homokzsákot.
Hová szöknék? Kövek?!*

Az „Ismeretlenből érkezett vendég” üzenete*

Most, hogy a 101 évvel ezelőtt született Illés Árpád emléktábláját felavatjuk, érdemes elgondolkozni azon, hogy a múlt század hatvanas–hetvenes éveiben mi hozott ide bennünket, mi kényszerített vagy ösztönzött arra, hogy ennek a háznak az emeleteit megmásszuk és – mondhatom úgy is –, időnként elzárándokoljunk hozzá. Hogy kerültünk ide, mit vártunk, mit kaptunk ezektől a találkozásoktól, s egyáltalán kivel találkoztunk, mi volt itt, mi működött ebben a Király utcai műteremlakásban?

A házat ezentúl tábla jelöli, s ha valaki felnéz, elolvassa, megtudhatja, hogy ennek a háznak legfelső emeletén élt és dolgozott Illés Árpád, itt keletkeztek azok a festmények, amelyek közül – ha valamennyire is jártas a 20. századi festészet világában – néhány felejthetetlen kép bizonyára felmerül emlékezetében. Mi, akik annak idején többször vagy éppen gyakran megfordultunk ebben a lakásban, tudjuk, hogy ez a műterem ennél sokkal, de sokkal több volt, s nemcsak arról nevezetes, hogy azok a varázslatos Illés Árpád képek itt keletkeztek, hogy egy neves magyar festő itt dolgozott. Mi ugyanis úgy éreztük, hogy ez a könyvekkel, bizzar tárgyakkal zsúfolt műterem valójában energiaközpont. Hogy tovább fokozzam: összművészeti, festői, zenei, irodalmi, sőt erkölcsi energiaközpontnak tekintettük, ahol fel lehetett töltekezni. Minden alkalommal gazdagabban búcsúztunk el, mint ahogyan érkezünk. Pedig a házigazda nem volt mindig kíméletes, ha úgy tartotta kedve, alaposan megdolgoztatta vendégeit. Árpád olykor az alkotó munkába is bevonta azokat, akiket becsült. A kép ugyanis akkor készül el, ha az i-re felkerül a pont, és a kép megkapja önazonosságát jelölő címét. A festőállványra került kép keresztelése nem mindig járt eredménnyel, de egy-egy sikeres névadás úgyszólván alkotótárrsá avatta a vendéget. Úgy érezhette, hogy evvel ő is tagja lett annak a nagy közösségnek, amely ezt az energiaközpontot élteti: az egyetemes művészet közösségének.

Találkozóhely volt az Illés-műterem? Igen. Az is. Itt adott találkát a pazarul díszített olasz reneszánsz szekrény az óegyiptomi ganajtúró bogár képmásának, itt találkozott a népi faragás remeke az élőkről készített halotti maszkokkal. Illés Árpád szenvedélyes gyűjtő hírében állt, a tárgyak szinte belopakodtak

* Elhangzott Illés Árpád emléktáblájának avatásán (Budapest, VII. Király u. [korábban: Majakovszkij u.] 108.) 2009. május 19-én.

Illés Árpád festőművész 1908 május 20-án született a Vas megyei Kisköcskön. A Képzőművészeti Főiskolán Rudnay Gyula és Kandó László volt a mestere. 1947-48-ban a Zeneakadémián működő Vígopera szcenikusa. A diktatúra nehéz éveiben múzeumi kiállítások rendezésével foglalkozott, majd középiskolában rajtot tanított. Művészete az ezerkilencszázhatvanas években bontakozott ki. 1980. március 24-én halt meg Budapesten. Munkáit számos magán- és közgyűjtemény őrzi (Bp., Fővárosi Képtár, Magyar Nemzeti Galéria, Győr, Miskolc, Pécs és Zalaegerszegi múzeumai, a londoni Tate Gallery, stb.).

műtermébe. De nemcsak a tárgyak. Valamikor az ősidőkben Weöres Sándor is rátalált Illés Árpádra, mint ahogy a Kerényi Károly fémjelezte Argonauták is megtalálták azt a fiatal festőt, aki műtermében nemcsak helyet és légkört teremtett találkozásiukhoz. Mert nehogy azt higgyük, hogy valamiféle semleges katalizátorként fejtette ki hatását a műterem és annak gazdája. Igaz ugyan, a heverőn gömbölyödő Cérna cicát nem volt szabad, mert nem lehetett megsimogatni, de a festő szenvedélyes érdeklődése és kiszolgáltatottsága a művészet minden megnyilvánulása előtt ledöntötte a gátakat. Kiszolgáltatottságot említettem, mert ilyen volt Illés Árpád viszonya a művészethez, első sorban a zenéhez. Számára a zene az élető erőt jelentett, a zene teremtette meg azt a mágikus légkört, a „révületet”, amely nélkül nem tudott festeni. Ahogy ő maga is mondta, képei jellegzetesen zenei ihletésűek, a színek elrendezése mintha a zenei szerkesztés törvényeinek volna alávetve. Nyilván ezt érezték meg a zeneszerek is, s ezért került fel annyi Illés-kép modern magyar zeneszerzőink hanglemezborítójára.

Magam is holmi rejtett utakon a zene révén, zenészek közvetítésével kerültem közel hozzá, lettem bejáratos az Illés-energiaközpontba, s megtapasztalhattam annak egyetemes erejét és gazdagítottak ajándékai. Nem bőkezűen osztogatott sugallatos, olykor groteszk linómetszeteire gondolok, hanem azokra a barátságokra, amelyekhez az ő révén jutottam, vagy ebben a közösségben erősödtek meg. A kanyargós beszélgetések sodrában minden terítékre került, szenvedélyesen érdekelte minden emberi, különösen minden művészi megnyilatkozás. Az irodalom, mindenek előtt a zenével és a piktúrával oly rokon költészet. Nekem, a prózaírónak ugyan egyik levelében arról panaszkodott, hogy – szó szerint idézem – „mindig írni szerettem volna, de eddig csak olyan versszerűeket sikerült csinálni”. Ezt a vallomást én a szeretet és a megbecsülés megnyilvánulásának tekintettem, hasonlóképpen a levél aljára írt követelést: „Sürgősen kérem a következő művet!”

Számára a mű volt a legfontosabb, megfellebbezhetetlen erkölcsi parancs. Szótárában a mű és az élet, az életöröm és a szépség elválaszthatatlan volt. Remekművei a létfilozófia síkján erről beszélnek, mint ahogy élete példája is ezt bizonyítja. Ez a példa volt atyai barátom legértékesebb ajándéka, amelyben mindazok részesülhettek, s részesülhetnek mind a mai napig, akik odafigyelnek rá, meghallgatják és meg is értik az „ismeretlenből érkezett vendég”, azaz Illés Árpád színekbe foglalt egyre idősebb üzenetét.

József Attila – kifordítva

A József Attiláról születése centenáriuma táján megjelent publikációk – kötetek, monográfiák folyóirat-számok, tanulmányok – özönében *Mórocz Zsolt* „*A legenda oda*”. *József Attila-portré retusálás nélkül. Három tanulmány* című, a Városkapu kiadó gondozásában megjelent könyvecskéje nem magas színvonalával, inkább disszonáns hangjával kelt feltűnést.

Mórocz nem tárt fel új életrajzi tényeket, nem tett tudományos felfedezést, ami a tengernyi szakirodalom után nem is lenne könnyű dolog. Bár a „szétanalizálták” szót magára (az élő) József Attilára vonatkoztatja (egy Udvardi Józseftől származó idézetében), a kifejezést alkalmazhatnánk az életmű (posztumusz) befogadástörténetére is – ha nem tudnánk, hogy az igazán nagy műveket nem lehet sem szét-, sem agyonanalizálni, mert azok mindig képesek újat mondani az értő olvasóknak, az okosan kérdezőknek, a felkészült kutatóknak.

Mórocz bajosan sorolható az utóbbiak közé. Az ő módszere igen egyszerű: felsorol megannyi közhelyet a József Attila-legendáriumból, és mindet vehemensen megcáfolja. Helyesebben: megfordítja. Legendáriumot mondtunk, nem szakirodalmat.

Az a József Attila-kép, amely ellen Mórocz hadakozik lényegében az ötvenes évekből származó múzeumi kultusztárgy, habár ő még a hatvanas években kisdíakként, az általános iskolában is találkozhatott vele. Vitája tehát szélmalom-harc, árnyékboksz, tusa a múlt kísérteteivel. S azokkal is hogyan!

A szellemirtó tollforgató nem okvetlenül filológiai hanyagságból mellőzi a szakirodalmi hivatkozásokat, bibliográfiai adatokat, szerzőneveket, könyvcímeket, lapszámokat és hasonlókat, s nem érthetetlen, hogy jobban szereti a célozgatásokat, utalásokat, általánosításokat. Így kevésbé feltűnő, hogy az új József Attila-irodalom helyett egy rég elavulttal perlekedik. S az is, hogy tényközlései között nincs olyan, amelyet réges-régen ne ismernének a „józsefológusok” és közönségük.

Az olvasó újszerűnek és megdöbbenőnek csak azt találhatja, ahogy Mórocz biográfiai és esztétikai ismeretelemeket kiválogat, csoportosít, beállít és megítél. Mintha egyedüli törekvése az lenne, hogy József Attila-portréja minél kiábrándítóbb és sötétebb legyen. „Retusálás nélkül”? Mórocz fekete tussal retusál és tusázik. Biztos, hogy ez jobb, mint a rózsaszínű vagy a vörös?

A szenvedve szerető proletáranya sztereotípiájával egy olyan Pócze Borbála arcmását állítja szembe, aki „megkeseredett, gyűlölködő, indulatos asszony” volt, ráadásul kettős erkölcsi mércét alkalmazó képmutató is.

Ha József Attila azt írta, „havi kétszáz sose telt”, Mórocz sorolja, mennyivel többet keresett, illetve kapott „nem a fizetett, hanem a fizető pártfogók”-tól, akiknek köszönhetően, állítja, „egyetlen olyan felvételt sem találunk, amelyiken József Attila kórosan sovány lenne”.

Ugye világos? Mivel a ránk maradt fényképeken nem úgy néz ki, mint egy koncentrációs táborból szabadult fogoly, vagy egy Száhel-övezeti éhező, nem is igaz, hogy nélkülözött, éhezett. A költő úgy fogalmazta meg életprogramját: „Én dolgozni akarok.” Mórocz csípőből cáfol: nem akart dolgozni és nem is tudott munkát – kivált fizikait – rendesen végezni („pontosan, szépen, / ahogy a csillag megy az égen”). A huszadik század legnagyobb magyar verseinek megírása eszerint nem minősül munkának.

Mórocz egyetért Lukács Györggyel abban, hogy „nincs ártatlan világnézet”: megrója az *Egy spanyol földműves sírverse* alkotóját, amiért a spanyol polgárháborúban „Franco tábornok ádáz katonáival” szemben a köztársaságiaknak adott igazat, elhallgatva a vörösök rémtetteit. Epigrammájához netán egy történelmi szakmonográfiát kellett volna mellékelnie, az összképet árnyalandó? Még a szektás-ultrabalos Garai János József Attilát gyalázó bökkversét is („egy osztályharcos pöcegödörben / megannyi veressel elrohad”) igazolhatónak-védhetően ítéli Mórocz, mondván: „ehhez József Attila teremti meg a morális alapot. Gátlástalanul ingázik a pártok, szellemi, ideológiai csoportok között”.

Sokáig folytathatnánk még a furcsa megállapítások idézgetését, de zárjuk le sorukat két önreflexiós értékű citátummal: „Nem tisztességes elvi elfogultságok alapján ítélni.”

Nem bizony. „Röviden: az igazat, ne csak a valódit, mert a teljes, hiteles, retusálatlan József Attila-portré máig megrajzolásra vár.” Véleményünk szerint aligha Mórocz Zsolt tollával. Az ilyesfajta karikatúrisztikus ellenportréknak ugyanis vajmi kevés a hasznuk, értelmük.

Olaszországban is adtak már ki pamfletet a „reakciós” Dantéről, az „elfelejtett” Petrarcaról, a „pszichopata” Alfieriről, a „hitetlen” Manzonirol és így tovább, ám de ezek tudományos hozadéka a nullával volt egyenlő. Egy félig elfeledett, szoboralakként porosodó klasszikus „felélesztését” elősegítheti egy-egy provokatív esszé – no de József Attilának, aki, immár Petőfit is megelőzve, a legtöbbet kutató magyar lírikus, mi szüksége lehet a botrány kovászára?